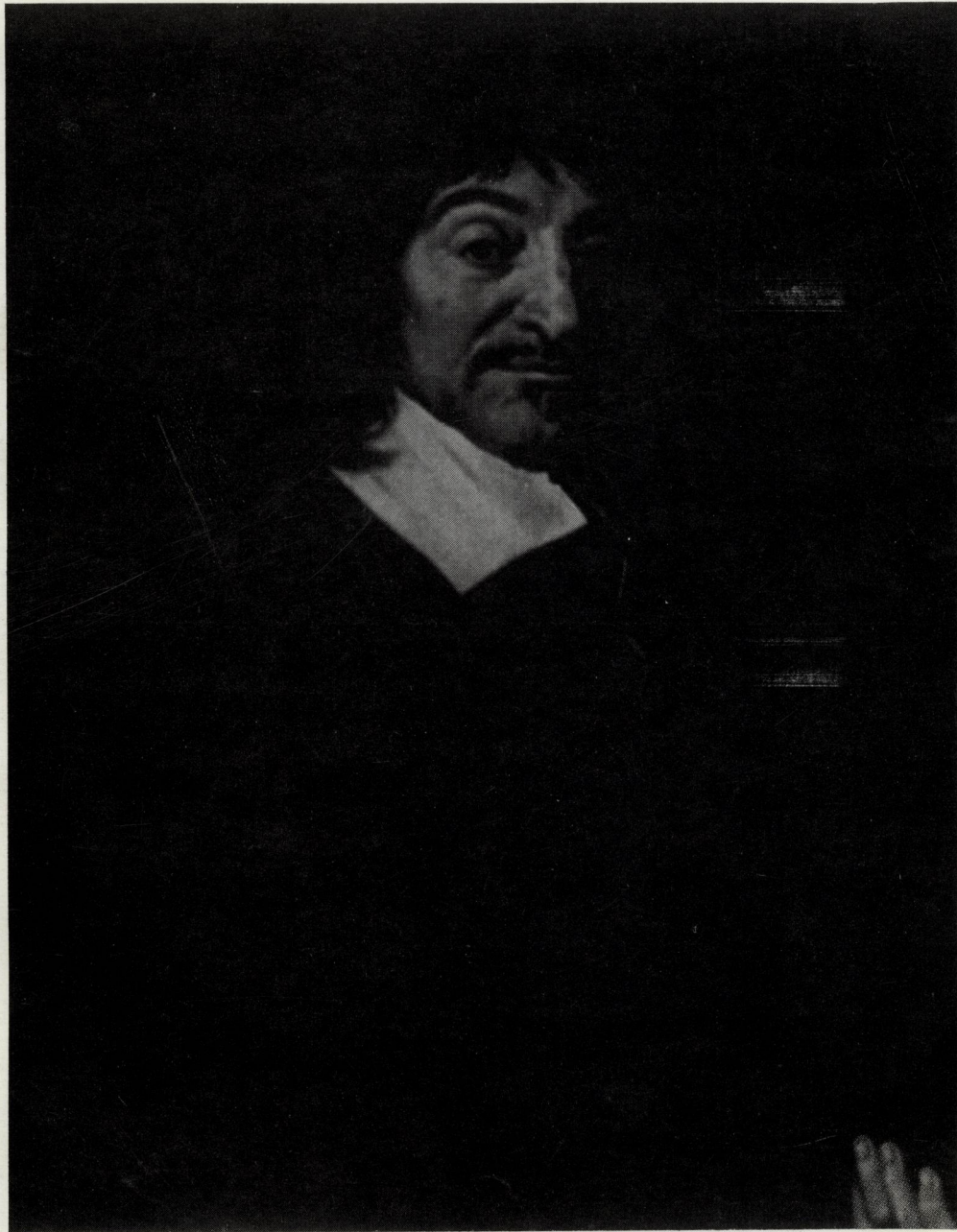

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

δεκαπενθήμερος

Παρασκευή 31 Ιανουαρίου 1997 • τεύχος 31 • δρχ. 800

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Δεκαπενθήμερος
Παρασκευή 31 Ιανουαρίου 1997
τεύχος 31, τιμή 800 δραχ.

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ελλάδα

Ετήσια (24 τεύχη): 15.000 δραχ.
Εξαμηνιαία (12 τεύχη): 7.500 δραχ.
Φοιτητική (24 τεύχη): 10.000 δραχ.

Ευρώπη

δραχ.

Ετήσια (24 τεύχη): 17.000 δραχ.

Άλλες χώρες

Ετήσια (24 τεύχη): 20.000 δραχ.

ΕΚΔΟΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης
Κέκροπος 2, Αθήνα 105 58
Τηλ. 3239.645 • FAX 3227706

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΔΙΑ ΓΥΜΝΟΥ ΟΦΘΑΛΜΟΥ, Γράφουν οι:

Σ. Παπασωτηρίου, Κ. Βούλγαρης,
Β. Κιντή..... 6

Δ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, Κύπρος ή ή σωτηρία της ψυχής	11
Μ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ, Α. ΣΑΠΟΥΝΑ 3+1 συνθήματα, μιάς άπεργίας	16
Σ. ΓΕΩΡΓΑΤΟΣ, Πανεπιστήμια ή ίνστιτούτα ιδιωτικής κατάρτισης;	18
Δ. ΔΗΜΗΡΟΥΛΗΣ, Σκαντζόχοιροι και άλεπούδες στή φάρμα του πολιτικού λόγου	22
Σ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, Έκτός τόπου και χρόνου	26
Ρ. ΝΤΕΚΑΡΤ, Για την πολιτική	41

ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΓΝΩΡΙΩ

ΚΛΕΙΤΟΣ ΚΥΡΟΥ, Κραυγή δεκάτη πέμπτη	35
Μ. ΜΕΣΚΟΣ, Μεταπολεμική ποίηση της Άριστεράς	36
Ρ. ΖΑΜΑΡΟΥ, Κ. Καρυωτάκης-Ν. Έγγονόπουλος: Δρόμοι παράλληλοι και τεμνόμενοι	38
Για τό βιβλίο της Τζίννας Πολίτη, Συνομιλώντας με τά κείμενα. Γράφουν οι: Άννα Τζούμα, Δ.Ν. Μαρωνίτης	43

Η ΓΙΟΡΤΗ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ

Στους χαλεπούς καιρούς όπου οι πολίτες μεταλλάσσονται σε ιδιώτες, ή παραδοσιακή γιορτή του Πολίτη μετεξελλίσσεται σε ρείβ πάρτυ, πιά σωστά κάτι μεταξύ ρείβ και κοπής πρωτοχρονιάτικης πίτας φιλοπρόοδου συλλόγου, όπου θά είναι εϋπρόσδεκτοι όλοι «οί χαζοχαρούμενοι νοσταλγοί της δουκολικής οϋτοπίας». «Άκούσματα Βουντού» θά μάς συντροφεύουν, αρκετά σιγανά για νά μπορούμε νά μιλάμε μεταξύ μας, αλλά και αρκετά δυνατά ώστε νά μάς επιτραπεί νά πούμε και καμιά βλακεία χωρίς νά άκουγόμεσσε.

Όλα αυτά τά μεταβατικά πρός τή Νιρβάνα θά συμβούν τήν Πέμπτη 6 Φεβρουαρίου, από τίς 10 τό βράδυ και μετά στους «Άσώματους», όδός Άγ. Άσωμάτων 43, Κεραμεικός. Προσκήσεις θά πωλούνται και στήν είσοδο, πρός 5.000 δραχ. ή μία. Όσοι πιστοί και άπιστοι, προσέλθετε.

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

ΡΕΑΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΟΥΤΟΠΙΑ

νοντα διάλογο ἦρθε ἀπό τόν πρωθυπουργό Κώστα Σημίτη ὁ ὁποῖος, δύο φορές τήν προηγούμενη χρονιά, στό συνέδριο πού τόν ἐξέλεξε καί σέ σύνοδο τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ ΠΑΣΟΚ, εὐαγγελίστηκε τή «ρεαλιστική οὐτοπία». Λίγοι καί λόγιοι ἦταν αὐτοί πού ἐκάγχασαν μέ τή σκαστή ἀντίφαση. Κι αὐτό γιατί παρά τήν τυπική της κενολογία καί τό λογικό της ἀδύνατο ἡ φράση αὐτή σημαίνει κάτι καί λειτουργεῖ πολιτικά. Αὐτός εἶναι ὁ λόγος πού τή χρησιμοποίησε ὁ πρωθυπουργός, καί γι' αὐτό δέν ἐνόχλησε —παρά μόνο τούς εἰδικούς τῶν λέξεων καί τῶν νοημάτων— τό κατά κυριολεξία παράδοξο. Παρά τήν ἀντίφαση, ὅλοι καταλαβαίνουμε τί θέλει καί τί μᾶς ὑπόσχεται ὁ Κ. Σημίτης. Μιά εὐ-τοπία πού εἶναι προσιτή, ἐφικτή, ἥπια καί προπαντός ξένη πρὸς τήν προσφάτως ἐκπεσοῦσα, καί ὁμώνυμη στά ἀγγλικά, οὐ-τοπία πού, συνεπῆς στό νόημά της, δέν πραγματοποιήθηκε, οὔτε μπορούσε νά πραγματοποιηθεῖ ποτέ, εἴτε γιατί ἦταν ἀλαζονικά φιλόδοξη εἴτε γιατί παρέβλεψε ἢ παρανόησε τήν ἀνθρώπινη φύση. Ὁ Τόμας Μόρ (Thomas More) ἔπαιξε μέ τήν ὁμωνυμία τῶν ἐλληνικῶν λέξεων στά ἀγγλικά καί μᾶς χάρισε τήν ἀμφίσημη λέξη «οὐτοπία». Ὁ Κ. Σημίτης παίξει μέ τήν ἀμφιθυμία τῶν πολιτῶν ἀπέναντι στήν τελευταία οὐτοπία. Γνωρίζει ὅτι πολλοί ἐπιζητοῦν τήν παρηγορητική της μυθολογία ἐνῶ συγχρόνως τρέπονται σέ φυγή γιά νά ἀποφύγουν τά προκρούστεια μέτρα της. Θέλει τόν καλύτερο τῶν δυνατῶν κόσμων. Στή συγκεκριμένη περίπτωση, καί τήν πίτα ἀκέραη καί τόν σκύλο χορτάτο. Καί ρεαλισμό —συμφιλίωση, ὑποταγή, τακτοποίηση— καί οὐτοπία —ἀνατροπή, ὄραμα, παραμυθία. Αὐτά μέ τά ἐκσυγχρονιστικά πειράματα ἰσορροπίας. Τί γίνεται ὁμως μέ τήν Ἀριστερά;

Δέν θά ἀσχοληθῶ μέ τό ΚΚΕ πού ψάχνει νά βρεῖ τόν χαμένο παράδεισο τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ ἀλλά μέ τήν ὑπόλοιπη Ἀριστερά πού, περιέργως πῶς, ρεαλιστική ἢ ἐπαναστατική, συντάσσεται μέ τήν οὐτοπία. Οἱ «ἐπαναστάτες ἀριστεροί», αὐτοί πού τάσσονται ἀναφανδόν ὑπέρ ὁποιασδήποτε ἐξέγερσης, δέν φείδονται μαξιμαλιστικῶν, οὐτοπικῶν, ὅπως τούς λέμε, στόχων μέ τήν κρυφή ἢ φανερή ἐλπίδα ὅτι αὐτοί, μέ τήν αὐταξία τους, θά συνεγείρουν τά πλήθη, θά τά διαπαιδαγωγήσουν καί θά τά στρατεύσουν στήν ἐπανάσταση. Οἱ προσγειωμένοι, οἱ μετρημένοι καί ἐγκρατεῖς, ἀπό τήν ἄλλη, καλοῦν διαρκῶς σέ διάλογο ποντάροντας καί πάλι στήν ἀρμονική τελειότητα πού συμπυκνώνει ἡ οὐτοπία. Σοῦ λέει, πού θά πάει, θά τά βροῦν. Θά ποῦν, θά ποῦν, στό τέλος, δέν μπορεῖ, θά δοῦν ὅλοι, ἐχθροί καί φίλοι, τί εἶναι τό σωστό, τό δίκαιο, τό ἀγαθό. Εἶναι τόσο προφανές ἢ τελειότητά του πού, δέν μπορεῖ, θά καταυγάσει τά πνεύματα. Θά ἀξιώσει τή συνεννόηση καί τήν ὁμοφωνία, ἐπ' ἀγαθῶ ὅλων. Ἄν ἔρθουν σέ διάλογο, εἶπε ὁ Ν. Κωνσταντόπουλος στή Βουλή, στή συζήτηση γιά τό ἀγροτικό, τότε ἡ λύση θά βρεθεῖ καί θά συμφωνήσουν ὅλοι. Καί στίς δύο περιπτώσεις, ἡ γαλήνια καί ἀδιατάρακτη ἀρμονία τῆς οὐτοπίας γίνεται ὄρος γιά τήν ἄσκηση πολιτικῆς. Στήν περίπτωση τῶν κινηματιῶν λειτουργεῖ ὡς καρτό πού μέ τήν προφάνεια τῆς τελειότητάς του δέν μπορεῖ νά ἀμφισβητηθεῖ καί δέν μπορεῖ παρά νά κινητοποιήσει. Στήν περίπτωση δέ τῶν ρεαλιστῶν, ὡς τό διαυγές κρύσταλλο τῆς λογικῆς οἱ ἐπιταγές τοῦ ὁποῖου δέν μπορεῖ παρά νά πρυτανεύσουν ἐπί ποινη ἀνορθολογισμοῦ.

Μερικά χρόνια πρὶν, ἀκόμη κι ἂν δέν μιλοῦσε κανεὶς γιά «ἐπιστημονικό σοσιαλισμό» σέ ἀντιδιαστολή πρὸς τόν οὐτοπικό, περιφρουοῦσε τήν οὐτοπία ὡς μεσσιανική, μεταφυσική τελεολογία. Σήμερα, μέ τήν κατάρρευση τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ καί ὄσων συμπαρέσυρε στήν πτώση του, μέ τή διακήρυξη τοῦ τέλους τῆς ἱστορίας πού ἐπέβαλε μιά νεκρή, μηχανική ὁμοιομορφία, ἡ ἀναζήτηση τῆς οὐτοπίας μοιάζει μέ τό πράσινο βλαστάρι πού δειλά βγαίνει στό φῶς. Μουδιασμένη, σχεδόν παράλυτη ἡ Ἀριστερά, σπασμωδικά ζητάει νά κρατηθεῖ ἀπό τά παλαιὰ ράχη —πολύτιμα φυλαχτά— ἢ πάλι, ἄφωνη, περιμένει ἀπό τούς διανοούμενους καί τούς φωτισμένους νά συνθέσουν τά κατασκευαστικά σχέδια πού θά μᾶς ὀδηγήσουν στό μέλλον. Βαράϊ-

νει πάνω μας ἢ ἤττα, μᾶς καθηλώνει, σάν τίς σιδερένιες μπάλες στίς φυλακές, καί φάχουμε γιά τό φῶς πού θά ζωντανέφει καί θά βάλει μπρός καί πάλι τίς μηχανές τῆς ἱστορίας.

Ἄν ὅμως σκεφτόμαστε καί ἐνεργοῦμε ἔτσι, θά βαδίσουμε σταθερά στόν ἴδιο δρόμο πού μᾶς ἔφερε ἐδῶ, αὐτόν πού ἔκανε τόν μαρξισμό ἓνα ὄραμα, μιά οὐτοπία, ἐν τέλει μιά θεολογία μέ τούς ἀρχιερεῖς, τούς κανόνες, τά σύμβολα. Μάλιστα, σήμερα, καθώς τά νέα ὄραματα θά ξεπηδοῦν ἀπ' τά μυαλά σχολαστικῶν ἀκαδημαϊκῶν ἢ ἀπόμαχων στοχαστῶν, θά μοιάζουν μάταιες ἀσκήσεις ἐπί χάρτου. Ὁ Μάρξ ἔλεγε ὅτι ἡ ἀνθρωπότητα ἀναλαμβάνει ἐκεῖνα τά καθήκοντα πού μπορεῖ νά φέρει σέ πέρας. Δέν μπορεῖ νά ὑποτάσσεται σέ ἀξιώσεις πού τίθενται ἐξ οὐρανοῦ ἢ ἀπό τό λόγο, τό πνεῦμα.

Ἄλλιῶς ἡ ἀντιπαλότητα, τά ἀντιτιθέμενα συμφέροντα, οἱ ὕλικοι ὄροι τῆς πάλης τῶν τάξεων πού κινεῖ τήν ἱστορία πᾶνε γιά τό καλάθι τῶν σκουπιδιῶν. Ὁ Μάρξ κατηγορήθηκε γιά ντετερμινισμό καί τελεολογία, ἀλλά αὐτοί πού προσδοκοῦν τό ὄραμα τῆς οὐτοπίας εἶναι πού προδικάζουν καί προεξοφλοῦν τήν ἐκβαση τῶν ἀγώνων, πού προβλέπουν τίς συνέπειες τῶν συνεπειῶν, πού προνοοῦν καί προδιαγράφουν τό μέλλον. Αὐτοί εἶναι πού ἐξ ὀρισμοῦ ἀποδίδουν στόν ἄνθρωπο μιά ἀναλλοίωτη φύση, πού θέτουν στόν ἄνθρωπο ἀναλλοίωτους, τέλειους στόχους. Καί ὑπ' αὐτούς τούς ὄρους, κανένα τίμημα δέν θά φαντάζει ἢ δέν θά εἶναι ὑψηλό γιά τήν πραγματοποίησή τους.

Ἡ ἀπόρριψη τοῦ ἰδεώδους τῆς οὐτοπίας μοιάζει νά εὐνοεῖ τόν ρεαλισμό. Αὐτό τόν στάσιμο, κεντρῶο ρεαλισμό πού ἀπό τή σκοπιά τῆς Ἀριστερᾶς ἀπαξιώνεται. Κι αὐτό γιατί ἀντιστρατεύεται τήν ἀνατροπή, ἀφοῦ θεωρεῖται ὅτι λειτουργεῖ καθηλωτικά, ὅτι ἀναχαιτίζει καί ἐν τέλει ματαιώνει τήν ἐπαναστατική δράση, ὅτι εἶναι ἡ ἄλλη ὄψη τῆς συντήρησης. Εἶναι τό ὄνομα τῆς ἀπλῆς διαχείρισης ἢ ὑποταγμένη, ὀλιγαρχῆς καί κοντόφθαλμη πολιτική τοῦ ἐφικτοῦ.

Σήμερα αὐτά ἀκούγονται κάπως ἀλαζονικά —ἀπό τά ὕψη τῆς παλιᾶς δόξας— ἔωλα, ἀναχρονιστικά. Ἀλλά ἀκόμη κι ἔτσι, οἱ ἀριστεροί δέν χρειάζεται νά παγιδεῦνται στό διαζευκτικό δίπολο τοῦ στατικού ρεαλισμοῦ καί τῆς παρωθητικῆς οὐτοπίας. Πάντα ἔβρισκα ἀκατανόητη στήν προφάνειά της τήν τόσο πεζή καί τόσο κοινοτόπη φράση τοῦ Λένιν: «ἡ συγκεκριμένη ἀνάλυση τῆς συγκεκριμένης κατάστασης». Στό φόντο ὅμως πού περιέγραφα γεμίζει νόημα καί οὐσία. Εἶναι ἀνάλογη τῆς «σύνθετης σχέφης» τοῦ Ἐντγκάρ Μορέν (Αὐγή, 26.1.97). Αὐτῆς πού ἀπαντάει στήν πρόκληση τῆς συνθετότητας τῶν πραγμάτων, πού δέν καταπίνει αὐτονόητες ἀλήθειες καί δόγματα. Αὐτῆς πού στοχάζεται συγκεκριμένα, πού ἀναλύει καί ἀναδιατάσσει τά δεδομένα στή θεωρία καί στήν πρακτική, γιά νά ὀργανώσει τήν ἀνατροπή. Εἶναι αὐτή πού ὀρίζει τήν πολιτική τῶν ἀριστερῶν. Ὁ φόβος νά γίνουμε μικρά ἐξαρτήματα στά μεγαθήρια τῶν μηχανισμῶν, ἔρμαια στούς τυφλούς νόμους τῆς ἀγορᾶς καί τῶν νόμων τῆς φύσης, δέν πρέπει νά μᾶς σπρώχνει στή σαγηνευτική καί συγχρόνως ἀσφυκτική ἀγκαλιά τῆς οὐτοπίας. Ἡ παγίδευση σ' αὐτό τό δίλημμα ἀκυρώνει αὐτό πού θά ἔπρεπε νά εἶναι ἡ πολιτική γιά τήν Ἀριστερά. Ὅχι μιά ἐμπειρική τέχνη τοῦ ἐφικτοῦ πού παγώνει τόν κόσμο καί τόν στερεοποιεῖ, οὔτε ἡ μεσοσιανική σωτηρία, ἀλλά ἡ κατανόηση καί ἡ δημιουργία τῶν ὄρων γιά συγκεκριμένη δράση.

Βάσω Κιντῆ

ΔΕΝ ΓΙΝΕΤΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΜΕ ΑΣΥΝΕΠΕΙΣ ΚΑΙ ΕΚΒΙΑΣΜΟΥΣ

Χαλκιδικῆς καί τῆ σθεναρῆ, ἐδῶ κι ἓναν χρόνο, ἀντίσταση τῶν κοινοτήτων τοῦ Στρυμωνικοῦ Κόλπου. Ἡ σιωπή εἶναι μᾶλλον τεχνητή καί μᾶλλον ἐξασφαλισμένη. Στά ΜΜΕ ἔφθασαν μόνο ὀρισμένα γεγονότα, ὅπως ἡ ὁμαδική ἀκύρωση τῶν ψηφοδελτίων ἀπό τούς δημότες δύο χωριῶν τῆς περιοχῆς καί, στό τέλος Ὀκτωβρίου, ἡ συμπλοκή τους μέ τά ΜΑΤ πού προσπάθησαν

Πολύ λίγα πράγματα εἶναι εὐρέως γνωστά σχετικά μέ τό θέμα τῆς ἐπιχειρούμενης ἐγκατάστασης, ἀπό τήν πολυεθνική ἔταιρεία TVX Gold, μεταλλουργίας χρυσοῦ στήν Ὀλυμπιάδα

νά ανοίξουν τό δρόμο πρὸς τό ὄρυχεῖο. Μετά τούς ξυλοδαρμούς, ἔγινε ἓνα εἶδος ἀνακωχῆς καί συμφωνίας ὅτι θά ἀναζητηθοῦν μέ ἐπιστημονικά κριτήρια καί ἄλλες θέσεις ἐγκατάστασης τῆς μεταλλουργίας ἐκτός τῆς λεκάνης ἀπορροῆς τοῦ Στρυμωνικοῦ Κόλπου. Ἡ ἀρμόδια ὑφυπουργός ἀνέθεσε τῇ σχετική μελέτη στό ΙΓΜΕ καί στό Ἰνστιτούτο Περιφερειακῆς Ἀνάπτυξης τοῦ Παντείου Πανεπιστημίου ἀντί τοῦ κατ' ἀποκοπὴν τιμήματος τῶν 107 ἑκατομμυρίων. Ἡ ὑπόθεση ἐπομένως τελεῖ ἐν ἀναμονῇ τῶν συμπερασμάτων τῆς μελέτης, πού δέν ἔχει ὅμως ἀρχίσει ἀκόμη. Οἱ κάτοικοι τῆς περιοχῆς τηροῦν ὑποδειγματικά τῇ συμφωνία, ἐπιτρέπουν τῇ διέλευση ὕλικου καί μηχανημάτων γιὰ τὴν ἔρευνα καί περιμένουν τὰ ἀποτελέσματά της.

Τό θέμα εἶναι πολύπτυχο καί σοβαρότατο. Τά ἐρωτήματα εἶναι πολλά καί εἶναι ἀμφίβολο ἂν μποροῦν νά ἀπαντηθοῦν μέ συστηματική ἔρευνα. Εἶναι πολιτικά καί κοινωνικά μᾶλλον παρά τεχνικοοικονομικά. Ἀνάλογο θέμα ὑπάρχει στήν περιοχή Kasperske Hory τῆς Τσεχίας μέ τὴν ἴδια ἔταιρεία καί μέ τὰ ἴδια ἐπιχειρήματα ἀπὸ τίς δύο μεριές. Φαίνεται, ὅμως, ὅτι ἐκεῖ τό ὑπουργεῖο Περιβάλλοντος ἀκούει μέ μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον τὴν τοπική κοινότητα.

Ἐνῶ λοιπόν ἡ κυβέρνησις καί οἱ τοπικοὶ φορεῖς περιμένουν τὴ μελέτη, τὰ πράγματα προχωροῦν γιὰ τὴν de facto ἐγκατάστασι τοῦ ἔργου. Ὁ τρόπος εἶναι σκληρὸς πάλι. Ἐκεῖ πού τὰ ΜΑΤ ἀπέτυχαν μπορεῖ νά πετύχει ὁ ἐκβιασμός. Ἡ διάβρωση ἔχει ἐπιχειρηθεῖ καί στοὺς παρελθόν. Ἐτσι ἡ TVX HELLAS προσπαθεῖ νά στρέψει κάποιους κατοίκους τῆς περιοχῆς καί μάλιστα τοὺς ἐξαρτημένους ἐργαζομένους σ' αὐτὴν ἐναντίον ὅλων τῶν ἄλλων καί μέ αὐτό τὸν καλύτερο τρόπο νά ἐξασφαλίσει τὴν ἐπιζητούμενη «κοινωνική συναίνεση». Σὲ ἀγωνιώδη ἐρωτήματα τῶν τοπικῶν φορέων γιὰ τὴν πορεία τοῦ ὄλου θέματος καί γιὰ τίς κινήσεις τῆς ἔταιρειας, ἡ ἀρμόδια ὑφυπουργός κα' Ἄννα Διαμαντοπούλου ἔχει διαβεβαιώσει ἐπανειλημμένως ὅτι «παρακολουθεῖ προσεκτικὰ τίς δραστηριότητες τῆς ἔταιρειας». Εἶναι σίγουρη ἐπίσης ὅτι «... ἡ ἔταιρεία TVX HELLAS θά προχωρήσει στό πρόγραμμα βιομηχανικῶν δοκιμῶν στίς ἐγκαταστάσεις ἐμπλουτισμοῦ Ὀλυμπιάδας μέ ἀποκλειστικὸ σκοπὸ τὴ συλλογὴ καί ἀξιολόγησι τῶν λειτουργικῶν παραμέτρων τοῦ ἐμπλουτισμοῦ καθὼς καί τῶν ποιοτικῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ κοιτάσματος Ὀλυμπιάδας...» (ἔγγραφο τῆς κας Διαμαντοπούλου πρὸς τὸν νομάρχην Χαλκιδικῆς, μέ ἡμερομηνία 19 Νοεμβρίου 1996).

Ἄλλα πράγματα λέει, ὅμως, σὲ ἀνακοίνωσή της πρὸς τοὺς ἐργαζομένους, μέ ἡμερομηνία 12 Δεκεμβρίου, ἡ TVX HELLAS: «Μέ εὐχαρίστησι σᾶς γνωρίζουμε ὅτι ὁ καταβαλλόμενος μισθὸς ἢ ἡμερομίσθιο τοῦ μηνὸς Νοεμβρίου 1996 αὐξάνεται ἀπὸ 1.7.96 κατὰ ποσοστὸ 3%... Ἐπισημαίνεται ὅτι προϋπόθεσι γιὰ τὴν παραπάνω αὐξηση... εἶναι ἡ διασφάλισι τῆς ἀπρόσκοπτης λειτουργίας τοῦ μεταλλείου τῆς Ὀλυμπιάδας περιλαμβανομένου τοῦ ἔργου ἐμπλουτισμοῦ καί τῆς διενέργειας τῶν ἀναγκαίων γεωτρήσεων ἢ ἄλλων σχετικῶν ἐργασιῶν. Δυστυχῶς ἡ ἀπρόσκοπτη αὐτὴ λειτουργία φαίνεται ὅτι δέν διασφαλίστηκε ἀκόμη... Ὅμως ἡ ἔταιρεία, στὰ πλαίσια τῆς καθημερινῆς ἀποδεικνυόμενης προσπάθειάς της γιὰ τὴν καλὴ συνεργασία της μέ τοὺς ἐργαζομένους, ἀποφάσισε τὴ χορήγησι τῆς πιὸ πάνω αὐξησης μέ τὴ μορφή ἐκτακτῆς παροχῆς γιὰ ὄλο τό διάστημα πού δέν θά παρεμποδίζονται οἱ ἐργασίες πού προγραμματίζονται κάθε φορὰ γιὰ τὴν πλήρη καί ὁμαδικὴ λειτουργία τοῦ μεταλλείου τῆς Ὀλυμπιάδας. Ἡ σταθερὴ καί ἐπικοδομητικὴ στάσι τῶν ἀρμόδιων ὑπουργῶν καί ἡ πληρέστερη πληροφόρησι τῶν κατοίκων κάνει τὴν ἔταιρεία νά ἐλπίζει ὅτι στό μέλλον...».

Ἐν πάσι περιπτώσει, καλύτερη πληροφορία γιὰ τό ἀκριβῶς κάνει ἡ TVX HELLAS στήν Ὀλυμπιάδα, ἔρευνα ἢ ἐγκατάστασι, καί πόσο καλές εἶναι οἱ σχέσεις της μέ τὴν ἑλληνικὴ κυβέρνησι δίνει ἡ ἴδια ἡ μητρικὴ ἔταιρεία TVX GOLD (στό <http://www.tvxgold.com/PressReleases/1966/pr.120296.htm>).

Μήπως, ὅμως, ἡ ἔταιρεία μέ τίς ἀδέξιες, τό λιγότερο, κινήσεις της προδίδει τὴ μέχρι τώρα τόσο φιλόξενη πρὸς αὐτὴν ἑλληνικὴ κυβέρνησι;

Μήπως ἡ ἔρευνα γιὰ τὴ χωροθέτησι εἶναι μόνο ἔρευνα γιὰ τὴν ἔρευνα καί γιὰ τὴν καθυστέρηση (ἔως ὅτου «κουραστοῦν») οἱ φύλακες τῶν χωριῶν τους) ἐνῶ τὰ πράγματα προχωροῦν μέ τὸν τρόπο πού ἐπιλέγει ἡ ἔταιρεία, ὅσο ἄγαρμος καί ἀνήθικος κι ἂν εἶναι; Μήπως τελικά

ἢ Ἀθήνα δέν εἶναι ἀπολύτως ἐνήμερη γιά τό τί ἀκριβῶς διαδραματίζεται στή Χαλκιδική; Μήπως ἡ ἔταιρεία, ἐκτός ἀπό τήν ἐπαπειλούμενη χημική βλάβη στό τοπίο τῆς Χαλκιδικῆς, βλάπτει ἐπίσης καί τό πολιτικό τοπίο;

ΤΟ ΠΑΣΟΚ, Η ΤΡΑΠΟΥΛΑ ΚΑΙ ΤΟ ΠΑΙΧΝΙΔΙ

Οἱ ἐκσυγχρονιστές τοῦ ΠΑΣΟΚ περιορίζονται στούς ἐξῆς δύο: τόν Σημίτη καί τόν Τσουκάτο. Ἔτσι σχολιάσαμε προσφάτως, στά ὄρθια, τίς ἐξελίξεις στό κυβερνητικό «στρατόπεδο» μέ φίλο «πασοκόλογο». Τό σχόλιο ὑπονοεῖ τίς ἤδη ἀσκούμενες ἢ διαφαινόμενες προσωπικές πολιτικές τῶν ὑπόλοιπων δύο τῆς πάλαι ποτέ ομάδας τῶν τεσσάρων — ὁ Αὐγερινός ἀπλῶς ἀντιπροεδρεῖ — μά δέν περιορίζεται ἐκεῖ. Ἔτσι, ὅταν τό ἴδιο ἐρώτημα τέθηκε «ἐντός τῶν τειχῶν» τῆς πασοκικῆς πραγματικότητας, ἡ ἀπάντηση πού ἤρθε περιλάμβανε τήν ἀπαρίθμηση τῶν ὑφυπουργῶν καί ἄλλων, μετρημένων πάντως, «ἀνθρώπων τοῦ Σημίτη» σέ θέσεις τοῦ κυβερνητικοῦ μηχανισμοῦ. Καί, ἀκόμα, τήν ἀναμενόμενη στελέχωση τοῦ ἀενάως (βαρετό πιά...) «ἀνασυγχροτούμενου» καί «ἐπανιδρυόμενου» κόμματος. Ἐνα δεύτερο ἐρώτημα εἶναι πῶς διακρίνονται οἱ ἐκσυγχρονιστές ἀπό τούς «μὴ ἐκσυγχρονιστές», γιά νά χρησιμοποιήσουμε τήν πιό οὐδέτερη, ἀλλά πιθανόν καί πιό ἀκριβή ὀρολογία. Καί πάλι, ἡ ἀπάντηση δέν φαίνεται νά ξεπερνᾷ τά περί στήριξης, συνεργασίας καί ἐμπιστοσύνης. Τά ἴδια ἰσχύουν καί στό κοινωνικό πεδίο, ὅπου τά κυρίαρχα ἰδεολογήματα προφανῶς συγγενεύουν, ἱκανοποιοῦνται καί τροφοδοτοῦνται ἀπό τόν ἐκφερόμενο «ἐκσυγχρονιστικό» λόγο. Ἐδῶ, διάφορες κοινωνικές ομάδες δείχνουν, διά τῆς εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆς, νά παρέχουν τή συναίνεσή τους στήν ἀσκούμενη κυβερνητική πολιτική. Παρ' ὅτι, ὅμως, ὁ Σημίτης προβάλλει ὡς ἀναμφισβήτητος ἄρχων τοῦ παιχνιδιοῦ, ὁ ἀπολογισμός τοῦ ἔτους διαδοχῆς, μέ τίς τρεῖς διαδοχικές νίκες του, μᾶλλον ἰσχνός φαίνεται, ἀφοῦ δέν περιλαμβάνει τή συγκρότηση τοῦ πολυπύθητου διακριτοῦ κομματικοῦ ρεύματος καί ἐνός τοῦ ἴδιο διακριτοῦ κοινωνικοῦ, πού θά τόν στήριζαν στρατηγικά, μά καί στίς ἐπί μέρους ἐπιλογές. Νομίζω πῶς παρακολουθοῦμε τή γενίκευση ἐνός φαινομένου τῆς πρό Σημίτη ἐποχῆς: ἡ συντριπτική πλειοψηφία τῶν διανοομένων ἀπεδέχθη, στήριξε καί συνεργάστηκε μέ τό παπανδρεϊκό ΠΑΣΟΚ, ἀλλά οὔτε γιά μιά στιγμή δέν ὑπῆρξε ρεῦμα ἢ ἔστω δείγμα γιά ἀναπαραγωγή «πασοκικῶν διανοομένων».

Τό ἀπώγειο τῆς γοητείας τοῦ ἐκσυγχρονιστικοῦ ΠΑΣΟΚ βρίσκεται στή στιγμή τοῦ συνεδρίου καί στά ἐπακόλουθα ἐγκώμια τῆς «ἐπιστρέφουσας πολιτικῆς». Ἐδῶ καί ἡ ἀπαρχή μιᾶς ἀντίστροφης πορείας. Ὅταν ἐξέλιπε ὁ Α. Παπανδρέου, μά καί ἡ πιθανότητα νά τόν διαδεχθεῖ ὁ Ἄκης μέ τό ἐτερόκλητο, ἀπό πολλές ἀπόψεις εὐάλωτο καί γιά πολλούς ἀποκρουστικό μπλόκ του, ἄρχισε νά ἀτροφεῖ καί ἡ ὅποια αἴγλη συνόδευε τό μπλόκ καί τό ἐγχείρημα Σημίτη. Ἀποφασιστικά συνέτειναν σ' αὐτό καί τουλάχιστον τρεῖς ἐξωτερικοί παράγοντες. Πρῶτον, ἡ ἐμφανῆς ἀδυναμία τοῦ Ἔβερτ καί τῆς ΝΔ. Δέν πείθουν μά καί δέν φοβίζονται κανέναν, οὔτε καί τίς «καθυστερημένες πολιτικά» ομάδες, ἀφοῦ, ἐπιπλέον, ὁ ἰδιόμορφος «δεξιός λαϊκισμός» ἀποδυναμώνει τά κεκτημένα ἀνακλαστικά. Δεύτερον, ἡ ἐντυπωσιακή ἄνοδος τοῦ ΣΥΝ καί κυρίως ἡ διαφαινόμενη δυνατότητά του (μέσω Κωνσταντόπουλου) νά «περάσει» σ' ἕνα εὐρύτερο καί γιά πρώτη φορά «ἐθνικό» ἀκροατήριο. Τό συνακόλουθο ναυάγιο τῶν κεντροαριστερῶν προσδοκιῶν, στή μορφή πού τίς φαντάζονταν οἱ «ἐκσυγχρονιστές» (καί δέν ἀπέιχε ἀπό τίς παπανδρεϊκές συνταγές), κατέδειξε τά ὄρια τοῦ ἐκσυγχρονιστικοῦ πολυσυλλεκτισμοῦ. Τέλος, οἱ κινητοποιήσεις τῶν ἀγροτῶν ἄρχισαν νά ἀποδυναμώνουν τό σοβαρότερο «χαρτί» τοῦ Σημίτη: τή διαχειριστική του ἐπάρκεια. Καί τό χειρότερο εἶναι πῶς αὐτές οἱ τέσσερις πολιτικές συμπεριφορές (δέν νομίζω πῶς εἶναι κάτι περισσότερο), δηλαδή τῆς πλευρᾶς Ἄκη (μαζί καί τοῦ Τσουβόλα), τῆς ΝΔ, τοῦ ΣΥΝ καί τοῦ ΚΚΕ, ἐν πολλοῖς βασίζονται σέ συγχυρικά δεδομένα, σέ τακτικούς στόχους ἢ καί σέ δικές τους ἀδυναμίες. Σέ καμιά περίπτωση δέν δείχνουν ὅτι μποροῦν (ἢ θέλουν) νά διαμορφώσουν κάποιο ἀντίπαλο δέος, πράγμα πού θά ἐπέσυρε, ἴσως, τήν ἐπανασυσπείρωση τοῦ μπλόκ Σημίτη καί θά εὐνοοῦσε τή μέχρι τώρα ἀνύπαρκτη ὁμογενοποίησή του.

Οἱ ἐντός τοῦ ΠΑΣΟΚ ἐξελίξεις δείχνουν νά ἐπιβεβαιώνουν τά παραπάνω. Οἱ ἐν λόγω «σύντροφοι» ἔχουν «ὠριμάσει» πλέον, μέσα ἀπό τήν εἰκοσιδύαχρονη πορεία καί τήν ἐμπειρία τοῦ ἔτους διαδοχῆς. Ἀκόμα καί ὁ ἄσχημος προσπαθεῖ νά μετατρέψει τήν ἀδυναμία του σέ ἀποδοτική συστέγαση μέ τόν Σημίτη καί διακριτική ὑπενθύμηση τῆς παρουσίας καί τῆς ἀναμονῆς του (ἀντίστοιχη περίπτωση Βαρβιτσιώτη). Ὁ ἄσχημος πολλά θά ἤθελε νά κάνει ἀλλά ἡ παλαιότερη ἐκτός ΠΑΣΟΚ περιπέτειά του ἀποδυναμώνει ἐν τῇ γενέσει τῆς κάθε σκέψης καί φιλοδοξίας.

Τά περυσινά ἐσωκομματικά μπλόκ, οἱ μηχανισμοί καί συμμαχίες ἀτροφοῦν καί διαλύονται μέσα στήν κυβερνητική ρουτίνα, τήν κομματική ἀνυπαρξία καί κυρίως στό πολύτροπο καί διαπλεκόμενο παιχνίδι ἀπολαβῶν... Τό μοναδικό σημεῖο πολιτικῶν διαχωρισμῶν καί ἰδεολογικῶν «ἐπενδύσεων», δηλαδή τό «ἐθνικό», φαίνεται νά ὑποχωρεῖ στό ἐπίπεδο τῶν ἐσωκομματικῶν ἀντιθέσεων, ἀκριβῶς τῇ στιγμῇ πού γενικεύεται. Οἱ «ἐνδοξοὶ μακεδονομάχοι» τῶν προηγούμενων ἐτῶν ἀδυνατοῦν νά ἐκφέρουν μιᾶ ὀλοκληρωμένη πρόταση καί νά περιγράψουν κάποια ἐπιθυμητή προοπτική. Οἱ περισσότεροί ἀναζητοῦν πιά «σύνθετους» ρόλους καί οἱ ὅποιοι ἐσωκομματικές συσπειρώσεις περί αὐτά μᾶλλον εἶναι ὑποκατάσταση ἄλλων ἀντιθέσεων. Βεβαίως μιᾶ κλιμάκωση τῆς ἔντασης στό Αἰγαῖο ἢ στήν Κύπρο, πολύ περισσότερο ἕνα θερμό ἐπεισόδιο, θά ἀναδείξει νέους «τουρκομάχους», ἄν καί ἡ πρόσφατη ἐμπειρία τοῦ Μακεδονικοῦ συνεπάγεται περισσότερο «σκεπτικισμό» — καμιά φορά ὅμως καί ἄμετρο τυχοδιωκτισμό...

Ἡ «νέα γενιά», πού τήν ἀποτελοῦν ὁ Λαλιώτης, ὁ Τζουμάκας, ὁ Σκάνδαλίδης, οἱ λοχαγοὶ καί εὐάριθμοι «πολιτικοὶ τάγματα», φαίνεται νά κατανοεῖ αὐτό τό σκηνικό καί κάποιες κινήσεις τῆς δείχνουν πῶς ἐτοιμάζεται νά προβάλει ὡς διάδοχη κατάσταση. Μά οἱ ἀφετηριακές ἐλλείψεις τους, δηλαδή ἡ ἀνυπαρξία πολιτικῶν συμπτώσεων ἢ καλύτερα ἐνοποιητικοῦ πολιτικοῦ προφίλ, ἡ προϋέχουσα φθορά (τό τίμημα τῆς δημοσιότητας) καί ἡ ἀδυναμία διαμόρφωσης στρατηγικῶν ἐπιλογῶν, τούς ὀδηγοῦν ἀναπόφευκτα στήν ἀναζήτηση συμμαχιῶν (οὐσιαστικά ὀμπρέλας...) μέσα καί ἔξω ἀπό τό ΠΑΣΟΚ. Ἐδῶ, ὅμως, ἀπευθύνονται καί διεκδικοῦν στόν χῶρο πού καλύπτει ἡ ἐν δυνάμει μπορεῖ νά καλύψει ἐπαρκῶς ὁ Συνασπισμός καί ὁ μόνος ρόλος πού περισσεύει εἶναι αὐτός τοῦ «ἔγκυρου συνομιλητῆ».

Ἡ νέα «κεντροαριστερή πρωτοβουλία» τοῦ Σημίτη, προσπαθεῖ νά ἐξάγει τήν κρίση τοῦ ΠΑΣΟΚ καί νά συγκαλύψει τήν ἀμηχανία τῶν «ἐκσυγχρονιστῶν» του. Πρῶτος στόχος, ἡ διατήρηση τῆς ἐπαφῆς μέ τίς διαρροές (σημερινές καί προβλεπόμενες) πρὸς τό χῶρο τοῦ Συνασπισμοῦ. Δεύτερος, ἡ χρησιμοποίηση τῆς κεντροαριστερῆς φιλολογίας στό ἐσωκομματικό παιχνίδι πρὸς κατευνασμό τῶν ἀντιπάλων διὰ τῆς ὑπενθύμησης ἐκδοχῶν πού δέν τούς περιλαμβάνουν. Ἐχει τακτικούς στόχους, ὅπως οἱ δημοτικές ἐκλογές καί «στρατηγικά σενάρια» ἐπιβίωσης, πού περνοῦν μέσα ἀπό τήν διάσπαση τοῦ Συνασπισμοῦ. Καί πάνω ἀπ' ὅλα εἶναι μιᾶ ἀνάσα καί ἴσως ἡ μοναδική διέξοδος ἀπό τήν ἰδιότυπη πολιτική ἀπομόνωση, τοῦ «ἐκσυγχρονιστικοῦ» ΠΑΣΟΚ. Πέρα ἀπό στόχους καί προθέσεις «ἐνθεν καί ἐνθεν», ἡ τύχη τοῦ ὅλου ἐγχειρήματος ἐξαρτᾶται ἀπό τά κεκτημένα ἀνακλαστικά τοῦ κομματικοῦ καί κοινωνικοῦ ΠΑΣΟΚ, δηλαδή τά δομικά στοιχεῖα τῆς ταυτότητάς του. Μέ αὐτή τήν ἔννοια, τό πιθανότερο εἶναι ἡ «Κεντροαριστερά» νά χρησιμεύσει ἀπλῶς ὡς τό νέο ἰδεολόγημα πού θά θεραπεύει κάθε νόσον, μέχρι νά ξεφτίσει καί αὐτό ἀπό τήν τρέχουσα χρήση καί νά βρεθεῖ κάποιο ἄλλο.

Ἡ κυβερνητική τελεματώση καί ἡ ἐσωκομματική ἀφασία πολύ ἀπέχουν ἀπό τό νά ἐπιφέρουν μιᾶ ἐντυπωσιακή κατάρρευση τοῦ ὅλου πασοκικοῦ οἰκοδομήματος, τουλάχιστον στό ἄμεσο μέλλον. Τό πιθανότερο εἶναι νά εὐνοήσουν τήν ἄσκησι προσωποκεντρικῶν πολιτικῶν — ὁ Πάγκαλος εἶναι ὁ πιά ἐπιρρεπής. Ἡ μετά Παπανδρέου ἐποχή δείχνει ἀργόσυρτη καί ὀπωσδήποτε κατώτερη τῶν προσδοκιῶν ὅσων ἐπὶ μιᾶ εἰκοσαετία τήν περίμεναν μέ ἀγωνία (ἄντε νά ἐξαιρέσουμε δύο-τρεις). Τό ξαναμοίρασμα τῆς τράπουλας δέν ἔχει τελειώσει, μόνο πού τώρα πιά δέν εἶναι σίγουρο οὔτε πόσα χαρτιά ἔχει οὔτε ποῖο παιχνίδι θά παιχθεῖ. Ἀπρόβλεπτες βέβαια εἶναι οἱ συνέπειες μιᾶς ἀνεξέλεγκτης τροπῆς τῶν σχέσεων τῆς χώρας μας μέ τήν Τουρκία ἢ τήν Εὐρωπαϊκὴ Ἑνωση. Σ' αὐτὴν ὅμως τήν περίπτωση, κινδυνεύει καί τό τραπέζι...

Κώστας Βούλγαρης

ΚΥΠΡΟΣ:

Ή Η ΣΩΤΗΡΙΑ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ

του Δαμιανού Παπαδημητρίου

«Σύμφωνα με δημοσκόπηση, τό 94% του κυπριακού λαού επιδοκιμάζει τήν απόφαση για άγορά των ρωσικών πυραύλων και τό 88% ύποστηρίζει τό δόγμα του ένιαίου άμυντικού χώρου» (Έλευθεροτυπία, 13.1.97).

Ίσως αυτή ή παμψηφία νά φαίνεται — και είναι — ύπερβολική, άποτέλεσμα τής έντασης των τελευταίων ήμερών. Στά ύψηλά ποσοστά συμβάλλει πιθανότατα και τό γεγονός ότι τό μεγαλύτερο κόμμα τής αντιπολιτευτικής πλευράς, τό ΑΚΕΛ, ύποστήριξε κι αυτό (για λόγους πού δέν χρειάζονταν ξεχωριστή άνάλυση) τήν άγορά των ρωσικών πυραύλων. Όπως και νά 'χει τό πράγμα όμως, δέν μπορεί παρά νά προξενεί έντύπωση τό γεγονός ότι μόλις τέσσερα χρόνια μετά τήν όριακή επικράτηση του Κληρίδη επί του Βασιλείου είναι δυνατόν νά επικρατεί στην έλληνοκυπριακή πλευρά τέτοια όμοφωνία. Γνωρίζουμε βέβαια ότι κατά τήν εποχή πού ό Κληρίδης επικρατούσε του Βασιλείου στίς τελευταίες προεδρικές εκλογές, ή πλειοψηφία του (έλληνο)κυπριακού λαού έκανε τή στρατηγική επιλογή τής. Κάτι περισσότερο ίσως: τήν επιλογή ταυτότητας. Φαίνεται λοιπόν ότι έκτοτε ή πλειοψηφία αυτή μάλλον διευρύνεται, τείνοντας νά όριστικοποιήσει (ή έστω νά καταστήσει πολύ δύσκολα άναστρέψιμη) τήν επιλογή αυτή.

Τά όσα συμβαίνουν στην Κύπρο τό τελευταίο διάστημα, τό ένιαίο άμυντικό δόγμα, τά γεγονότα και οι δολοφονίες του καλοκαιριού, οι πύραυλοι S-300, ή επιλογή των όποιων άρκετούς προβλήματίσε έδώ στην Άθήνα, τό αντιτουρκικό/αντικατοχικό κίνημα τής νεολαίας, ή έξαψη των εθνικιστικών παθών και ή καλλιέργεια άκόμα και κλίματος πολέμου από όρισμένους κύκλους (και άναφέρομαι έδώ σέ Έλληνοκυπρίους), άκόμα και ή μεταστροφή του πάλαι ποτέ «ένδοτικού» Κληρίδη σέ «ισορροπημένα εθνικό» ήγέτη, όλα τούτα είναι άποτέλεσμα, είναι όψεις, τής μείζονος αυτής στρατηγικής επιλογής, τής επιλογής ταυτότητας ή όποία έγινε.

Η σύγκρουση Βασιλείου-Κληρίδη ήταν σύγκρουση τής κυπριακότητας με τήν ελληνικότητα, δύο ταυτοτήτων πού είναι ταυτόχρονα και οι δύο δυνατοί δρόμοι/έκβάσεις του κυπριακού προβλήματος. Η πτώση Βασιλείου ήταν πρωτίστως άρνηση εκ μέρους των Έλληνοκυπρίων τής κυπριακής εθνικής συνείδησης, μιάς συνείδησης νέας, πού δέν είναι ούτε ελληνική ούτε τουρκική, τήν όποία προσπάθησε ό τότε Πρόεδρος νά καλλιεργήσει ως άπαραίτητη εθνική-ιδεολογική ύποδοχή μιάς μη διχοτομικής λύσης του κυπριακού προβλήματος. Για τόν Βασιλείου ή «κυπριακότητα», συνδυαζόμενη με τήν καθιέρωση των τριών έλευθεριών, δημιουργούσε τό φιλόξενο και στέγρο έδαφος πού ήταν άπαραίτητο για τή σταδιακή, με τά χρόνια, άφομοίωση του τουρκοκυπριακού πληθυσμού σέ ένα (κατά τό δυνατόν) ένιαίο άλλ' όχι άποκλειστικά ελληνικό κράτος. Στο τρίπτυχο τής έλευθερίας, τής ισότητας και τής άδελφότητας

πού είναι ή βάση κάθε σύγχρονου δημοκρατικού κράτους, οι τρεις έλευθερίες (σε συνδυασμό βέβαια με τήν πολιτική δημοκρατία) αντιστοιχούσαν στον πρώτο όρο, ή ισότητα (και ιδίως τό είδος τής πολιτικής ισότητας) ήταν τό αντικείμενο τής διαπραγματεύσεως μεταξύ των δύο κοινοτήτων, ένώ ή κυπριακότητα δημιουργούσε τό άπαραίτητο πλαίσιο για τήν έμπέδωση τής ιδέας τής άδελφότητας πού είναι ή «προπατορική» συνεκτική ιδέα κάθε εθνικού (και όχι μόνο) κράτους.

Με τήν πολιτική αυτή, πού σωστά με τήν άπόπειρα αυτή (γιατί ή όλη προσπάθεια περιορίστηκε σέ έπίπεδο άπόπειρας, ή όποία άφου πρώτα εκφράστηκε ως γενική πολιτική άποψη, στή συνέχεια άρχισε νά υλοποιείται κατ' άρχάς με τή μετατροπή του Πανεπιστημίου τής Λευκωσίας σέ Κυπριακό — προαγωγό δηλαδή τής κυπριακότητας) ή έλληνοκυπριακή πλευρά προσπάθησε για πρώτη φορά νά θέσει επί συνεπούς και συνεκτικής βάσεως τό ζήτημα τής κυπριακής ανεξαρτησίας, τής ένιαίας και ανεξάρτητης Κύπρου. Αντιστοίχως όσοι από μās μίλησαν τά τελευταία 40 χρόνια, ή μιλούν άκόμα, για ένιαία και ανεξάρτητη Κύπρο, δέν μπορούμε πιά, με δεδομένη τήν τουρκική εισβολή πού χώρισε τό νησί (και ιδίως τους πληθυσμούς του) στα δύο, πού διατηρεί επί 22 χρόνια μιά ξεχωριστή εθνική/κρατική όντότητα για τήν τουρκοκυπριακή πρώην μειονότητα και νύν κοινότητα, δέν μπορούμε λοιπόν πιά νά μιλάμε για πλήρη επανένωση (τουλάχιστον για μή βίαιη επανένωση) εδαφών και πληθυσμών, για πλήρη επανασυγκόλληση τής Κύπρου, έρήμην τής κυπριακότητας ως κρατούσας εθνικής ιδεολογίας.

Με άλλα λόγια, δέν μπορούμε πιά νά μιλάμε με τόν τρόπο που μόλις προχτές, εύρισκόμενος στην Κύπρο, μίλησε ό Γεράσιμο Αρσένης, ό όποιος από τή μιά μεριά εξέφραζε τήν αντίθεσή του σέ κάθε λύση του Κυπριακού «ή όποια θά εισηγηθεί τή συνομοσπονδία ως είδος όμοσπονδίας και θά χωρίζεται φυλετικά τήν Κύπρο» για νά προσθέσει άμέσως μετά ότι «ή τύχη τής Ελλάδας δέν χωρίζεται από τήν τύχη τής Κύπρου. +...+ είναι δύο ανεξάρτητες κρατικές όντότητες, έχουμε δύο ελληνικά κράτη +...+ δύο κυδερνήσεις, μιά εθνική στρατηγική». Η, έν πάση περιπτώσει, δέν επιτρέπεται, έφόσον μιλάμε έτσι, νά μήν έχουμε συνείδηση ότι ή επανυπαγωγή του τουρκοκυπριακού πληθυσμού σέ άμιγώς ελληνική διοίκηση μόνο με πόλεμο μπορεί (;) νά επιτευχθεί, με πόλεμο ό όποιος θά ανατρέψει όσα για τους Τούρκους πέτυχε ό πόλεμος του '74.

* Τό κείμενο αυτό δημοσιεύτηκε σέ μιά πύο συμπυκνωμένη και σέ μερικά σημεία άποσπασματική μορφή στα «Ένθέματα» τής Αύγης 19.1.97. Τά όσα προστέθηκαν έδώ τό καθιστούν, έλπίζω, σαφέστερο, πάντως δέν τό αλλάζουν.

Η αύστηρότητα της επιλογής εκείνης του προέδρου Βασιλείου τρώμαξε τούς Έλληνοκυπρίους, προκάλεσε την αντισυσταίωση, τό συναγερομό και τελικά την έκλογική νίκη του «μετώπου της ελληνικότητας». Τό γεγονός ότι τούτη τή φορά ήρντιπαράθεση έγινε περισσότερο σέ επίπεδο έθνικης ταυτότητας παρά στό επίπεδο της πολιτικής γιά τή λύση του κυπριακού προβλήματος ξεγγει γιαιτί δύο πολιτικοί τής «ένδοτικης» πλευράς, όπως οί Βασιλείου και Κληρίδης, δρέθηκαν νά ήγούνται των αντίπαλων στρατοπέδων, τήν ίδια στιγμή πού παραδοσιακοί αντίπαλοι όπως οί Κληρίδης και Κυπριανού κατέληξαν νά συμμαχοούν γιά τήν ίδια υπόθεση: από τή στιγμή πού τό έρώτημα δέν ήταν πιά «τί κάνουμε» αλλά «ποιοί είμαστε», ή φονκσιοναλιστική απάντηση πού προσπαθοΰσε νά έναρμονίσει, νά υποτάξει, τό όντολογικό «ποιοί είμαστε» στό πολιτικό «τί κάνουμε» ξεπερνοΰσε τά όρια του γηραιού συντηρητικού Κληρίδη. Γιατί ακριβώς αυτή τήν αντιστροφή προσπαθοΰσε νά πετύχει ή πολιτική Βασιλείου διαγιγνώσκοντας ότι άν θέλουμε νά είμαστε συνεπείς στό ένωτικό «τί κάνουμε» πρέπει νά αλλάξουμε τό «ποιοί είμαστε», πρέπει νά πάψουμε νά είμαστε αυτό πού είμαστε. 'Αλλ' αυτή ή ιδεολογία της κυπριακότητας ξεπερνοΰσε, όπως φαίνεται, τά όρια όχι μόνο του Κληρίδη αλλά —τό σημαντικότερο— και του έλληνοκυπριακού λαού.

Τήν ίδια εποχή περίπου πού σέ ένα άλλο μέρος της Βαλκανικής, στή Βοσνία, ή διεθνική «κρατική» επιλογή της βοσνιακότητας, γιά διαφορετικούς λόγους, αλλά τελικά ίσως όχι και τόσο διαφορετικούς, υποχωροΰσε προς χάριν της έθνικης επιλογής. Στην Κύπρο οί Έλληνοκύπριοι αποφαινονται κι αυτοί πώς πρώτα απ' όλα είναι Έλληνες. Πέρα από τήν άσκηση κριτικής, πέρα από τήν εξαγωγή συμπερασματων όσον άφορα τήν έγκυρότητα ή μη κάποιων άπόψεων σχετικά μέ τή διαμόρφωση της έθνικης συνείδησης, εκείνο πού μπορεί κανείς νά παρατηρήσει και στην περίπτωση της Βοσνίας και στην περίπτωση της Κύπρου είναι πώς εφόσον υπάρχει εκ των προτέρων διαμορφωμένη έθνική συνείδηση, αυτή πολύ δύσκολα μπορεί νά αλλάξει — και μάλιστα δι' ανατάσεως των χειρών, ή σαν νά αλλάζουμε πουκάμισο.

Ίσως βέβαια —και αναφερομαι ειδικά στην περίπτωση της Κύπρου — ή υποχώρηση της κυπριακής συνείδησης νά μήν ήταν κάτι τό μοιραίο, τό αναπότρεπτο. 'Αλλά ήταν σίγουρα πολύ δύσκολο νά σταθει, νά καλλιεργηθει, μία τέτοια κοινή συνείδηση, τήν ώρα πού τό νησί είναι χωρισμένο, πού τόσος κόσμος έχει χάσει τά σπίτια του, πού ό αντίπαλος στρατός δρίσκειται μόλις λίγα θήματα πιά πέρα, τήν ώρα πού Έλληνες και Τουρκοί δέν ζουν μαζί στό ίδιο κράτος, αλλά χώρια. Ήταν πολύ δύσκολο νά καλλιεργηθει μία τέτοια συνείδηση τήν ώρα πού ή άλλη πλευρά (ή Τουρκία και όχι οί Τουρκοκύπριοι στην προκειμένη περίπτωση) σαμποτάρει αυτή τήν επιλογή (γιατί έτσι χάνει και τούς Τουρκοκυπρίους και τήν Κύπρο), προτιμώντας νά χωρίζει Τούρκους και Έλληνες ακριβώς επειδή είναι Τούρκοι και επειδή είναι Έλληνες.

Η επιλογή «είμαστε Έλληνες» μοιάζει έτσι αυτόνοπη, κοινότοπη, όμως δέν είναι: μετά από τέσσερις δεκαετίες περιπλάνησης στους άνέμους της πολιτικής (και του πολέμου), μετά τον άγώνα γιά τήν ένωση, τήν εξαναγκασμένη ανεξαρτησία του Μακαρίου, τήν ξένη εισβολή, τούς τσακωμούς γιά συμβιβασμό ή μη αναγνώριση των τετελεσμένων, οί Έλληνοκύπριοι γιά πρώτη φορά τή δεκαετία του '90 προσπαθοΰν νά κατανοήσουν τό πρόβλημα (και τόν εαυτό τους) αφητηριακά, αποφασίζουν ότι προέχει «νά σώσουν τήν ψυχή τους», γεγονός πού έχει δύο κορυφαιες συνέπειες: ή άρνηση της κυπριακότητας σπ-

μαίνει συνειδητή ή άσυνειδητή (και πιστεύω γιά πολλούς συνειδητή) άρνηση της προοπτικής πλήρους έναποίησης, στην κορυφή και στή βάση, του νησιού. Η επιλογή της ελληνικότητας συνεπάγεται τήν παγίωση της πληθυσμιακής και διοικητικής διχοτόμησης της Κύπρου. 'Από κει και πέρα γιά άλλους μέν (από τή συμμαχία κομμάτων πού κέρδισε τής εκλογές) αυτό σημαίνει τήν άποδοχή μιας κατά τό δυνατόν εύπρεπούς διχοτομικής λύσης άλά Ντέιτον, γιά άλλους πάλι τή μη άποδοχή και νομιμοποίηση των τετελεσμένων, τήν άναμονή μέ τήν προσδοκία ότι κάποτε θα δρεθει ή (πολεμική;) εύκαιρία νά (ξανα)γίνει τό νησί ελληνικό. Ίσως μοιάζει παράδοξο αλλά οί δύο αυτές φαινομενικά εκ διαμέτρου αντίθετες πολιτικές είναι σέ μία γενικευμένη διάσταση πολύ κοντά ή μία στην άλλη, όψεις του ίδιου νομίσματος, της ελληνικότητας.

Η δεύτερη συνέπεια της συνειδησιακής επιλογής είναι τό ένιαίο άμυντικό δόγμα, τό όποιο επισυμβάινει ως αυτόνομη από τή στιγμή πού στίς δύο πρωτεύουσες, Άθήνα και Λευκωσία, από τό 1993 και μετά υπάρχουν κυβερνήσεις πού μοιράζονται τά ίδια πιστεύω: εφόσον οί Κύπριοι είναι και θα είναι Έλληνες, ένα τό έθνος μία και ή άμυνα, ή, όπως ειπε ό 'Αρσένης, «δύο ελληνικά κράτη, δύο κυβερνήσεις, μία έθνική στρατηγική». Τέρμα λοιπόν τό δόγμα της δεκαετίας του '80, τό ενγενικό εκείνο, «ή Κύπρος αποφασίζει, ή Έλλάς συμπαρατάσσεται», ή συμπαραστέκεται, τό όποιο αναγνωρίζει τό βαθμό ελευθερίας, τήν ανεξαρτησία, τήν κυπριακότητα άν θέλετε, του κυπριακού κράτους. 'Από δώ και στό εξής τό κυπριακό κράτος είναι ελληνικό.

Η στρατηγική του ένιαίου άμυντικού δόγματος είναι μία περισσότερο ιδεολογική παρά στρατιωτική άπόφαση, έναρμονίζεται δηλαδή μέ τήν ιδεολογική άτμόσφαιρα πού επικρατεί στίς δύο πρωτεύουσες, στρατιωτικά όμως λάσχει, όπως καλύτερα απ' όλους γνωρίζουν οί ίδιοι οί στρατιωτικοί. Προκειμένου νά λάσχει λιγότερο, προκειμένου νά μπορει νά σταθει άν όχι στή στρατιωτική πράξη, τουλάχιστον στά στρατιωτικά χαρτιά, λαμβάνεται ή άπόφαση γιά τήν προμήθεια των πυραύλων S-300, ώστε νά μετριασθει ή στρατιωτική υπεροπλία της Τουρκίας στον κυπριακό άέρα πού καθιστά τό ένιαίο άμυντικό δόγμα μία παγίδα γιά τής ελληνικές δυνάμεις.

Η προμήθεια των S-300 είναι έτσι μία δεύτερου βαθμού συνέπεια της επιλογής της ελληνικότητας, εντάσσεται, αλλά και μέ αυτή τήν έννοια υποτάσσεται, στό πολιτικοϊδεολογικό πλαίσιο πού τήν υπαγόρευσε. Και ακριβώς επειδή τό πολιτικοϊδεολογικό αυτό πλαίσιο, τό «νόμισμα» της ελληνικότητας γιά τό όποιο κάναμε λόγο προηγουμένως, έχει δύο όψεις, έτσι και οί S-300 προσφέρονται γιά δύο ειδών χρήσεις, διπλωματική ή στρατιωτική, ως διαπραγματευτικό όπλο γιά έναν εύπρεπή συμβιβασμό ή ως πολεμικό όπλο πού συμβάλλει στην ισορροπία δυνάμεων εν όψει της τελικής άναμέτρησης. Ο Κληρίδης κρατάει γιά τήν ώρα τό νόμισμα όρθιο σέ άσταθή ισορροπία, κρατάει και τούς S-300 γιά 16 μήνες, αφήνοντας άνοιχτό από πιαά πλευρά θα πέσει τό νόμισμα.

Μία παρατήρηση στό σημείο αυτό: ίσως όλ' αυτά τά περι δύο φαινομενικά αντίθετων αλλά στην πραγματικότητα συγγενών όψεων του ίδιου νομίσματος νά μοιάζουν ένα επιτηδευμένο εύρημα του λόγου, ή εύρημα του επιτηδευμένου λόγου, τό όποιο εν πάση περιπτώσει δέν περιγράφει, δέν άντανακλά τήν πραγματικότητα. Πώς είναι δυνατόν ό ένδοτικός Κληρίδης και ό άδιαπραγμάτετος Κυπριανού ή Λυσσαρίδης νά «συγγενεύουν»; Κι όμως, ή συγγένεια αυτή είναι πολύ περισσότερο στοιχείο της πραγματικότητας παρά του λόγου, και δέν αναφερομαι εδώ μόνο στό γεγονός ότι συγγένεψαν (συμμάχησαν) στίς εκλογές. Αναφερομαι περισσότερο στή σύμπτωση

των δύο πλευρών αυτών σχετικά με το πώς φαντάζονται το μέλλον της καθημερινής ζωής του Έλληνοκυπρίου, το οποίο και για τις δύο είναι κοινό: ο Έλληνοκύπριος θά ζει σέ ένα κράτος άμιγώς έλληνικό και όχι «μπάσταρδο». θά ρυθμίζει τά του οικου του. Αυτό είναι τό κύριο. Από κει και πέρα τό κατά πόσον οί Έλληνοκύπριοι, ζώντας έτσι, θά νομιμοποιήσουν και τήν αντίστοιχη «χωριστική» ζωή των Τουρκοκυπρίων λαμβάνοντας πρós τούτο και κάποια ανταλλάγματα (έδαφικά, αλλά κυρίως τήν άποστρατιωτικοποίηση του νησιού) ή θά προτιμήσουν νά μήν δώσουν τήν ευλογία τους στην ξεχωριστή τουρκοκυπριακή διοίκηση, νά έξακολουθήσουν νά τήν θεωρούν παράνομη ούτως ώστε νά μπορέσουν κάποια στιγμή στό μέλλον νά διεκδικήσουν τήν έπανελληνοποίηση όλου του νησιού, αυτό είναι μιά διαφορά —πολύ σημαντική βέβαια— πολιτικής, ή όποια όμως πολύ λίγο άφορά, έπηρεάζει, τήν καθημερινή ζωή, τήν πραγματικότητα, τόν τρόπο πού ζούν οί Κύπριοι. Γι' αυτό και ό Κληρίδης μπορεί νά κρατάει τό νόμισμα όρθιο χωρίς νά μπλοφάρει: διαπραγματεύεται βέβαια (ανάλογα μέ τό πού θά πέσει τό νόμισμα) τήν πολιτική του, δέν διαπραγματεύεται τήν καθημερινή ζωή του και τήν ψυχή του. Σέ μιά πρώτη προσέγγιση τουλάχιστον.

Μιά τρίτη συνέπεια/έκδήλωση τής ελληνικότητας είναι ή έξαρση του έλληνοκυπριακού εθνικισμού, τόσο στή νεολαία όσο και σέ άλλους κύκλους. Ίδίως μετά τά γεγονότα του καλοκαιριού, τά πάθη έχουν όξυνθει, ενώ (όπως έλεγε ό φίλος Γ. Λ. πού όρίζεται εκει) ένθαρρυνμένοι από τό ένιαίο άμυντικό δόγμα, πού συνεπάγεται τή δοήθεια τής Ελλάδας σέ περίπτωση έμπλοκής, όρισμένοι παίζουν πιά έντονα τώρα μέ τήν ιδέα μιάς στρατιωτικής τελικής επίλυσης του Κυπριακού μέσα από έναν γενικευμένο πιά έλληνοτουρκικό πόλεμο. Άρχει μιά σπίθα ή και μιά προδοκάτσια. Αυτή είναι και ή έννοια (άλλά και ή έγνοια) τής δήλωσης του Άμερικανού πρέσβη ότι ή Κύπρος μετατοπίζεται στό Αιγαίο, γίνεται δηλαδή μέρος τής έλληνοτουρκικής αντιπαράθεσης στό Αιγαίο. Ίσως μάλιστα τό πιο θερμό σημείο τής όλης γραμμής τής έλληνοτουρκικής αντιπαράθεσης, θά προσθέταμε έμεις.

Πού όρίζεται λοιπόν σήμερα, μετά απο όλα αυτά, τό Κυπριακό: Για νά αποκτήσουμε μιάν αίσθηση τής σημερινής κατάστασης θά πρέπει άπαραιτήτως νά γνωρίζουμε τές θέσεις και διαθέσεις τής «αντίδικης» πλευράς, τής Τουρκίας, καθώς και των τρίτων, αυτών πού μεσολαδούν και αποκαλούν τόν εαυτό τους «διεθνής κοινότητα».

Αυτή ή τελευταία λοιπόν γνωρίζει ότι αυτό πού επιτεύχθηκε τό 1974 για τήν Τουρκία, ό φυλετικός/έδαφικός διαχωρισμός του νησιού, δέν παίρνεται πίσω, δέν αναστρέφεται ολοκληρωτικά πάρα μόνον μέ τά όπλα. Γνωρίζει ότι ένα κράτος πού άριθμεί ήδη 22 χρόνια ήμπαράνομης ζωής άποτελεί μιά πραγματικότητα ή όποια δέν πρόκειται νά αυτοδιαλυθεί παρά μόνον νά διαπραγματευτεί τή νομιμοποίησή της. Γνωρίζει ότι τά όπλα, δηλαδή ό συσχετισμός των δυνάμεων (και όχι ή ύπέρδωση κάποιου κρίσιμου αριθμητικού μεγέθους) κατέστησε τήν τουρκοκυπριακή μειονότητα ισότιμη (ποιοτικά άν όχι ποσοτικά) κοινότητα του νησιού. Και έπειδή ή διεθνής κοινότητα δέν επιθυμεί έναν πόλεμο πού θά άνατρέψει αυτή τήν κατάσταση (άλλωστε αυτό άκριβώς προσπαθεί νά άποτρέψει μέ τή μεσολάθησή της), πιέζει για μιά άναγνώριση, μιά νομιμοποίηση μέ κάποιες παραχωρήσεις — μέ μιά ένότητα τύπου Ντίετον ως πρós τό διεθνές πρόσωπο τής Κύπρου και μιά επικοινωνία μεταξύ των δύο κοινοτήτων ή όποια δέν μπορεί νά έχει περισσότερους φραγμούς από εκείνους πού ισχύουν μεταξύ των διαφόρων κρατών τής Ευρωπαϊκής Ένωσης. Αυτό είναι — και δέν θά μπορούσε νά είναι άλλο— τό περιεχόμενο τής άμερικανικής μεσολάθησης.

Η Τουρκία, από τήν πλευρά της, μέ τήν εισβολή του '74 έχει «όλοκληρώσει» τήν επιθετικότητά της στην Κύπρο, δέν έχει συμφέρον από τήν κατάληψη όλόκληρου του νησιού — εκτός βέβαια και άν άναγκαστεί νά τό κάνει: ή Τουρκία ούτε μπορεί ούτε έχει συμφέρον νά σκλαβώσει 500.000 Έλληνες και νά τούς κρατάει σ' αυτή τήν κατάσταση μέ τά όπλα, ούτε βέβαια μπορεί νά πετάξει 500.000 ανθρώπους στη θάλασσα (κι άραγε πού θά κάνει τό «λάθος» νά τούς πάρει από κει;).

Σήμερα λοιπόν για τήν Τουρκία προέχει ή κεφαλαιοποίηση

των κερδών του 1974 και με αυτή την έννοια τό ένιαίο άμυντικό δόγμα δέν έχει άντικείμενο, ή, πίο σωστά, έχει άλλο αντικείμενο από αυτό στο οποίο άρχικά αναφερόταν, τήν άποτροπή δηλαδή μιάς τουρκικής επίθεσης εναντίον των Έλληνοκυπρίων για τήν κατάληψη όλου (ή ενός μεγαλύτερου μέρους) του νησιού. Τήν Τουρκία, περισσότερο ίσως και από τό ζήτημα των Τουρκοκυπρίων, ενδιαφέρει ή στρατιωτική έξουδετέρωση, ή φιλανδοποίηση, για νά μήν πούμε ή στρατιωτική αξιοποίηση του νησιού. Αυτό τό έχει πετύχει σήμερα ή γείτων, καθώς έλέγχει στρατιωτικά τό νησί με τή δύναμη πού διατηρεί στη Βόρεια Κύπρο τήν ώρα πού ή έλληνική Κύπρος είναι (ήταν μέχρι πρότινος) ούσιαστικά άσπλη. Σε αυτό λοιπόν τό δεύτερο (και υπέρτατο ίσως) συμφέρον της Τουρκίας αναφέρεται (και αυτό άντιστρατεύεται) τό ένιαίο άμυντικό δόγμα και οί S-300: ή πλευρά έκείνη των Έλληνοκυπρίων ή όποία επιθυμεί νά διαπραγματευτεί τό Κυπριακό, ό Κληρίδης για νά είμαστε σαφείς, προειδοποιεί δι' αυτού τήν Τουρκία ότι έφόσον συνεχίσει τήν πολιτική της (βολικής γι' αυτήν) άποτελμάτωσης του Κυπριακού μέ παράλληλη διατήρηση της δικής της στρατιωτικής παρουσίας, θά δείξει τό άλλο της πρόσωπο (τήν άλλη όψη του νομίματος πού λέγαμε προηγουμένως), ούτως ώστε στο μέλλον νά μήν έχει ή Τουρκία νά κάνει μέ την τουλάχιστον ούδετεροποιημένη Κύπρο τήν όποία επιθυμεί. Θά έχει άντίθετα μιά Κύπρο ή όποία θά είναι (κατά τά δύο τρίτα τουλάχιστον) έλληνική, μέ ό,τι αυτό συνεπάγεται: δηλαδή και μέ όπλικά συστήματα τά όποια εκ του σύνεγγυς θά κοιτάζουν τήν Τουρκία από τό νότο, όπως συμβαίνει σήμερα μέ τά νησιά του Άνατολικού Αιγαίου. Αυτή είναι μιά άλλη πτυχή της δήλωσης του Άμερικανού πρέσβη ότι (μέ τους S-300) ή Κύπρος μετατοπίζεται στο Αιγαίο. Μέ τήν όξυνση πού υπάρχει σήμερα ανάμεσα σε Ελλάδα και Τουρκία κανένα έδαφος ανάμεσά τους δέν μπορεί νά θεωρηθεί ούδέτερο, κανένα όπλο δέν μπορεί νά θεωρηθεί άμυντικό και όχι επιθετικό, αφού δέν υπάρχουν διαχωριστικές γραμμές ανάμεσα στα δύο.

Τό μόνο δόγμα πού ίσχυει είναι πώς ό,τι δέν άνήκει σε μιάς, ό,τι δέν είναι φιλικό, άνήκει στον αντίπαλό, είναι δηλαδή έχθρικό. Κι αυτό άκριβώς, τή μετατροπή δηλαδή του ούδέτερου σε έχθρικό, άπειλει νά πραγματοποιήσει τώρα ό Γλ. Κληρίδης.

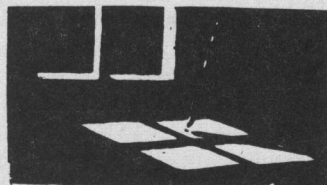
Ούτως έχοντων των πραγμάτων, μιά διχοτομική «διευθέτηση» του Κυπριακού άλά Βοσνία, ένα τοιμέντωμα από τά πάνω του κυπριακού Τσέρνομπιλ, μέ παράλληλη ούδετεροποίηση (δηλαδή άποστρατιωτικοποίηση) υπό τή διακριτική άνοχή και εκ του σύνεγγυς άλλά από τουρκικού εδάφους πλέον επίτηρηση της Τουρκίας ίσως είναι ό,τι καλύτερο θά μπορούσε υπό τίς σημερινές συνθήκες νά επιδιώξει ή γείτων — στο βαθμό τουλάχιστον πού δέν θά μπορεί στο μέλλον νά διατηρήσει τά πράγματα εκεί πού βρίσκονται σήμερα. Πρός τήν κατεύθυνση αυτή στρώχουν και οί Άμερικανοί (οί όποιοι προειδοποίησαν τήν Τουρκία νά μήν επιχειρήσει νά διατηρήσει μέ τή βία τά πράγματα εκεί πού είναι σήμερα. Βομβαρδίζοντας π.χ. τίς έγκαταστάσεις των S-300), προς τήν κατεύθυνση αυτή δείχνει επίσης και ό τρόπος μέ τον όποιο ό Γλ. Κληρίδης χειρίζεται τους S-300, είτε γιατί πριν από τήν έγκατάστασή τους μπορεί — κατά δήλωσή του — νά υπάρξει συμφωνία πού θά τήν άποτρέψει, είτε γιατί ή έγκατάστασή τους θά δημιουργήσει τήν άπειλή κρίσης πού θά δώσει τήν άφορμή για μιά άμερικανική μεσολάβηση της τελευταίας στιγμής.

Μιά τέτοια διευθέτηση - «τοιμέντωμα» του Κυπριακού θά ήταν άπολύτως σύμφωνη μέ τά τουρκικά συμφέροντα (της διχοτόμησης-φιλανδοποίησης) και άπολύτως άντίθετη προς τά έλληνικά, άν δέν υπήρχε ή ταυτόχρονη μέ τή λύση του Κυπριακού προοπτική της ένταξης του νησιού στην Ε.Ε. Η έν-

ταξη αυτή άναιρεί τή φιλανδοποίηση της άποστρατιωτικοποιημένης Κύπρου, τήν άποσπά από τήν τουρκική σφαίρα στρατιωτικοποιημένης έπιρροής και τήν έντάσει στον ευρωπαϊκό (και μέ αυτή τήν έννοια και στον έλληνικό) κόσμο. Κύπρος ένταγμένη στην Ε.Ε. δέν είναι δυνατόν νά άποτελεί τουρκικό προτεκτοράτο-χώρο πού τελεί υπό τήν τουρκική στρατιωτική έπιρροή/άνοχή. Αυτός είναι ό λόγος πού ή προοπτική της ένταξης στην Ε.Ε. κάνει διστακτική τήν Τουρκία, αφού άν λυθεί τό Κυπριακό και ή Κύπρος ένταχθεί στην Ευρωπαϊκή Ένωση, τό νησί «χάνεται» γι' αυτήν. Ταυτόχρονα, άκόμα και μιά λύση τύπου Ντέιτον μέ ενότητα στην κορυφή και διχοτόμηση στη βάση μέ παράλληλη ένταξη της Κύπρου στην Ε.Ε. και τήν καθιέρωση των σχετικών έλευθεριών ξαναβάζει μέ άργές άλλά συνάμα και πίο ρεαλιστικές διαδικασίες τό ζήτημα της κυπριακότητας από τό παρόν, στο βαθμό πού οί Ευρωπαίοι Τουρκοκύπριοι παύουν νά έχουν άνάγκη της τουρκικής προστασίας. Τό παιχνίδι στην Κύπρο, μέ άλλα λόγια ξαναπαίζεται από τήν αρχή.

Δυστυχώς, όπως δείχνει και ή διαφωνία της έλληνικής κυβέρνησης μέ τον Γλαύκο Κληρίδη, τήν όποία παραδέχτηκε ό κυβερνητικός εκπρόσωπος, τό έλληνικό ύπουργείο Έξωτερικών δέν φαίνεται νά άντιλαμβάνεται μέ τον ίδιο τρόπο τά πράγματα: ό μέν Γλ. Κληρίδης επιδιώκει νά διαπραγματευθεί μιά λύση του Κυπριακού πριν από τήν ένταξη της Κύπρου στην Ε.Ε. έστω και άν αυτό καθυστερήσει λίγο τήν ένταξη, ή έλληνική πλευρά όμως τάσσεται υπέρ της άυστηρής τήρησης του χρονοδιαγράμματος της ένταξης άποσυνδέοντάς τήν πλήρως από τίς συνομιλίες για λύση του Κυπριακού — πράγμα πού σημαίνει ότι επιδιώκει ένταξη μόνον της έλληνικής Κύπρου στην Ε.Ε.

Αν ή θέση αυτή της έλληνικής πλευράς δέν είναι θέση διαπραγματεύσεως άλλ' είναι θέση ούσίας, άν μέ άλλα λόγια ή θέση αυτή δέν επιδιώκει άπλώς νά άποτρέψει τό άρνητικό (νά καταστεί ή Κύπρος και ή τύχη της ένταξης όμηρος των διαθέσεων και της καλυσειργίας της Τουρκίας) άλλά νοείται και θετικά (νά άφορούν δηλαδή τελικά οί διαπραγματεύσεις και ή κατάληξη τους μόνον τους Έλληνοκυπρίους), τότε τό Κυπριακό θά παραμείνει σίγουρα εκεί πού βρίσκεται σήμερα και εκεί πού θά οδηγηθεί κάτω από τό βάρος των έξοπλισμών και της ένταξης: οί μέν Ευρωπαίοι δέν πρόκειται τελικά νά δεχθούν τήν ένταξη του ενός τμήματος μιάς διαιρεμένης Κύπρου στην Ε.Ε., ενώ άν ναυαγήσει ή προοπτική της ένταξης στην Ε.Ε. ή όποια ρεαλιστική λύση του Κυπριακού συνεπάγεται, όπως είπαμε, τή φιλανδοποίηση της Κύπρου και μέ αυτή τήν έννοια δέν πρόκειται νά γίνει δεκτή από τήν Ελλάδα. Η ένταξη στην Ε.Ε. είναι ό καταλύτης για τήν έξοδο του Κυπριακού από τό τέλμα, για τό προχώρημα στην επόμενη φάση (για νά μήν άναφέρουμε τή λέξη «λύση») και ως τέτοια θά πρέπει νά ένταχθεί και νά άποτελέσει στοιχείο των διαπραγματεύσεων.

3 + 1 ΣΥΝΘΗΜΑΤΑ ΜΙΑΣ ΑΠΕΡΓΙΑΣ

Περί τῆς ἀπεργίας τῶν ἐκπαιδευτικῶν Μ.Ε.

τῶν Μαρῶς Τριανταφύλλου καί Ἀγγελίκας Σαπουνά

Εἶναι δεδομένο ὅτι θρῖσκόμαστε στὸν σκληρό πυρήνα τοῦ Μάαστριχτ. Οἱ οικονομικὲς ἐπιλογές τῆς κυβέρνησης Σημίτη δὲν εἶναι ἄλλο παρὰ αὐτό: ἐφαρμογὴ τοῦ Μάαστριχτ, ὁ τρόπος ἀντιμετώπισης ἀπεργούντων καὶ διαμαρτυρομένων ἐπίσης εἶναι αὐτό: ἐφαρμογὴ τῆς Συνθήκης τοῦ Μάαστριχτ. Οἱ ἀνεπαίσθητες ὑποχωρήσεις, ὅπως αὐτές μὲ τίς ὁποῖες ἔληξε ἡ κινητοποίηση τῶν ναυτεργατῶν, στήν πραγματικότητα δὲν εἶναι παρὰ μιά τεχνικὴ γιὰ τὴ διευκόλυνση τῶν ἐπιλογῶν τῆς οικονομικῆς σύγκλισης.

Μάαστριχτ σημαίνει παιδεία πουλημένη

Εἶναι ἐπίσης δεδομένο ὅτι θρῖσκόμαστε σὲ μιά περίοδο μεγάλης κοινωνικῆς ἀναστάτωσης ἀκριβῶς ἐξαιτίας τῶν παραπάνω, πού πλήττουν καίρια τὸ σύνολο τῶν ἐργαζομένων τῆς χώρας. Ἀλλὰ καὶ τῶν μὴ ἐργαζομένων, τῶν ἀνέργων. Καὶ φυσικά τῶν μικροσυνταξιούχων. Ἀγρότες, ναυτεργάτες, καθηγητές βρέθηκαν, καὶ οἱ τελευταῖοι συνεχίζουν νὰ θρῖσκονται, στὸ δρόμο διεκδικώντας λύσεις στὰ οικονομικὰ ἀδιέξοδα στὰ ὁποῖα ποικιλοτρόπως ἔχουν βρεθεῖ. Ἡ ἀπεργία τῶν καθηγητῶν μάλιστα ἀποτελεῖ τὴν αἰχμὴ τοῦ δόρατος γιὰ τὸ νέο δημοσιολογικὸ μισθολόγιο, πού, ἰδιαίτερα γιὰ τοὺς καθηγητές, ἀπειλεῖ νὰ ἀφανίσει οικονομικὰ τὸν κλάδο.

Ἄς μᾶς ἐπιτραπεῖ, στὸ σημεῖο αὐτό, νὰ παρουσιάσουμε κάποια κρίσιμα «δομικὰ» στοιχεῖα τοῦ νέου δημοσιολογικοῦ μισθολογίου (δ. μ.), πού, ἄς σημειωθεῖ, ἀφοροῦν τὸ σύνολο τῶν ἐργαζομένων στὸ Δημόσιο, μὲ συνέπειες πού καὶ ὁ πλεονόπιστος δὲν μπορεῖ νὰ μὴν ἀναγνωρίσει. Στὸ νέο, λοιπόν, δ. μ. ἓνα μέρος τοῦ μισθοῦ βαπτίζεται «κίνητρο ἀπόδοσης», γεγονός πού συνεπάγεται ὀητά πῶς ὁ ἐργαζόμενος θὰ εἰσπράττει τὸ μέρος αὐτὸ τῆς ἀμοιβῆς του ὑπὸ ὀρισμένες — ἀσαφείς — προϋποθέσεις. Οἱ προϋποθέσεις αὐτές ἀφοροῦν, ὑποτίθεται, τὴν παραγωγικότητα τοῦ ἐργαζομένου, γι' αὐτὸ καὶ τὸ ἐν λόγω κίνητρο συγχέεται συχνά μὲ τὰ «πρὶμ παραγωγικότητας» τῶν πιὸ «προχωρημένων» ἐπιχειρήσεων τοῦ ἰδιωτικοῦ τομέα. Ἄλλωστε, σὲ κάποιες περιπτώσεις τὸ κίνητρο ἀπόδοσης, πέρα ἀπὸ τὴν ἐνσωμάτωση ἤδη ὑπαρχόντων ἐπὶ μέρους ἐπιδομάτων τῶν διαφόρων κλάδων τοῦ Δημοσίου, περιλαμβάνει καὶ τίς ὁποῖες ἐλάχιστες πιθάνες αὐξήσεις, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ μοιάζει ὄντως μὲ πρὶμ, πού ὅμως, στήν προκειμένη περίπτωση, δὲν θὰ προστίθεται ἐπιλεκτικά, ἀλλὰ θὰ ἀφαιρεῖται! Στὴν πραγματικότητα, τὸ μέρος αὐτὸ τῆς ἀμοιβῆς θὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ ἐκθέσεις πού θὰ συντάσσουν οἱ προϊστάμενοι σὲ τακτὰ χρονικὰ διαστήματα· αὐτοὶ θὰ πιστοποιοῦν τὴν ἀποδοτικότητα καὶ προφανῶς τὴ γενικότερη στάση τοῦ ἐργαζομένου! Ἐπιπλέον, μὲ δεδομένο ὅτι ὁ ἐργαζόμενος δὲν θεωρεῖται πῶς παράγει κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀπουσίας του ἀπὸ τὸν ἐργασιακὸ χῶρο, τοῦ περικοπτεῖται μέρος τοῦ κινήτρου ἀποδοτικότητας γιὰ καθεμιά ἀπὸ τίς ἡμέρες ἀσθενείας κατὰ τίς ὁποῖες αὐτὸς ἀπουσιάζει, καταργώντας στήν πράξη «τὸ δικαίωμα» τοῦ ἀσθεῖν. Καὶ

κανεὶς δὲν μᾶς διαβεβαιώνει ὅτι ἄδειες κήσης, ἐκπαιδευτικὲς ἄδειες κλπ. ἐξαιροῦνται. Τὸ νέο δ. μ. δηλαδή ἀνοίγει τὴν πόρτα σὲ ἀφανεῖς περικοπές, καὶ μάλιστα ἐξατομικευμένες, στοὺς μισθοὺς τῶν δημοσίων υπαλλήλων, ἐνῶ εἰσάγει «νέες» μορφές ἐλέγχου τῆς ἐργασίας, ἰδιαίτερα ἀδιαφανεῖς καὶ δύσκολα ἀναστρέψιμες, ἀφοῦ εἶναι πιά ἐξατομικευμένες.

Δὲν εἶναι τῆς ὥρας μιά περαιτέρω ἀνάλυση τοῦ νέου δ. μ., ἂν καὶ τὰ ζητήματα πού ἀνοίγονται εἶναι τεράστια καὶ μάλλον ἐφιαλτικά, χαρακτηριστικὰ τοῦ μέλλοντος πού ἐπιφυλάσσεται στὸν ἐργαζόμενο. Ὅσον ἀφορᾷ εἰδικότερα τοὺς καθηγητῆς Μ.Ε., τὸ νέο δ. μ. σημαίνει πρακτικὰ, πέραν τῶν ἄλλων, ὅτι τὸ «κίνητρο ἀπόδοσης» θὰ εἶναι τὸ 1/4 τοῦ ἤδη ὑπάρχοντος μισθοῦ τους (καμιά αὐξηση θεαίως, μᾶλλον μειώσεις προβλέπονταν πρὶν ἀπὸ τίς ἐλάχιστες διορθωτικὲς παρεμβάσεις), ἐνῶ, οὔτως ἢ ἄλλως, ὁ συνδυασμὸς τοῦ μισθολογίου μὲ τὴν πολιτικὴ λιτότητας σημαίνει πάγωμα — ἄγνωστο γιὰ πόσο — τῶν καθηγητικῶν ἀποδοχῶν στὰ σημερινὰ ἐπίπεδα, πού πόρρω ἀπέχουν ἀπὸ τὸ ἀναγκαῖο ὄριο διαβίωσης.

Νὰ ζοῦν οἱ ὑπουργοὶ μὲ μισθὸ καθηγητῆ

Γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ λόγο, τὸ μισθολογικὸ εἶναι καὶ πάλι πρωτεῦον αἴτιμα τοῦ κλάδου τῶν καθηγητῶν τῆς Μ.Ε. Φυσικὰ κανένας δὲν ὑποστηρίζει ὅτι μερικές χιλιάδες παραπάνω μποροῦν νὰ κάνουν ἓναν φιλόλογο καλύτερο, εἶναι ὅμως μιά καλὴ ἀρχή. Ἡ λογικὴ τοῦ «μὲ 200 χιλιάδες δὲν εἶσαι καλὸς στὴ δουλειά σου, μὲ 250 γίνεσαι;» εἶναι ἐπικίνδυνη. Γιατί μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει σὲ ἓναν ἰδιότυπο ἱεραποστολισμὸ: οἱ δουλειές ὅλων μας ἀποτελοῦν, μὲ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο, λειτουργήματα. Ἄς μὴ ζητᾶμε λοιπὸν τίποτε, καμιά βελτίωση συνθηκῶν ἐργασίας ἢ οικονομικῶν ἀπολαδῶν, γιατί λίγες χιλιάδες παραπάνω δὲν μᾶς κάνουν καλύτερους.

Ἡ ἀπάντηση σ' ἐκεῖνο τὸ παλιὸ ἐρώτημα «οἱ ὑλικές συνθήκες ἀλλάζουν τὴ συνείδηση ἢ τὸ ἀντίθετο;» ἀπαντήθηκε: ἡ συνείδηση δὲν ἔχει πλέον ἀνάγκη τίς ὑλικές συνθήκες, διαμορφώνεται μέσα στὸ χρέος καὶ τὴν αὐταπάρηση. Ἡ σύναψη τῆς παραπάνω λογικῆς μὲ τὸ «διαίρει καὶ βασίλευε» πού ἐπιβάλλει ὁ καπιταλισμὸς στοὺς ἐργαζομένους εἶναι ὁ καλύτερος δρόμος γιὰ τὴν ἐπιβολὴ τοῦ Μάαστριχτ.

Νὰ ζεῖ κανεὶς ἀπὸ τὸ μισθὸ του μὲ ἀξιοπρέπεια δὲν εἶναι αἴτιμα· εἶναι αὐτονόητο. Γιὰ τοὺς καθηγητῆς ἔγινε αἴτιμα. Κι αὐτὸ ἀποτελεῖ ὄνειδος μιάς κοινωνίας καὶ ἑνὸς οικονομικοῦ καὶ πολιτιστικοῦ συστήματος πού μετέτρεψε τὴ γνώση σὲ ἀπαξία, τὸ σχολεῖο σὲ χῶρο ἀνίας καὶ πλήξης καὶ τὸν καθηγητῆ ἀπὸ δάσκαλο σὲ ὑπάλληλο. Ὁ πιὸ εὐκολος τρόπος νὰ ἀποκτήσεις πειθῆνιους ὑπηκόους στὴ θέση ἐνεργῶν καὶ σκεπτόμενων πολιτῶν εἶναι, ἐκτός τῶν ἄλλων, νὰ ἐκμηδενίσεις καὶ αὐτοὺς πού θὰ τοὺς μάθουν νὰ σκέπτονται. Γιατί αὐτὴ εἶναι ἡ δουλειὰ τοῦ δασκάλου: νὰ μάθει τὸν νέο νὰ σκέφτεται, νὰ τοῦ δείξει μέθοδο, καὶ ὄχι τί νὰ σκέφτεται, ὅπως θέλει τὸ ἐκπαιδευτικὸ σύστημα σήμερα.

Έτσι κι άλλιώς δέν ζοῦμε...

Τό θέμα τῶν ιδιαίτερων καί τῶν φροντιστηρίων ἀποτελεῖ ἕναν ἀγαπητό καί χρήσιμο μῦθο. Ἀφ' ἑνός μὲν ἀμπολλες εἰδικότητες δέν μποροῦν νά κάνουν ιδιαίτερα καί ἀφ' ἑτέρου ὁ πλουτισμός ἀπό τά ιδιαίτερα εἶναι τό ἴδιο μῦθος μέ αὐτόν πού λέει πώς ὅλοι οἱ δικηγόροι ἔχουν βίβλες καί οἱ γιατροὶ κότερα. Ὑπάρχουν καί αὐτοὶ πού κερδίζουν πολλά ἀπό τά ιδιαίτερα — σέ κάθε κλάδο ὑπάρχουν καί κάποιοι γιά τούς ὁποίους οἱ ὑπόλοιποι ντρέπονται. Οἱ περισσότεροι ἀπλῶς συμπληρώνουν τόν γλίσχρο μισθό τους χτυπώντας κουδούνια ὡς τά μεσάνυχτα. Καί γιά νά τελειώσουμε μέ τό θέμα τῶν ιδιαίτερων, τό πρόβλημα εἶναι ὁ καθηγητής πού κάνει ιδιαίτερα ἢ ἕνα ἐκπαιδευτικό σύστημα πού ἔχει ἐπιβάσει τήν ἀναγκαιότητά τους;

Τό ζήτημα τῆς ἀξιολόγησης εἶναι ἐπίσης σημαντικό. Κανείς δέν ἀρνεῖται τήν ἀναγκαιότητα τῆς ἀξιολόγησης. Ἵσα ἴσα τήν ἐπιζητοῦμε. Γιά νά ὑπάρξει ὁμως αὐτή, προαπαιτεῖται νά ξεκαθαριστοῦν καί, βέβαια, νά συγκεκριμενοποιηθοῦν οἱ σκοποὶ καί οἱ στόχοι τῆς ἐκπαιδευτικῆς διαδικασίας καί ἀπαιτεῖται ἐπεξεργασία μεθόδων καί πρακτικῶν πού ὑπηρετοῦν τή συγκεκριμένη στοχοθεσία καί συμμετοχή καί συναίνεση τοῦ ἐργαζομένου σχετικά μέ τό ἀντικείμενο καί τή μέθοδο τῆς ἀξιολόγησης. Σέ τελευταία ἀνάλυση ἡ ἀξιολόγηση θά ἔπρεπε νά ἀποτελεῖ τήν τελική ἐκείνη λειτουργία ὅπου ἐπιβεβαιώνεται, κρίνεται καί ἐπαναπροσδιορίζεται ὁ συνολικός χαρακτήρας τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος, τόσο σέ ἐπίπεδο στοχοθεσίας, ὅσο καί καθημερινῆς πρακτικῆς. Πέρα ὁμως ἀπό τό γεγονός ὅτι προβληματισμοὶ τοῦ εἶδους μᾶλλον ἀκαδημαϊκῆ ἔχουν σχέση μέ τά τεκταινόμενα, τό μόνο προτεινόμενο εἶναι ἡ «ἀξιολόγηση» τοῦ ὑπαλλήλου καθηγητῆ, πού ἐπαφίεται στήν κρίση τοῦ ἐκάστοτε διευθυντῆ ἢ προϊσταμένου διευθυνσης, μέ μοναδικό σκοπό — καί ἀποτέλεσμα — τή συμμόρφωση στήν κάθε μικρή ἢ μεγαλύτερη ἐξουσία, ἐπί ποινη... δραχμῆς! Καί ἐπειδή ἐδῶ εἶναι «παῖξε-γέλασε» καί οὔτε κἀν Μπαλκάνια, ὅλοι γνωρίζουμε πώς ἀξιολόγηση σημαίνει ὑπαγωγή στό δυνατό, προώθηση τῶν ἡμετέρων, καθήλωση τῶν ἐλευθεροφρονούντων, προώθηση τῶν ὄσφυκαμπτῶν καί καταβάρθρωση τῶν πραγματικῶς μοχθούτων καί σκεπτομένων. Τό θέμα εἶναι ὅτι σ' ἕναν χώρο πού, μέ τόν ἕναν ἢ τόν ἄλλον τρόπο, ἔχει νά κάνει μέ πνευματική δουλειά, ἀλλά καί, κάτι πού ὅλοι μοιάζει νά ξεχνᾶμε, μέ διαμόρφωση συνειδήσεων, ἡ ἀξιολόγηση δέν μπορεῖ νά γίνει παρά μέ πολύ προσεκτικά ἐπεξεργασμένες μεθόδους καί τεχνικές. Ἀλλιῶς δέν θά εἶναι παρά τιμωρία γιά τίς ιδεολογικές ἐπιλογές καί τή στάση ζωῆς τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ.

...μ' ἑκατό χιλιάδες, γι' αὐτό θά ἀπεργοῦμε ὡς τό 2000

Τό θέμα τῶν διορισμῶν, πού θρῖσκειται ἐπίσης μέσα στά αἰτήματα τῶν ἀπεργούντων καθηγητῶν, δέν ἔχει μόνο συντεχνιακή ἀξία. Σχετίζεται μέ τήν ποιότητα καί τό χαρακτήρα, κοινωνικό καί πολιτιστικό, τῆς ἐκπαιδευτικῆς προσφοράς. Δυό μόνο σημεῖα εἶναι ἀρκετά γιά νά καταδειχθεῖ ἡ σχέση αὐτή: α) ἡ τόσο ἀναγκαία μείωση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μαθητῶν ἀνά τάξη, γιά νά ὑλοποιηθεῖ, ἀπαιτεῖ πολυάριθμες προσλήψεις, πού θά καλύψουν ἐπίσης καί τά μεγάλα κενά πού ὑπάρχουν κάθε χρόνο, καί φαίνονται κυρίως στήν ἀρχή τῆς σχολικῆς χρονιάς. Τό θέμα, βεβαίως, εἶναι τά διατιθέμενα κονδύλια σέ κανονικούς μισθοῦς, ἀντί τῶν μπαλωμάτων μέ ἀναπληρωτές καί ὠρομισθίους, πού κοστίζουν λιγότερο καί ἐλέγχονται ἀποτελεσματικότερα. β) Τά φροντιστήρια ἀποτελοῦν πόρο ζωῆς γιά τούς ἀδιόριστους — γιά ὅσους τέλος πάντων δέν ἔγιναν ταξίτζηδες

ἢ ἄλλο τί συναφές, κατά τήν εὐρύτατα διαδεδομένη σχετικὴ φιλολογία. Ἡ δέ ἐπαχθῆς παρασχολικὴ παιδεία θά συνεχίσει νά ὑπάρχει, ὅσο, ἐκός ἀπὸ τὴ διαιώνιση τοῦ συμπλέγματος πού συνδέει τὴ σχολικὴ ἐπιτυχία μέ τὸν ἀνταγωνισμό γιά μιὰ ἀμφισβητούμενη πλέον θέση στὸν ἥλιο τοῦ μετα-μοντέρνου καπιταλιστικοῦ παραδείσου, θά διαιώνίζεται καί ἡ λειτουργία της ὡς μοναδικὴ ἐναλλακτικὴ λύση γιά ἐκπαιδευτικούς σέ διαθεσιμότητα ἀορίστου χρόνου. Ἄλλωστε τό φροντιστήριό εἶναι μιὰ ἀπὸ τίς περισσότερες ἀνθοῦσες ἐπιχειρήσεις σ' αὐτόν τὸν τόπο καί συνάδει, ὄντας καί εὐκόλα μετατρέψιμο σέ ἐναλλακτικὴ μορφὴ παιδείας (π.χ. Ι.ΙΕΚ), μέ τίς ἐπιλογές τῆς ιδιωτικοποίησης τῆς παιδείας πρὸς τίς ὁποῖες στρέφεται σαφῶς τό ὑπουργεῖο.

Γιά τό θέμα τῆς ἐπιμόρφωσης, πού, κατά τὴ γνώμη μας, εἶναι ἐξαιρετικὰ φλέγον, ἐπιφυλασσόμεθα σέ ἐπόμενο κείμενο. Γιά τὴν ὥρα νά ποῦμε μόνον πὼς ἐδῶ δέν θρῖσκομαστε ἀπλῶς μπροστά σέ μιὰ δίκαιη, ἄς ποῦμε, ἀπαίτηση, ἀλλὰ ἀπέναντι σέ μιὰ κραταὶή ἀνάγκη.

Ἄγῶνας, ἀγῶνας, ἀγῶνας διαρκείας
θά εἶναι ἡ ἀπάντηση στὸν ὑπουργό Παιδείας

Νά μὴ συνεχίσουμε περαιτέρω. Θά θέλαμε μόνο νά τονίσουμε πὼς ὑπάρχουν δύο ἀκόμη βασικοὶ λόγοι πού καθιστοῦν σημαντικὴ αὐτὴ τὴν ἀπεργιακὴ κινητοποίηση:

α) Ὁ κλάδος ὑπερασπίζεται κεκτημένα δικαιώματα ὑστερα ἀπὸ μακρόχρονη ἀπεργία (τά «τρίμηνα», δηλαδὴ τό ἐπίδομα ἐξωδιδασκατικῆς ἀπασχόλησης πού ἀποζημιώνει τίς ὥρες δουλειᾶς στό σπίτι γιά νά διορθωθοῦν τετράδια, διαγωνίσματα, ἐργασίες τῶν μαθητῶν, ἀλλὰ καί νά προετοιμαστῆ ἑταρκῶς ὁ δάσκαλος γιά τό μάθημά του τῆς ἐπομένης, εἶναι κατὰ κτησὴ τῆς ἀπεργίας τοῦ 1988, πού κράτησε ἕναν ὀλόκληρο μῆνα). Ἐμμέσως δηλαδὴ ὑπερασπίζεται τό δικαίωμα στήν ἀπεργία. Ποιὸς θά κατέβει ξανά σέ ἀπεργία, ἂν ἡ κάθε κυβέρνηση ἀρχίσει νά παίρνει ἀνεξέλεγκτα πίσω τὰ κερδισμένα μετὰ ἀπὸ σκληροὺς καί ὀδυνηροὺς οικονομικὰ ἀγῶνες;

β) Αὐτὴ εἶναι μιὰ ἀπεργία πού ἀπαιτήθηκε καί ἐπιβλήθηκε ἀπὸ τὴ βάση. Μετὰ ἀπὸ σχεδὸν 7 χρόνια οἱ καθηγητὲς ξαναδῆξαν στὸ δρόμο μέ κέφι καί ἐπιμονή, καί κυρίως ὡς ἀγωνιζόμενος κλάδος καί ὄχι ὡς κομματικὰ φερέφωνα. Ὅσοι συμμετέχουν σ' αὐτὴ τὴν ἀπεργία παραδέχονται πὼς πρόκειται γιά πρωτόγνωρη (γιά τούς καινούργιους) καί ἀναζωογονητικὴ (γιά τούς παλαιότερους) ἀτμόσφαιρα διεκδίκησης καί αἰσιοδοξίας. Ἡ συλλογικότητα ἀναπτύχθηκε αὐθόρμητα, στίς πορεῖες, στίς συνλεύσεις καί στά σχολεῖα, σέ ἀπεργιακὲς ἐπιτροπὲς καί κατ' ἴδιαν συναθροίσεις καί συζητήσεις, καί εἶχε ὡς ἄμεσο ἀποτέλεσμα τὴν αὐξησὴ τῆς συμμετοχῆς στήν ἀπεργία — ἀκόμα καί τῶν πῶς διστακτικῶν συμμετεχόντων — ἐνῶ διέψευσε μύχιους (συχνὰ ὁμως καί ἐκπεφρασμένους) φόβους τῆς συνδικαλιστικῆς ἡγεσίας πού φάνηκε σέ ἀρκετὲς περιπτώσεις, καί στό παρελθόν, λιγότερο ἀποφασιστικὴ ἀπὸ τὴ βάση πού ἐκπροσωπεῖ. Μήπως λοιπὸν ἡ ἀπεργία αὐτὴ εἶναι ἔνδειξη πὼς οἱ διεκδικητικὲς ἀνάγκες, ἀλλὰ καί οἱ ἀντοχές τῶν ἐργαζομένων πόρρω ἀπέχουν ἀπὸ τὰ μικροπολιτικὰ παιχνίδια τῶν κομματικῶν ἡγεσιῶν;

Καί ἐνῶ αὐτὲς οἱ γραμμὲς γράφονται λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν κρίσιμη συνάντηση τῶν καθηγητῶν μέ τὸν ὑπουργό Παιδείας κ. Ἀρσένη, κάποιοι, ὄχι λίγοι, ἐπιμένουν νά ἐκφράζουν τὴν αἰσιοδοξία τους καί σέ πείσμα τῶν καιρῶν νά θεωροῦν τό μέλλον τους καί δική τους ὑπόθεση.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑ

Ἡ ἸΝΣΤΙΤΟΥΤΑ ΙΔΙΩΤΙΚΗΣ ΚΑΤΑΡΤΙΣΗΣ;

τοῦ Σπύρου Δ. Γεωργιάτου

Εχουν περάσει περίπου δεκαπέντε χρόνια από τότε πού εφαρμόστηκε ὁ νόμος 1268/82, ὁ γνωστός νόμος-πλαίσιο πού ρυθμίζει τὸ καθεστῶς λειτουργίας τῶν ἑλληνικῶν πανεπιστημίων. Ἡ ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση τοῦ '82 φιλοδόξησε νὰ ἐπιλύσει μιά γιὰ πάντα τὰ χρόνια προβλήματα τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ χώρου, δηλαδή τὸ φεουδαρχικὸ καθεστῶς τῆς ἔδρας, τὸν ἀποκλεισμό τῶν φοιτητῶν καὶ τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ ἀπὸ τὴ διαδικασία λήψης ἀποφάσεων καὶ τὴν ἀνυπαρξία ὀργανωμένων πρό καὶ μεταπτυχιακῶν προγραμμάτων. Τὸ κατὰ πόσο οἱ νέοι θεσμοὶ ἀντιμετώπισαν τὰ προβλήματα στὴ ρίζα τους εἶναι πολὺ συζητήσιμο. Ὡστόσο, θὰ πρέπει νὰ δοῦμε ὅτι ὁ νόμος-πλαίσιο δὲν ἀποτελέσει τὸν μόνον παράγοντα πού διαμόρφωσε μεταπολιτευτικὰ τὸν ἀκαδημαϊκὸν χώρο. Τὴν ἐφαρμογὴ του ἀκολούθησαν συμπληρωματικὰ μέτρα καὶ ρυθμίσεις πού ἔδωσαν μιά νέα βάση πάνω στὴν ὁποία ἐπανατοποθετήθηκε τὸ πανεπιστήμιο. Μέσα στὴ δεκαπενταετία πού πέρασε ὁ ἀριθμὸς τῶν φοιτητῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν μελῶν ΔΕΠ, αὐξήθηκε σημαντικὰ, ἰδρύθηκαν νέα πανεπιστήμια καὶ ἐρευνητικὰ κέντρα στὴν περιφέρεια. Ἀναβαθμίστηκε ἡ Ὑπηρεσία Ἐρευνας καὶ Τεχνολογίας (ἀρχικὰ μιά ὑποτυπώδης ἀπόφωση τοῦ ὑπουργείου Συντονισμοῦ) σὲ Γενικὴ Γραμματεία Ἐρευνας καὶ Τεχνολογίας παρὰ τῷ ὑπουργεῖῳ Βιομηχανίας καὶ τώρα Ἀνάπτυξης. Διοχετεύθηκαν κοινοτικὰ κονδύλια στὸ πανεπιστήμιο μέσω τῶν περιφερειακῶν ἀρχῶν ἢ ἀποκτήθηκαν πόροι μὲ ἄλλους τρόπους. Ἐπιπλέον, τὸ ἴδιο τὸ πανεπιστήμιο παρήγαγε «παράδοση» πού ἄλλοτε ἔδρασε ἐνισχυτικὰ καὶ ἄλλοτε ἀνασταλτικὰ ὡς πρὸς τὶς ἀρχικὲς θεσμικὲς διατάξεις.

Τὸ καθεστῶς τῆς μονιμότητας πού ἐγκαθιδρύθηκε μὲ τὶς μαζικὲς ἐξελίξεις τοῦ ΔΕΠ καὶ τὴν τακτοποίησιν μεγάλου μέρους τοῦ διοικητικοῦ καὶ τεχνικοῦ προσωπικοῦ ἔγινε ἡ νέα σταθερὰ πού ὀργανώνει τὸν ἀκαδημαϊκὸν χώρο. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μερὶα, εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ μαζικοποίησις τοῦ πανεπιστημίου «ἀραίωσε» κάπως τὸν αὐταρχισμό καὶ ἐξάρθρωσε τὴν ἔδρα, τουλάχιστον στὴ μορφή πού τὴ γνωρίζαμε ὡς τὶς ἀρχές τοῦ '80. Νέες, ὅμως, ἱεραρχίες (ἢ καλύτερα ὀλιγαρχίες) ἀναδείχθηκαν μὲ βάση τὰ κλαδικὰ συμφέροντα καὶ τὴ συνδιαλλαγὴ μὲ τὸ κράτος. Τέλος, ἐκόντα-ἄκοντα, τὰ περιφερειακὰ πανεπιστήμια ἀρχισαν νὰ λειτουργοῦν ὡς ἱμάντας μεταβίβασης τῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆς καὶ σὲ πολλὰς περιπτώσεις σὰν ἓνα μέσο ἐξυπηρέτησις τῆς τοπικῆς ἐκλογικῆς πελατείας.

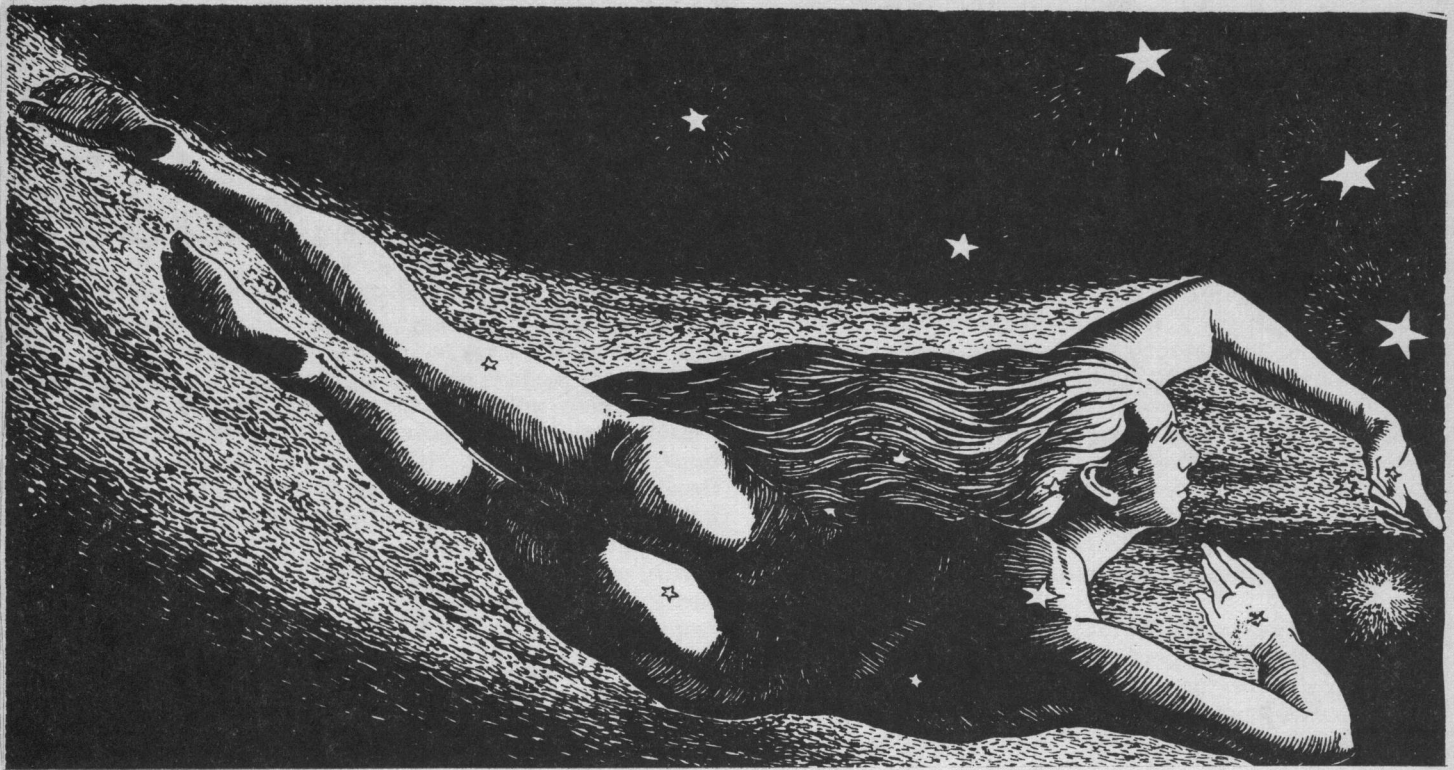
Οἱ διαφοροποιήσεις αὐτὲς ἀπὸ τὴ μιά πλευρὰ ἐνδυνάμωσαν τὴν ἐξάρτησις τοῦ πανεπιστημίου ἀπὸ τὸ κράτος, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη τοῦ ἔδωσαν τὴ δυνατότητα νὰ ἐφαρμόσει τὸ ἴδιο κάποια πολιτικὴ (π.χ. ἀπορρόφησις δυνητικὰ ἀνεργῶν νέων, ἐμμεση συμμετοχὴ στὸν ὀικονομικὸ καὶ πολιτικὸ σχεδιασμό, ὑποδοχὴ τῆς εὐρωπαϊκῆς πολιτικῆς). Αὐτὸ ἐξηγεῖ τὸ γιὰτί οἱ πρωτάνεις καὶ τὰ ὑψηλόβαθμα στελέχη τῆς ἀκαδημαϊκῆς διοικήσεως ἀντιμετωπίζονται πλέον ἀπὸ τὸ κράτος καὶ τὸν ἡμερήσιον Τύπο ὡς ἀμιγῶς πολιτικὰ πρόσωπα, ἢ ὡς τοπικοὶ παράγοντες, καὶ ὄχι σὰν γραφικοὶ ἀντιπρόσωποι κομματικῶν συνασπισμῶν, ὅπως συνέβαινε στὴ δεκαετία τοῦ '70 καὶ τοῦ '80.

Δεκαπέντε χρόνια εἶναι πολὺς καιρὸς. Ἐπομένως, μιά κριτικὴ ἀποτίμησις τῆς κατάστασις καὶ μιά ἐπανεξέτασις τοῦ θεσμικοῦ καὶ ἐξωθεσμικοῦ πλαισίου πού περιβάλλουν τὸ πανεπιστήμιο εἶναι ἐπιβεβλημένη. Ὡστόσο, πρὶν ἐπιχειρηθεῖ κάτι τέτοιο, χρειάζεται νὰ φύγει ἀπὸ τὴ μέση ὁ πολιτικισμὸς, δηλαδή ἡ τάσις πού ὑπάρχει νὰ ἀνάγεται κάθε πρόβλημα τῆς δημόσιας ἐκπαιδεύσεως στὴν ἀντιπαλότητα (ἀλλὰ καὶ τὴ «φιλία») ΠΑΣΟΚ-ΝΔ, στίς ἐκάστοτε ἐνδοκυβερνητικὲς ἀντιθέσεις, καὶ σὲ μύριους ἄλλους ἐξωακαδημαϊκοὺς παράγοντες. Ὅχι γιὰτί οἱ καθ' ἕλην ἀρμόδιοι δὲν ἔχουν εὐθύνες, ἀλλὰ διότι τὸ οὐσιαστικὸ δὲν εἶναι αὐτό. Τὸ οὐσιαστικὸ εἶναι νὰ ἀπαντήσῃ ἡ ἴδια ἢ πανεπιστημιακὴ κοινότητα σὲ ὀρισμένα θεμελιώδη ἐρωτήματα ὅπως, «ποιὸς εἶναι ὁ πρωταρχικὸς ρόλος τοῦ πανεπιστημίου», «τί συνιστᾷ ἐκπαίδευσις καὶ τί παιδεία», «τί σχέση ἔχει τὸ πανεπιστήμιο μὲ τὴν ἀγορὰ ἐργασίας», πού ἔρχονται πιά στὴν ἐπιφάνεια μὲ πιεστικὸν τρόπο.

Τί διακυβεύεται

Μπορεῖ κανεὶς νὰ διακρίνει δύο διαφορετικὲς λογικὲς, δύο δυνάμεις προγραμματικῆς προτάσεως γιὰ τὸ μέλλον τοῦ ἑλληνικοῦ πανεπιστημίου. Πρὸς τὸ παρόν, οἱ προτάσεις αὐτὲς δὲν ἐκφράζονται μὲ ὀλοκληρωμένον τρόπο, ἀλλὰ ὑπάρχουν σὲ λανθάνουσα μορφή μέσα στίς «μερικὲς λύσεις» πού ἔχουν κατὰ καιροὺς προταθεῖ γιὰ νὰ ἀντιμετωπισθοῦν ὀξεία προβλήματα τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ τῆς πανεπιστημιακῆς ἔρευνας (π.χ., τὸ πρόβλημα τῶν πανελλήνιων ἐξετάσεων, τὸ πρόβλημα τῆς χρηματοδότησεως τῆς τριτοβάθμιας ἐκπαιδεύσεως, τὸ πρόβλημα τῶν ἰδιωτικῶν πανεπιστημίων κ.ἄ.).

Κατ' ἀρχήν, βλέπει κανεὶς νὰ ἀναπτύσσεται ἡ ἄποψη πῶς

τό πανεπιστήμιο θά πρέπει νά λειτουργεί ως φορέας παροχής πρακτικής καί θεωρητικής *έξειδίκευσης*. Αυτό πρότεινε, λένε, ή κοινωνία καί τό γιατί είναι άπλό. Οί διάφορες πανεπιστημιακές σχολές αποτελούν έναν «ένδιάμεσο» σταθμό στόν όποιο γνωστικά άδιαφοροποίητοι νέοι προσέρχονται μέ τήν προσδοκία νά αποκτήσουν δεξιότητες (skills). Οί δεξιότητες αυτές θά τούς επιτρέψουν νά κατοχυρώσουν επαγγελματικά τόν έαυτό τους όταν, σέ δεύτερη φάση, διαβούν τόν Ρουβίκωνα καί μπουν «στή ζωή». 'Ωστόσο, έπειδή τό άπλό χαρτί δέν έγγυάται πιά ούτε τήν κοινωνική ανέλιξη, ούτε τήν επαγγελματική κατοχύρωση τών πτυχιούχων, ένα μόνο πράγμα έχει σημασία: ή άμεση έξοικείωση-έκγύμνασή τους (training) σέ μεθόδους καί γνωστικά άντικείμενα πού «παίζουν» στήν αγορά εργασίας. Τό πανεπιστήμιο έξοικειώνεται λοιπόν μέ μιά παραγωγική μονάδα πού θά πρέπει νά στοχεύει σέ ύψηλης άνταγωνιστικότητας «προϊόν», δηλαδή πτυχιούχους πού γνωρίζουν καλά τόν επαγγελματικό τους χώρο, διαθέτουν τεχνογνωσία, είναι έπικοινωνιακά «σωστοί» καί έχουν τήν όξυδέρκεια πού απαιτείται γιά νά κάνουν τόν έαυτό τους διαθέσιμο όταν παρουσιασθεί ή χρυσή επαγγελματική εύκαιρία.

Οί άπόψεις αυτές δέν είναι καθόλου παράγωγα μιάς τριτοκοσμικής νοοτροπίας πού δανακαλίζεται μπροστά στό κλέος (καί τίς big business!) τών άμερικανικών πανεπιστημίων, όπως θά μπορούσε νά υποθέσει κανείς. Κάθε άλλο. Πολύ πρόσφατα ή ίδια ή 'Ακαδημία 'Επιστημών τών ΗΠΑ έκπόνησε ειδικό πρόγραμμα ενημέρωσης τών μεταπτυχιακών φοιτητών, μέ τό όποιο επιχειρεί νά τούς υποδείξει όχι πώς νά προσανατολιστούν ανάλογα μέ τήν κλίση τους καί τά έπιστημονικά τους ενδιαφέροντα, αλλά πώς νά οργανώσουν τίς σπουδές τους μέ βάση τήν αγορά εργασίας καί τίς δυνατότητες απορρόφησής τους από τόν ακαδημαϊκό ή επιχειρησιακό χώρο. Σύν τοις άλλοις, πρόσφατη άρθρογραφία στό μεγάλης κυκλοφορίας έπιστημονικό περιοδικό *Nature* έξηγει μέ έναργεια πώς ή βασική έρευνα στό πανεπιστήμιο αρχίζει νά αποκτά τά χαρακτηριστι-

κά αυτού πού έμεις θά ονομάζαμε εργολαβία καί πώς ό ακαδημαϊκός χώρος αρχίζει νά ένσωματώνει όλα τά στοιχεία καί τούς κανόνες τής corporate business.

Η όλη λογική τών όσων περιέγραψα θά μπορούσε νά χαρακτηριστεί από μερικούς ως άκραιφώς «φιλολαϊκή» ή καί, κατά έναν μοντέρνο τρόπο, «άριστερή»: καλής ποιότητας καί έξυπνα προσανατολισμένη πρακτική έκπαίδευση συνεπάγεται εύρεση εργασίας, πού συνεπάγεται μείωση τής άνεργίας, πού συνεπάγεται κοινωνική άνάπτυξη, πού συνεπάγεται χίλια δυό πράγματα...

Είναι όμως τόσο άπλό; 'Ας δούμε σέ τί μεταφράζεται αυτή ή πρόταση καί ποιά είναι τά άρρητα στοιχεία της. Γιά νά παραχθεί λοιπόν άνταγωνιστικό προϊόν στό πανεπιστήμιο πρέπει νά πληρούνται όρισμένες προϋποθέσεις. Η έξάσκηση τών φοιτητών πρέπει νά γίνεται σέ μικρές ομάδες (άρα όσο τό δυνατόν λιγότεροι φοιτητές) καί από καλά άμειδόμενους εκπαιδευτές (άρα πρίμ παραγωγικότητας τού ενός ή τού άλλου είδους). Πρέπει νά υπάρχει έξοικείωση μέ τούς πραγματικούς εργασιακούς χώρους (field work) καί νά παρέχεται κάποιου είδους μεταπτυχιακή έμπειρία μέσω τής συμμετοχής σέ προγράμματα πού είναι «χρηματοδοτήσιμα» (άρα όσο γίνεται μεγαλύτερη έπαφή μέ παράγοντες τού κράτους, τού ιδιωτικού τομέα ή τής κοινότητας).

Πρακτικά αυτά σημαίνουν:

- σκληρή πολιτική (καί γιά λογιστικούς λόγους, αλλά καί από φιλοσοφία) στό πέραςμα τών μαθητών από τό λύκειο στό πανεπιστήμιο,
- λιγότερο «πανεπιστήμιο» καί περισσότερο «επαγγελματικές σχολές»,
- άνάδειξη τής ακαδημαϊκής ήγεσίας ανάλογα μέ τίς δυνατότητες έξωγενούς χρηματοδότησης καί, τελικά,
- έλεύθερη στελεχιακή ροή άνάμεσα στή διοίκηση τού πανεπιστημίου, τά διευθυντήρια τών ύπουργείων, τίς κοινοτικές έπιτροπές καί τό άνταγωνιστικό κομμάτι τού ιδιωτικού τομέα.

Ἀπέναντι σέ αὐτό τό ρεύμα, ἀργά ἀλλά σταθερά, ἀρθρώνεται μιά ἀντιπρόταση. Εἶναι ἡ σχολή σκέψης πού ἀκολουθεῖ κατά κάποιον τρόπο τήν ἀναγεννησιακή παράδοση τῆς «ἐπιστημοσύνης», πιστεύοντας πῶς ἡ παιδεία (καί δὴ ἡ ἀνάπτυξη) εἶναι ἓνα ἀπόλυτο κοινωνικό ἀγαθό καί ἓνα ἀνθρώπινο δικαίωμα πού δέν χρήζει περαιτέρω ἐπεξήγησης ἢ ἐρμηνείας. Ἡ λογική αὐτή ἀντιτίθεται στόν πρακτικισμό καί τή μονοδιάστατη παιδεία πού προσδιορίζεται ἀπό τήν ἀγορά. Ἐπιδιώκει νά ἐμπεδώσει πρῶτα ἀπ' ὅλα τίς ἐγκύκλιες σπουδές καί τὰ βασικά ἀκαδημαϊκά πρότυπα: τό «ἐπιστημονικῶς σκέπτεσθαι», τή συνείδηση τῆς ἱστορικότητας τῆς ἐπιστήμης, καί, κυρίως, τήν ἰκανότητα τοῦ νά κρίνει κανεῖς καί νά ἀμφισβητεῖ τίς ἴδιες τίς ἐπιστημονικές προτάσεις πού μελετᾷ.

Οἱ προαναφερθεῖσες ἐπιλογές συνελκύονται, βέβαια, καί συγκεκριμένα μέτρα, ὅπως:

- ἐλεύθερη πρόσβαση τῶν μαθητῶν στήν ἀνώτατη παιδεία,
- στήριξη ἐρευνητικῶν προγραμμάτων πού, ἀνεξάρτητα ἀπό τό πόσο «ἐφαρμοσμένα» ἢ «βασικά» εἶναι, ἔχουν αὐθεντικό ἐκπαιδευτικό περιεχόμενο καί δέν ἀποτελοῦν συγκαλυμμένες ἐργολαβίες,
- ἀνοιγμα τοῦ πανεπιστημίου στίς τοπικές κοινωνίες καί τοὺς πολιτιστικούς σχηματισμούς καί, ἴσως τό σημαντικότερο,
- ἀνάπτυξη ἑνὸς πλέγματος συνεργασιῶν καί διαλόγου ἀνάμεσα σέ «ἀνθρωπιστικά» καί «θετικά» προσανατολισμένες σχολές καί τμήματα.

Παραδείγματα καί ἀμηχανίες

Ἄς δοῦμε, ὅμως, μερικά συγκεκριμένα παραδείγματα γιά νά ἐννοήσουμε καλύτερα ποιά εἶναι τὰ προβλήματα πού δημιουργοῦνται ἀπό τήν ἐφαρμογή τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης λογικῆς μέσα στό πανεπιστήμιο.

Παράδειγμα πρῶτο. Ἄς φαντασθοῦμε ἓναν φοιτητὴ τῆς Ἰατρικῆς, ὁ ὁποῖος περνάει μέ ἐπιτυχία μέσα ἀπό τό πρόγραμμα σπουδῶν του, χωρίς νά παιδέψῃ τό μεγάλο του σέ δῆθεν ἀπόμακρα ἀντικείμενα τοῦ τύπου «ψυχολογία» ἢ «φιλοσοφία». Κατὰ ἀνάλογο τρόπο, ἄς φαντασθοῦμε ἓναν ἀρχιτέκτονα ἢ μιά μηχανολόγο πού περνοῦν ἀπό τό Πολυτεχνεῖο χωρίς νά ἐντροφήσουν σέ ἐννοιες ὅπως «διατροφή» ἢ «διοπεριβάλλον». Τί θά συμβεῖ ὅταν ὁ πρῶην φοιτητῆς καί νῦν γιαντρός παθολόγος βρεθεῖ ὀλομόναχος ἀπέναντι σέ ἓναν νέο ἄνθρωπο, στόν ὁποῖο πρέπει νά ἀνακοινώσῃ ὅτι πάσχει ἀπὸ AIDS; Τί θά συμβεῖ ὅταν οἱ πολυτεχνίτες ἀναγκασθοῦν νά γνωμοδοτήσουν γιά τὰ ἔργα ἢ τή βιομηχανική μονάδα πού γίνονται στήν κοινότητα τάδε καί τὰ ὁποῖα ἔχουν ἢ δέν ἔχουν ἐπίδραση στό φυσικό περιβάλλον; Ἀπὸ ἐνστικτο θά λειτουργήσουν αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι, ἐμπειρικά καί ὑποσυνείδητα, ἢ μέ βάση μιά ὁργανωμένη θεωρία; Καί αὐτὴ ἡ θεωρία σέ τί ἐπιστημονικά εἰρήσματα θά βασίζεται, πῶς, πότε καί πού θά ἔχει συγκροτηθεῖ;

Παράδειγμα δεύτερο. Ἄς πάρουμε τὰ εἰσαγωγικά μαθήματα τῆς φυσικῆς καί τῆς χημείας πού διδάσκονται στό πρῶτο ἔτος τῶν ἱατρικῶν σχολῶν. Στὴ μιά περίπτωση (πού ἴσως ἀποτελεῖ καί τὸν κανόνα), οἱ φοιτητές διδάσκονται ἓνα ἀντικείμενο πού προσφυνῶς ὀνομάζεται «ἱατρικὴ χημεία». Αὐτό στήν πράξη σημαίνει λιγότερη (ἢ λιγότερο ἐπιστημονική) φυσική, «χημεία ἀπλή, γιά γιαντροὺς» καί τελικά «χημεία γι' αὐτοὺς πού δέν ἔχουν καί τόση ἀνάγκη νά ξέρουν χημεία». Προφανῶς, αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἢ φυσικῆ καί ἢ χημείας δέν χρειάζεται νά γίνετα (καί δέν γίνεται) ἀπὸ καθηγητές πού ἀνήκουν στό Τμήμα Φυσικῆς ἢ Χημείας, ἀλλά ἀπὸ μέλη ΔΕΠ τῆς Ἰατρικῆς ἢ συμβασιούχους πού ἔχουν συνήθως μακρινὴ σχέση μέ τό ἀντικείμενο. Μέ ἓνα

ἄλλο σκεπτικό ἢ χημεία, ἢ φυσική, τὰ μαθηματικά θά μπορούσαν βέβαια νά διδάσκονται χωρίς ἐκπτώσεις ἀπὸ τοὺς καθ' ὕλην ἀρμοδίους. Νά διδάσκονται, ἔστω σέ μικρότερη ἔκταση, ἀλλά στό βάθος πού πρέπει. Νά ἐξηγεῖται δηλαδή τό πῶς προχώρησε καί πῶς προχωρεῖ σήμερα τό συγκεκριμένο πεδίο, νά προσδιορίζονται καί νά συζητιοῦνται οἱ ἱστορικές ρίζες του, νά προσδιορίζεται καί νά ἐρμηνεύεται ὁ χαρακτήρας τῶν ἐπιστημονικῶν του προτάσεων.

Γιατί, ὅμως, ἐπιλέγεται τόσο συχνά ὁ πρῶτος τρόπος ἀντί τοῦ δεύτερου; Πρῶτον, διότι ἡ φυσική καί ἡ χημεία ὡς γνωστικά ἀντικείμενα δέν ἔχουν ἀπολύτως καμία χρηστική ἀξία ἂν, μέ ὄρους ἀγορᾶς, θεωρήσουμε τοὺς γιαντροὺς τεχνικούς τοῦ «βῆξε ἀνάσανε» καί τοῦ φακελακίου. Δεύτερον, διότι ἡ διδασκαλία τῆς χημείας ἀπὸ χημικούς προϋποθέτει διάλογο καί διατηρηματικές ἐπαφές, στίς ὁποῖες ὅμως ὁ ζωτικός χώρος καί ἡ ἡγεμονία τῆς κάθε μερίδας ΔΕΠ διακυβεύεται ἀνά πάσα στιγμή. Τρίτον, γιατί ἂν κάτι τέτοιο συμβεῖ, μεταφέρονται ὥρες διδασκαλίας ἀπὸ τό ἓνα τμήμα στό ἄλλο, ἀφαιρώντας ἐπιχειρήματα γιά περισσότερη χρηματοδότηση ἢ αὐξηση τοῦ προσωπικοῦ αὐτῆς ἢ τῆς ἄλλης σχολῆς. Αὐτὴ εἶναι ἡ πικρὴ ἀλήθεια καί ὄχι ἄλλη (π.χ. ἀνοργανωσιά, ἔλλειψη χρόνου κλπ.).

Ἀλήθεια, τί σημαίνει «διδασκτέα ὕλη» στό πανεπιστήμιο; Μήπως τήν αὐθαίρετη περικοπὴ τοῦ γνωστικοῦ ἀντικειμένου σέ ἐνόητες πού περιέχουν ὅλη τὴ μιζέρια καί τὴ μονομέρεια μας; Δηλαδή δέν εἶναι παράδοξο νά σταματᾷ ἡ συζήτηση στό πρῶν ἀπὸ πέντε (τό ἐλάχιστο) χρόνια καί νά πληροφοροῦνται οἱ φοιτητές τὰ πιά πρόσφατα ἀπὸ τίς ἐφημερίδες; Τί θά πεῖ διδακτικό ἐγχειρίδιο, τί σημειώσεις; Μήπως ὅλ' αὐτὰ εἶναι συμβάσεις καί συμβόλαια συνενοχῆς γιά νά αἰσθάνεται τόσο ὁ δάσκαλος ὅσο κι ὁ φοιτητῆς τυπικά ἐντάξει; Ἐπειτα, πῶς ἐξηγεῖται μέ τό παρόν καθεστῶς τῆς διδασκτέας ὕλης καί τοῦ ἐνός συγγράμματος τό γεγονός ὅτι ἓνα καθαρό ἱστορικό βιβλίο, ὅπως Ὁ σύντομος εἰκοστός αἰώνας τοῦ Χόμςποπμο βρῖθαι ἀναφορῶν πού ἀφοροῦν σύγχρονα προβλήματα τῆς βιολογίας; Πῶς ἐξηγεῖται τό ὅτι ἓνας «καθαρός» φυσικοχημικός, ὅπως ὁ Ἄτκινς, ὁ ὁποῖος ἔχει γράψῃ ἓνα ἀπὸ τὰ πιά κλασικά βιβλία φυσικοχημείας, εἶναι ἐπίσης ὁ συγγραφέας βιβλίων πού ἀφοροῦν τὴν κοσμολογία καί τὴν προέλευση τοῦ σύμπαντος; Δέν ἔχει καταλάβῃ κανεῖς πιά ὅτι τό μέλλον βρῖσκεται στίς συνθέσεις διαφόρων γνωστικῶν πεδίων καί ὄχι στή μονομέρεια καί τὴ φτώχεια τοῦ ὠρολόγιου προγράμματος;

Νά τό κάνω, ὅμως, λίγο πιὸ σαφές: Ἄς φαντασθοῦμε ἓνα ὑψηλόβαθμο στέλεχος τῆς πανεπιστημιακῆς διοίκησης τό ὁποῖο, παρ' ὅλο πού δέν εὐτύχησε νά ἔχει δασκάλους σάν τὸν Μαρωνίτη, βρῖσκεται ὡστόσο μπροστά στήν περὶ ἀνάγκη νά προσφωνήσῃ ἓναν διακεκριμένο καλεσμένο, νά γράψῃ μέ ἀκρίβεια καί λακωνικότητα τὰ πεπραγμένα τῆς μονάδας πού διοικεῖ ἢ νά συντάξῃ ἓνα κείμενο πού ἀπευθύνεται στόν ἡμερήσιο Τύπο. Μέ τί γλωσσικά καί ἐπικοινωνιακά ἐφόδια θά τό πράξῃ; Μέ τό ὑποτυπῶδες λεξιλόγιο καί τὴν ἑλληνοαγγλικὴ ἀργκό τοῦ πεδίου του, ἢ μέ τὴ γλώσσα τοῦ «κάπου» καί τοῦ «παίξει», πού ἔμαθε ἀπὸ τὸν ταξιδιτῆ πού τὸν περιφέρει; Ἡ γλώσσα εἶναι πρᾶγμα ζωντανό πού εἴτε ζυμώνεται, εἴτε φυλακίζεται, σέ συντομογραφικά, δῆθεν ἐπιστημονικά, στερεότυπα καί πεθαινεῖ.

Παράδειγμα ἔσχατο. Ἐχεῖ προσέξει κανεῖς τὰ ἐκλαϊκευτικά ἄρθρα πού γράφονται στίς ἐφημερίδες; Τί εἶναι ὅλοι αὐτοὶ οἱ λειτουργικά ἀναλφάβητοι πανεπιστημιακοί; Πῶς εἶναι δυνατόν νά ἐμβαθύνουν οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ σέ ἐννοιες σκοτεινῆς καί δυσπρόσιτες, ὅταν δέν ξέρουν νά ποῦν καί νά γράψουν «νερό»;

Πρός Θεοῦ. Δέν ὑπαινίσσομαι βέβαια ὅτι ὅλοι πρέπει νά διδάσκονται καί νά διδάσκουν ὅλα. Ἡ ὀλοκληρωμένη παιδεία εἶναι ἕνα θαῦμα πού γίνεται ἀπό μόνο του ὅταν καλλιιεργηθοῦν οἱ προϋποθέσεις καί ὅταν ἡ κάθε συζήτηση, ἡ κάθε ἐκπαιδευτική πράξη, ἀναφέρεται στίς ἀρχές καί στήν οὐσία τῶν πραγμάτων καί ὄχι στά ἐπιφαινόμενα. Τό πανεπιστήμιο ἐφευρέθηκε ἀκριβῶς ἐπειδή μπορεῖ νά λειτουργήσει ὡς χώρος παραγωγῆς θεωρίας καί πρακτικῆς πού ἀλλάζει, μετουσιώνεται, κάθε φορά πού ἄνθρωποι μέ διαφορετικές σέ ποσότητα καί ποιότητα γνώσεις κάθονται κάτω μαζί. Καί λειτούργησε ἔτσι γιά τουλάχιστον 250 χρόνια. Αὐτό ὅμως μπορεῖ νά συμβεῖ ὅταν καί μόνο ὅταν κινούσα δύναμη εἶναι ἡ περιέργεια (ιδιότητα ἐμφυτη καί ιδιαίτερα ἀναπτυγμένη μέχρι βαθμοῦ βιολογικῆς ἀνάγκης στίς ἡλικίες 20-30) καί ὄχι τό ἐπαγγελματικό δόλεμα.

Τό πρὸς τὰ ἄνω καί πρὸς τὰ ἄνω

Στό πανεπιστήμιο οἱ νέοι, ἀλλά καί οἱ παλιοί, θά πρέπει νά μπαίνουν στήν ἴδια ἀγωνία, στόν ἴδιο χορό. Νά ἀκοῦνε καί τό ἕνα καί τό ἄλλο, πού μπορεῖ νά μήν ἔχουν ἄμεση χρηστική ἀξία ὡς πρὸς τό τί θά πράξουν ὡς τεχνικοί τοῦ κλάδου τους. εἶναι ὅμως πολύτιμα γιά τή συγκρότησή τους, τή διαμόρφωση ἑνός αἰσθητηρίου γιά τό τί εἶναι ἐπιστημονικά δόκιμο καί τί ἀδόκιμο, τί ἠθικό καί τί ὄχι, τί πιθανό καί τί ἀπίθανο, τί καινούργιο καί τί παλιό. Τό 90% ἀπό αὐτά θά ξεχαστοῦν, ὅπως ἔγινε καί μέ τοὺς ἄλλους πού καταβρόχθησαν τόνους χαρτιοῦ ψαχουλεύοντας τοὺς «κλασικούς», μέχρι πού ὅλα λησμονήθηκαν καί ἀπέμεινε μόνο ἕνα πολιτικό αἰσθητήριό πού τοὺς διασώζει. Ἐτσι εἶναι: Ἐκεῖνο πού μένει συνήθως εἶναι τό «χαμόγελο χωρὶς τή γάτα», τό σπῆτι πού τὰ τοῦβλα του καί τὰ θεμέλιά του δέν εἶναι πιά ὄρατά (ἀλλά πού εἶναι βέβαιο ὅτι ὑπάρχουν).

Ἐκεῖ ἀκριβῶς τίθεται τό ἐρώτημα. Τί θά συμβεῖ στό ὄριο. ἔάν ἀντί νά ἀνοίξει, τό πανεπιστήμιο πάψει ἐντελῶς νά λειτουργεῖ ὡς χώρος ὁσμωσης ἰδεῶν, ἔάν ἡ γονιμοποίηση καί ἡ συνδέση τοῦ ἑνός γνωστικοῦ ἀντικειμένου μέ τό ἄλλο γίνονται ἐλάχιστες, ὅταν ἡ φοίτηση μετατραπῆ σέ ἕνα τρεχαλιτό πού δέν ἀφήνει κανένα περιθώριο νά σκεφτεῖ κανεὶς τίς ἀρχές καί τίς ἀφετηρίες;

Ἐὐτυχῶς, σ' αὐτό τουλάχιστον τό ἐπίπεδο, ἡ κατάσταση δέν ἔχει κριθεῖ. Μπορεῖ τὰ πράγματα νά πάνε ἔτσι, μπορεῖ ἄλλιωθ, μπορεῖ κάτι στή μέση. Ἡ σχετική χαλάρωση τῆς ἱεραρχίας (σέ σχέση μέ τό τί συνέβαινε πρὶν ἀπό τό '82), ἡ καλύτερη ἐπαφή ἀνάμεσα στοὺς διδάσκοντες καί τοὺς διδασκομένους, τό «ξυπνημα» τῆς δεκαετίας τοῦ '80 πού ἔφερε κόσμο μέ καλές σπουδές πίσω στήν Ἑλλάδα, ἡ ἀγωνία τῶν εἰκοσάρηδων, πού δέν περιγράφεται πιά μέ τοὺς τετριμμένους ὄρους τοῦ «νεοκλαστικὸν κινήματος», ἀλλ' οὔτε καί μέ τή γιάπικη γλώσσα τῶν γονιῶν τους, θέτουν νέους ὄρους. Περνώντας ἀπό τό ἴδιο μονοπάτι μπορεῖ ὅμως νά καταλήξουμε εἴτε σέ ἀναρθρες κραυγές καί στέρφα γνώση, εἴτε σέ προτάσεις ζωῆς καί θεωρία νά πού νά θυμίζει κάτι ἀπό τό νόστιμο πολιτισμικό παρελθόν τοῦ τόπου.

Ἐν τῷ μεταξύ, ἐκεῖνο πού ἔχει σημασία εἶναι τό ἄν βαδίζουμε γιά ἄνω πού προβλέπεται ἀπό τὸν γαστροεντερικὸν μας σωλήνα, δηλαδή στήν τελειοποίηση τῶν ἀνιμιστικῶν ἐνστίκτων, τὴν ἐκλογικευσή τῆς ἐπιθετικότητας, στή βαρβαρότητα μέ ἄλλοθι τὴν τεχνογνωσία, ἢ πρὸς τό «ἄνω θρώσκω» πού μᾶς προέκυψε κάποτε, ἴσως μέ τρόπο ἀστάθμητο, καί πού ἔκτοτε δέν ἔχει πάψει νά μᾶς ἐγκαλεῖ.

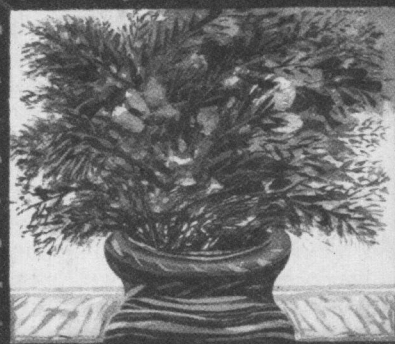
ΝΑΤΑΣΣΑ ΚΕΣΜΕΤΗ Ἡ Βίγγκω τῆς Ἐρημιάς καί τὰ Κρουφά Κελαϊδόνια (Διηγήματα)

ΝΑΤΑΣΣΑ ΚΕΣΜΕΤΗ

*Ἡ Βίγγκω τῆς Ἐρημιάς
καί τὰ Κρουφά Κελαϊδόνια*

(ΔΙΗΓΗΜΑΤΑ 1973-1996)

ΝΕΦΕΛΗ

Τα ἔντεκα πολυεπίπεδα διηγήματα τῆς Νατάσσας Κεσμέτη καλύπτοντας μια μεγάλη χρονική περίοδο, ἀπό το 1973 ὡς το 1996, ἐπιμένουν μέσα στο σάλιο του καιροῦ, να κρατοῦν σταθερά ἐκεῖνο το πολύτιμο νήμα, πού ἀπό το ζοφερό βίωμα τῆς Ἐρήμωσης καί του Σπάρραγμου μπορεῖ νά ανασύρει, τώρα καί πάντα, τον μοναδικό **κελαϊδισμό** τῆς Συγγνώμης – ὡς Δ ὄ ρ ο Ζ ω ἦ ς.

☆☆☆

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΦΕΛΗ

... προωθοῦν το ἐλληνικό βιβλίο

ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ 6, ΑΘΗΝΑ 106 80 - ΤΗΛ.: 3607744

ΣΚΑΝΤΖΟΧΟΙΡΟΙ ΚΑΙ ΑΛΕΠΟΥΔΕΣ ΣΤΗ ΦΑΡΜΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ

του Δημήτρη Δημηρούλη

Τά ἀγάθια ὅμως εἶναι περιττά... ὅταν κανεῖς διαλέξει νά μήν ἔχει ἀγάθια ἀλλά ἀνοιχτά χέρια»

Φρειδερίκος Νίτσε

Τό πλαίσιο λίγο-πολύ δεδομένο, οἱ κανόνες δημοκρατικά ἀπαράβατοι, οἱ κινήσεις προβλέψιμες, τὰ ἀποτελέσματα ἀναμενόμενα, οἱ διαφορές ἀδιάφορες, τὸ ἐνδιαφέρον κουρασμένο, οἱ ἐκπλήξεις προγραμματισμένες, ἡ ἐπανάληψη θανατηφόρα, ἡ κριτική μονότονη, τὸ σκηنيκὸ μελαγχολικό, οἱ συμμετέχοντες μὲ μιά γεύση θαρραλέας παραίτησης στό βλέμμα, ἡ ἀτμόσφαιρα χαμηλή καί ἀδιέξοδη...

Καί ὁ «λόγος», ἡ κοινωνική θεραπεία τῆς γλώσσας; Πῶς θὰ μποροῦσε νά μήν ὑποκίψει σέ μιά τέτοια πραγματικότητα; Μὲ ποιὸν τρόπο θὰ μποροῦσε νά γίνει τὸ ἐνδόξιμο γιὰ κάτι διαφορετικό; Ἴσως οἱ ἐκλογές τοῦ 1996 νά ἐξουδετέρωσαν τὸν πολιτικὸ λόγο μὲ τὴν καθολικὴ ἐπιβολὴ τῆς πλήξης, μήπως ὅμως, γενικά, «ἐκλογές» καί «λόγος» συνιστοῦν ἓνα αὐτονόητο δξύμωρο; Ποίος ἀλήθεια περιμένει τίς ἐκλογές γιὰ νά συναπαντηθεῖ μὲ τὸν πολιτικὸ λόγο; Ἀλλά ἂν ὁ λόγος τῶν ἐκλογῶν δέν εἶναι πολιτικός, μὲ τὴν αὐστηρὴ ἔννοια τῆς λέξης, τότε τί λόγος εἶναι;...

Ἐδῶ μπαίνουν στὴ σκηνὴ οἱ «σκαντζόχοιροι» καί οἱ «ἀλεπούδες» ἄγνωστοί, ὅτι στὴ φάρμα πού ζοῦν τὰ πράγματα εἶναι δύσκολα καί ἡ ἐπιδίωξη καθημερινὸς ἀγώνας. Μετέρχονται λοιπὸν πολλῶν τεχνασμάτων γιὰ νά δικαιολογήσουν, ἀλλὰ καί νά διεκδικήσουν, τὸ λόγο τοῦ λόγου τους.

Οἱ σκαντζόχοιροι κυκλοφοροῦν στὴ φάρμα προσεκτικά, σέ διαρκῆ ἄμυνα, σέ μόνιμη ἐπιφυλακὴ ἔχουν ἀποφασίσει ὅτι δέν θὰ τοὺς ξεγελάσει κανεῖς ὅτι δέν θὰ ὑποκίψουν στίς Σειρήνες τοῦ λόγου ὅποια τροπὴ καί ἂν πάρει ὁ διάλογος, αὐτοὶ μόνιμως ἀντιστέκονται στόν κίνδυνο νά ξεφύγουν πρὸς τὸ λόγο τοῦ ἀντιπάλου εἶναι οἱ θεράποντες τῆς μετωνυμίας, δηλαδή τῆς σύμβασης, τῆς συνάφειας καί τῆς ἀπόστασης.

Οἱ ἀλεπούδες μετατρέπουν τὸ φόβο καί τὴν ἀνασφάλειά τους σέ ἀνεση λόγου, σέ εὐέλκτικη ρητορικὴ, σέ εὐπροσάρμοστη σοφιστικὴ. Πιστεύουν ὅτι «φαίνεσθαι» καί «εἶναι» βρίσκονται σέ μόνιμη ἀναντιστοιχία καί ὅτι ὁ καλύτερος τρόπος ἀπόκρυψης εἶναι ἡ προφάνεια. Καλλιεργοῦν τὴν τέχνη τῆς μεταφοράς, ζοῦν τὴ διαρκῆ μεταμόρφωση εἶναι θεραπεινίδες τῆς

ὁμοιότητας, τοῦ φαινομενικοῦ, τῆς ἀναλογίας, τοῦ ἀτελεῦτητου «σάν».

Σὲ αὐτὴ τὴ φάρμα ὅπου κυριαρχοῦν σκαντζόχοιροι καί ἀλεπούδες μήπως εἶναι λάθος νά ἀναζητοῦμε τίς κρίσιμες μορφές τοῦ πολιτικοῦ λόγου;

2.

Ἄς θυμηθοῦμε τὸν ἀριστοτελικὸ ὀρισμὸ τῆς ρητορικῆς: «Ἐστὼ δὴ ρητορικὴ δύναμις περὶ ἕκαστον τοῦ θεωρησῆσαι τὸ ἐνδεχόμενον πιθανόν». Σὲ αὐτὸ τὸ «θεωρησῆσαι τὸ ἐνδεχόμενον πιθανόν» πρέπει νομίζω νά ἀναζητήσουμε τὴν ὑπόστασι τοῦ πολιτικοῦ λόγου, παρὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ χρόνου, καί ὄχι σέ κάποια συγκεκριμένη πολιτικὴ ἠθικὴ ἢ σέ κάποια ὑπερβατικὴ ἀλήθεια, ἐγκατεστημένη στὰ γλωσσικὰ ἐνεργήματά του. Ὁ πολιτικὸς λόγος, πού μπορεῖ νά πείσει γιὰ τὸ «ἐνδεχόμενον πιθανόν», πρέπει ἤδη νά εἶναι ἀξιόπιστος στὴ δημόσια παρουσία του, ὥστε ἡ ὑπόσχεσί του νά ὑποστηρίζεται ἀπὸ τὴν ἐγκυρότητα τῆς ἐπινοητικῆς ἐπιχειρηματολογίας του. Ἐάν στερεῖται αὐτῆς τῆς δυνάμης κινδυνεύει νά παγιδευτεῖ σέ μιά ἐνδεχομενικότητα προσχηματικὴ, ὅπου συγγέεται τὸ «δημηγορεῖν» (τὸ ἀγορεύειν ἐνώπιον τοῦ δήμου) μὲ τὸ «δικολογεῖν» (τὸ ἀγορεύειν ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου).

Ὁ Ἀριστοτέλης μάλιστα πίστευε ὅτι ἡ δημηγορία εἶναι «καλλίων» καί «πολιτικώτερα» (ώραιότερη καί πιὸ σημαντικὴ γιὰ τοὺς πολίτες) ἀπὸ τὸ λόγο «περὶ τὰ συναλλάγματα» (περὶ τῶν ιδιωτικῶν δηλαδή συμβολαίων). Ἐπίσης, ἐπειδὴ ἡ δημηγορία ἀφορᾷ τὸ κοινὸ καλὸ (τὸ γενικὸ συμφέρον) εἶναι «ἥττον κακοῦργον τῆς δικολογίας» καί «ἥττον πρό ἔργου τὰ ἔξω τοῦ πράγματος λέγειν» (εἶναι δηλαδή λιγότερο πανούργα ἀπὸ τὴ δικαστικὴ ἀγορευση καί δέν ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὸ θέμα, ἀπὸ τὸ ἀντικείμενο).

Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς καταλήγει στὴ διαπίστωση ὅτι ὁ καλὸς χειρισμὸς τοῦ λόγου (ἡ ρητορικὴ δεινότης) καί ἡ ἐπιστήμη πού τὰ μελετᾷ εἶναι πράγματα σύμφυτα μὲ τὴν διαλεκτικὴ καί τὴν πολιτικὴ: «Ὡστε συμβαίνει τὴν ρητορικὴν οἷον παραφνές τί τῆς διαλεκτικῆς εἶναι καί τῆς περὶ τὰ ἤθη πραγματείας, ἦν δίκαιόν ἐστι προσγορεῖν πολιτικὴν». Γιὰ τὴν πολιτικὴ καί τίς ἀνάγκες τοῦ δημηγορεῖν ρητορικὴ καί διαλεκτικὴ ἀποτελοῦν «δυνάμεις... τοῦ πορίσαι λόγους» (μέθοδοι παραγωγῆς ἐπιχειρη-

* Τὸ κείμενο πού δημοσιεύεται ἔδῳ εἶναι ἡ ἀνακοίνωση τοῦ γράφοντος στὴν ἡμερίδα «Ἐκλογές 1996», πού ὀργανώθηκε ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Ἐταιρεία Πολιτικῆς Ἐπιστήμης στίς 3 Δεκεμβρίου 1996.

μάτων) για τό «ένδεχόμενον πιθανόν». Ἀπορία τῆς ῥητορικής, ἔλλειψη δηλαδή ἐπιχειρημάτων, σημαίνει ἀδυναμία πειθοῦς ἐναντι τοῦ δήμου, ὀλίσιση πρὸς τὴ γλώσσα τοῦ διολογεῖν.

Ὅπως καὶ ἂν ἔχει τό πράγμα, τό «πορίσαι λόγους», στή μεταπολιτευτική κοινωνία μας, δέν μπορούμε νά πούμε ὅτι εὐτύχησε ἡ ὑπῆρξε θανάσιμα πενιχρό ἢ ὅταν ξεμύτισε βούλιαξε σέ ἕνα πέλαγος δημόσιας ῥητορικής, ὅπου κυριάρχησαν ἡ ἐπανάληψη, ἡ κοινοτοπία, ἡ ὑπεκφυγή καὶ ἡ ἀπειροκαλία. Εἶναι βέβαια γενικῶς πιά ἀποδεκτό ὅτι σέ αὐτό τό πέλαγος ὁ ὄρατός ἢ ἀόρατος μαέστρος δέν εἶναι πλέον ὁ Ἑρμῆς, ὁ θεὸς τῆς ἐρμηνευτικῆς ἐπικοινωνίας, ἀλλά τό μάτι τῆς τηλεοπτικῆς ὀθόνης.

Ἡ οἰκονομία τοῦ λόγου (ὅπως καὶ ἂν τὴν ἐννοήσουμε) ἔχει ὀριστικά μετατραπεί σέ εἰκονομία (σέ κυριαρχία τῆς εἰκόνας). Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀπορη ῥητορική θά ἤθελα νά ἀπομονώσω τρία φαινόμενα πού θά μπορούσαν νά θεωρηθοῦν τεχνικές λόγου, ἀπελπισμένες ἀπόπειρες νά σωθοῦν τὰ προσχήματα ἢ, σέ πῶ ἔνσυνειδητες χρήσεις, ἀνορθόδοξες στρατηγικές νά βρεθεῖ κάποια προσέγγιση πρὸς τό «πορίσαι λόγους».

3.

α) Τό πρῶτο φαινόμενο ἀναφέρεται στήν κριτική τοῦ μέσου ἐπικοινωνίας κατὰ τὴ στιγμή τῆς χρήσης του. εἴτε γιὰ νά ἐπισημανθεῖ ἡ μεσολαβητική καὶ παραπλανητική του ἐξουσία εἴτε γιὰ νά τεθεῖ ὑπὸ ἐρώτηση ἡ ἴδια ἡ χρήση του. Στὴν πρώτη περίπτωση θά μπορούσε κανεὶς νά υποθέσει ὅτι ὁ πολιτικός λόγος θέλει ταυτόχρονα νά ἐκμεταλλεῖται τίς δυνατότητες τοῦ μέσου ἀλλά καὶ νά ἀποστασιοποιηθεῖ ἀπὸ αὐτό σέ μιά συνειδητή ἢ ἀσυνείδητη ἴσως ἀποδοχή τοῦ δόγματος ὅτι τό «μέσο εἶναι τό μήνυμα». Σέ ὀρισμένες περιπτώσεις, ὁμως, ἡ δυσπιστία αὐτὴ λοξοδρόμησε καὶ ὀδήγησε στήν πελοίθηση ὅτι ἀφοῦ τό μήνυμα δέν ἔχει τόση σημασία καθὼς κυριαρχεῖται ἀπὸ τό μέσο, τότε τό τί λές δέν ἔχει ἰδιαιτέρη βαρύτητα ἄρκει νά φαίνεται (νά φαίνεσαι) ὅτι λές κάτι ὅσο τό δυνατόν πῶ συχνά, ὅτι εἶσαι ὄρατός στό λόγο τῆς τηλεόρασης, ὅποιος καὶ ἂν εἶναι αὐτός, ἀκόμη καὶ ἂν λές πάντα τὰ ἴδια πράγματα ἢ ἀντιφάσεις μέ τόν ἑαυτό σου ἢ παρατείνεις τὴν ἀναπαραγωγή τῆς ρηματικῆς ἀμχανίας.

Δέν μπορούμε φυσικά νά ἀποκλείσουμε τὴν πιθανότητα ὀρισμένες ἀπὸ αὐτές τίς φωνές νά ἐξέφρασαν πράγματι τὴ βαθύτερη ἀναστάτωση τους, καθὼς κλήθηκαν νά ἀντιμετωπίσουν μιά ἀντιφατική πραγματικότητα: τουτέστιν ἡ μόνη δυνατὴ κριτικὴ τοῦ τηλεοπτικοῦ λόγου νά γίνεται τελικά μέ τὴν ὑποταγή σ' αὐτόν, γιατί κάθε ἄλλη κριτικὴ θεωρεῖται μὴ ἀποτελεσματική, περιθωριακὴ ἢ ἐξειδικευμένη. Πρόκειται ὄντως γιὰ ἕνα εἶδος περιέργης αὐτοπάθειας, πού δέν ἔχει ἐντούτοις καμιά ἐλπίδα τελικῆς ἀποστασιοποίησης ἢ διαφοροποίησης ἀπὸ τούς ὑπερκαθορισμούς τῆς τηλεοπτικῆς εἰκόνας.

Τουναντίον, ὅταν γίνεται πρόχειρα, δρᾷ ἀρνητικά γιατί ἀποκαλύπτει τὴν ἐπιθυμία τῶν δημόσιων προσώπων καὶ νά ἐνδώ-

σουν στήν εἰκόνα καὶ νά ἀσκήσουν προκαταβολικά τὴν ἰδεολογικὴ κριτικὴ τους, ὡς ἕνα εἶδος αὐτοεμβολιασμοῦ γιὰ τὴν ἐξουδετέρωση ἐξωθεν ἰσχυρῶν ἀρνήσεων. Δέν ὑπάρχει νομίζω πῶ θλιβερό θέαμα ἀπὸ τὴν εἰκόνα τοῦ ἑαυτοῦ μας πού κατεριωνεύεται (μέ μαζοχιστικὴ ἀλλά καὶ λυτρωτικὴ συνάμα ἀγαλλίαση) τὴν εἰκόνα τοῦ ἑαυτοῦ μας. Ἡ εἰκόνα δέν διαταράσσεται. Ἄρκει τό θέαμα νά εἶναι (γιὰ τό θέαμα) διασκεδαστικό.

β) Τό δεύτερο φαινόμενο ἀφορᾷ τὴν «κραιολογία». Κατὰ τὴν προεκλογικὴ περίοδο οἱ ἱερεμιάδες γιὰ τὴν κρίση ἀξιών καὶ θεσμών, γιὰ τὴν παρακμὴ τῆς κοινωνίας καὶ γιὰ τούς κινδύνους καθολικῆς κοινωνικῆς ἀποσταθεροποίησης ἐντάθηκαν καὶ πύκνωσαν, δίνοντας ἐνίοτε τὴν ἐντύπωση ὅτι ὀρισμένοι ἀπὸ τούς πῶ ὀξύφωνους ῥήτορες μόλις προσγειώθηκαν σέ μιά ἄγνωστη κοινωνία, στή διαμόρφωση τῆς ὁποίας δέν συμμετεῖχαν καὶ γιὰ τὴν πορεία τῆς ὁποίας δέν φέρουν καμία εὐθύνη. Ὅλοι, ὡστόσο, διέθεταν κάποια μαγικὴ συνταγὴ ἐξόδου ἀπὸ τὴν κρίση ἄνευ κρίσεως. Ὁ λόγος τῆς κρίσης, ὅταν παίρνει αὐτὴ τὴ μορφή, γίνεται ὁ ἴδιος ἢ πῶ σοβαρὴ μορφή κρίσης: ἡ κρίση σὶ πῶ κρίσιμο στάδιό τῆς.

Ἀνάμεσα στίς μόνιμες ἀναφορές αὐτῆς τῆς ῥητορικῆς συγκαταλέγονται καὶ τὰ ἐξῆς: ἐξιδανίκευση τοῦ πάντα καλύτερου παρελθόντος, χωρὶς ἀποδεικτικά στοιχεῖα, ὑπογράμμιση τῆς προϊούσας κατάπτωσης τῆς κοινωνίας, ἡ ὁποία δέν ἀφήνει περιθώρια ἀναβολῆς στήν ἀντιμετώπισή τῆς (μέ ἐξαιρέση τὴν ἀναβολὴ ἕως τίς ἐπόμενες ἐκλογές), συνδαύλιση τῆς ἀτμόσφαιρας ἐκτάκτου ἀνάγκης καὶ δραματικὴ παρρησία ἀνάληψης εὐθυνῶν κατὰ τρόπο ἔμμεσο («ὄλοι εὐθυνόμεαστε», «οἱ κυβερνήσεις τοῦ παρελθόντος», «τὰ λάθη τῶν πολιτικῶν», «τό πολιτικὸ κόστος» κλπ.) πού εὐνοοῦν φυσικά τὴν εὐσχρημια αὐτοεξαίρεση τοῦ ὀμιλοῦντος. Ἡ κρίση μέ αὐτόν τόν τρόπο ἀντικειμενοποιεῖται καὶ, κατὰ συνέπεια, οὐδετεροποιεῖται: μετατρέπεται σέ φυσικὸ φαινόμενο πού ἔφερε ὄλα τὰ κακά μέ ἀναπότρεπτη σκληρότητα καὶ γι' αὐτό πρέπει νά ἀντιμετωπιστεῖ ἐπείγοντως.

Γιὰ τὴν καθυστέρηση καὶ γιὰ τὴν ἀμέλεια στήν ἀντιμετώπιση ἡ εὐθύνη εἶναι συλλογική. Ὅσο ὁμως ἡ κραιολογία ἐντείνεται, τόσο μειώνεται ἡ πειστικότητά τῆς, πράγμα πού καταδικάζει ἐν τέλει τόν πολιτικὸ λόγο σέ ἀπολιθωματικὴ ἀνυποληψία.

γ) Στίς ἐκλογές τοῦ '96, στίς τεχνικές ἀντιμετώπισης τῆς κρίσης προστέθηκε κάτι καινούργιο πού ξάφνιασε μέ τὴν ἀπρόσμενη ἐκδήλωσή του καὶ ἐντυπωσίασε μέ τὴν τολμηρὴ ῥητορικὴ του, ἕνα εἶδος *autodafe* τῶν πολιτικῶν ὑπὸ τὰ ὄμματα τῆς τηλεοπτικῆς ὀθόνης (δηλαδή τῶν ψηφοφόρων). Ἀπὸ καθαρὰ τεχνικὴ πλευρά, ὡς σχῆμα λόγου, θά λέγαμε ὅτι ἔχουμε μιά μορφή «πρόληψης» (τό λατινικὸ *anticipatio*), ἕνα ῥητορικὸ τέχνασμα πού χρησιμοποίησαν ὀρισμένοι πολιτικοὶ στήν προσπάθειά τους νά προλάβουν τὴν κριτικὴ ἢ νά ἀποδυναμώσουν τὰ ἐπιχειρήματά τῆς.

Ἐτσι εἶχαμε ἄνευ ὄρων ὀμολογίες γιὰ τὴν ἀναξιοπιστία τοῦ πολιτικοῦ λόγου ἀλλά καὶ τῶν ἰδίων τῶν πολιτικῶν, καθὼς καὶ γιὰ τὴ θεσμικὴ κρίση τῆς πολιτικῆς ὡς πολιτικῆς. Τό φαινόμενο μάλιστα πήρε τέτοιες διαστάσεις ὡστε νά θεωρεῖται ἀνα-

μενόμενο στοιχείο κυρίως στις τηλεοπτικές συζητήσεις. Μιά τέτοια όμολογία, όταν μάλιστα γίνεται με δραματικό τρόπο, επιχειρεί να ενσωματώσει στη δική της λογική τις εικάζόμενες επικρίσεις εκ μέρους του κοινωνικού συνόλου και ταυτόχρονα να προβεί σε μία θεαματική αυτοταπείνωση που θα στερήσει από τους διαφωνούντες τη δυνατότητα να απολαύσουν τη νίκη τους. Ο πολιτικός που γνωρίζει πώς να υποβληθεί σε αυτή την «κένωση» ελπίζει ότι στο τέλος θα θριαμβεύσει, γιατί ακριβώς προέβλεψε την ήττα του και αποδέχτηκε τη μηδαμινότητά του — αποδείχτηκε αληθινός υπηρέτης του λαού.

Από τη στιγμή, όμως, που ένα τέτοιο ρητορικό χαρακίρι θεωρείται απαραίτητο συστατικό στοιχείο της τηλεοπτικής πειθοῦς, χωρίς τη σύμπραξη «πορισθέντων λόγων», στρέφεται εναντίον του επίδοξου αυτοχειριαστού και τον αναγκάζει, αν υπερβεί τὰ ὄρια, να αιώρεται μεταξύ κωμικού και υποκρισίας. Οί πολιτικοί στις πρόσφατες ἐκλογές υπερέβησαν τὴν ἀναξιοπιστία τους, γιατί κατέφυγαν στο κλισέ (στούς κοινούς τόπους) και στην αυτομαστιγωτική υπερβολή φάνηκαν μάλλον ἀπροετοίμαστοι ἢ υπερβολικά πρόθυμοι νὰ ἀναμετρηθοῦν με τὸ μάτι τῆς εἰκόνας χωρίς νὰ υποκίψουν στο μελοδραματισμό τῆς ἀμεσότητας. Πίστεψαν ὅτι ἂν φώναζαν συνεχῶς καὶ με δύναμη: εἴμαστε ἀναξιόπιστοι, στο τέλος κανεὶς δὲν θὰ τοὺς πίστευε.

4.

Τὰ φαινόμενα αὐτὰ (ἡ κριτική τοῦ μέσου κατὰ τὴ στιγμή τῆς πλήρους ὑποταγῆς σὲ αὐτό, ἡ ἠδονὴ ἀπὸ τὴ μεγάλῃγορη κρισιολογία, πὺ συνιστᾷ τελικὰ τὴν πιὸ ἐπικίνδυνη μορφὴ κρίσης, καὶ ἡ ὑστερικὴ πανουργία τῆς αὐτοκαταδίκης γιὰ νὰ ἐξουδετερωθεῖ ἢ νὰ ἀλλοιωθεῖ ἡ κοινωνικὴ ἐπίκριση) συγκροτοῦν νομίζω τὸ πεδίο στοῦ ὁποῦ δοκιμάστηκε ὁ πολιτικὸς λόγος ἀλλὰ ἀπέτυχε οἰκτρὰ ὄχι μόνον νὰ πείσει τὸν δῆμο γιὰ τὸ «ἐνδεχόμενον πιθανόν» ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἀξιοπιστία περὶ ἀναξιοπιστίας του.

Ἄν μάλιστα σὲ αὐτὰ προστεθοῦν καὶ ὀρισμένα ἄλλα στοιχεία, ὅπως: ἡ μᾶλλον ὑποτονικὴ χρῆση τῆς καλλιτέλειας, τῆς σαφήνειας καὶ τῆς λιτότητας στὴν ψηφοθηρικὴ ἀξιοποίηση τῆς τηλεοπτικῆς ρητορικῆς, ἡ προσφυγὴ στὴν ἐπανάληψη ἢ στὴν ὑπεκφυγὴ ὡς μέσων πειθοῦς διὰ τῆς ἐξαντλήσεως τοῦ κοινού, ἡ τυποποιημένη ἐπίκληση θεσμῶν, ἀξιών καὶ ὀραμάτων κάθε φορά πὺ ἐτίθετο ζήτημα πολιτικῆς γνώμης ἢ πράξης καὶ ὁ συνωστισμὸς παρουσίας καὶ λόγου σὲ μίᾳ εἰκόνα πὺ χωράει κυρίως διαφημίσεις καὶ ληρολογούντες δημοσιογράφους ἂν τὰ συνυπολογίσουμε ὅλ' αὐτὰ, τὰ δεινὰ τοῦ πολιτικοῦ λόγου μοιάζουν ἀθεράπευτα.

Ἄλλὰ ἐπειδὴ καὶ αὐτὸ ἦταν γνωστό, ἄρα ἀναμενόμενη ἡ ἐπισημάνση του, ὁ πολιτικὸς λόγος, ξεπερνώντας καὶ τοὺς πιὸ ἀκραίους ὀπαδούς τῆς αὐτοαναφορικότητας, φρόντισε νὰ στραφεῖ καὶ ἐναντίον τοῦ ἑαυτοῦ του καταγγέλλοντάς τον γιὰ ἀνυπαρξία. Ὁ πολιτικὸς λόγος δηλώνει, με διάφορους τρόπους καὶ σὲ διαφορετικὲς βαθμίδες, ὅτι δὲν ὑπάρχει πολιτικὸς λόγος. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀκριβῶς, στο σημεῖο δηλαδή πὺ ὁ πολιτικὸς λόγος ἀναζητεῖ τὴν ταυτότητά του στὴν τηλεπικοινωνιακὴ ζούγκλα, αὐτοκαταργούμενος, ἐμφανίζονται πάλι οἱ «σκαντζόχοιροι» καὶ οἱ «ἀλεπούδες», οἱ πιὸ πεπειραμένοι σοφιστές τῆς πολιτικῆς, αὐτοὶ πὺ δὲν τρομάζουν σὲ καμιά κρίση καὶ δὲν φοβοῦνται τίς παγίδες τοῦ λόγου.

Δανεῖζομαι τὴ μεταφορὰ ἀπὸ τὸ δοκίμιο τοῦ Isaiah Berlin, *The Hedgehog and the Fox*, ἔχοντας ἐπίγνωση τῆς σχηματοποίησης, ἀφοῦ στὴν πραγματικότητα τέτοιες διακρίσεις δὲν ἀποδίδουν με ἀκρίβεια τὰ δεδομένα ἀλλὰ ἔχουν κυρίως εὑρετικὴ ἀξία στὴν κατανόηση ἑνὸς κοινωνικοῦ φαινομένου. Ὁ Berlin χρησιμοποιοῖ τὴ διάκριση γιὰ νὰ κατατάξει τοὺς πνευματικούς ἀνθρώπους (καλλιτέχνες, στοχαστές, λογοτέχνες κλπ.) σὲ δύο μεταφορικὲς κατηγορίες: ἀπὸ τὴ μίᾳ μεριά ἔχουμε ἐκείνους πὺ συνθέτουν ὅλα τὰ ἐπὶ μέρους σὲ ἕνα κεντρικὸ ὄραμα, σὲ ἕνα σύστημα λίγο-πολύ ἀρμονικὸ, μέσω τοῦ ὁποῦοι κατανοοῦν, σκέπτονται καὶ νιώθουν ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἔχουμε ἐκείνους πὺ ἐπιδιώκουν πολλὰ πράγματα μαζί, συχνὰ ἀνόμοια, ἀκόμη καὶ ἀντίθετα μεταξύ τους, πὺ συνδέονται (ἂν συνδέονται καὶ) κατὰ κάποιον de facto τρόπο, χωρίς δηλαδή νὰ ξεκινοῦν ἀπὸ μίᾳ κοινῇ ἠθικῇ, πολιτικῇ ἢ αἰσθητικῇ ἀρχῇ. Αὐτὸ τὸ μεταφορικὸ ζεῦγμα (ὄσο ἀπλοῖκό καὶ ἂν κατανοηθεῖ ἡ χρῆση τοῦ πολιτικοῦ λόγου στὴν Ἑλλάδα, ἰδιαίτερα τώρα πὺ ὑφίσταται τὴ μετάλλαξή του σὲ λόγο τηλεπικοινωνιακῆς παράστασης.

Οἱ Ἕλληνες ψηφοφόροι εἶχαν τὴν εἰκαιρία νὰ παρακολουθήσουν διάφορα ρεσιτάλ δεξιοτεχνίας τῶν σκαντζόχοιρων καὶ τῶν ἀλεπούδων στὲς τελευταῖες ἐκλογές. Οἱ σκαντζόχοιροι ἐμφανίστηκαν ἐπιφυλακτικοὶ καὶ δύσπιστοι, ἀνήθησαν νὰ ὑποκίψουν σὲ προκλήσεις καὶ νὰ ἐγκαταλείψουν τίς προφυλάξεις τους. Κινήθηκαν προσεκτικὰ, ἐπικαλούμενοι σκεπτικὰ, ἀρχές, συλλογικότητες, ὄρανα, ἀποφάσεις, προγράμματα. Ἡ κίνηση τοῦ λόγου τους ὑπῆρξε κεντρομόλα, ἡ στάση τους δογματικὴ ἢ δογματίζουσα, ψυχραῖμα ἀσαφῆς ἢ ἀσαφῶς ψυχραῖμη, ὁ τόνος καθησυχαστικὸς, με μίᾳ δόση ἀοριστίας, τὰ σχήματα λόγου παρατακτικὰ, με σεβασμὸ στὲς συμβάσεις καὶ τοὺς μετωνυμικούς μετασχηματισμούς. Οἱ σκαντζόχοιροι δὲν ἐμπιστεύονται τὴν εἰκόνα, τοὺς δημοσιογράφους καὶ, τὸ σπουδαιότερο, τὸν προφορικὸν λόγον. Μετρᾶνε τὸ κόστος ὄλων τῶν πραγμάτων καὶ προτιμοῦν νὰ χάσουν ὀρισμένα ἀπὸ αὐτὰ ἀλλὰ ὄχι τὸ σημαντικότερο: τὰ ἀγκάθια τους. Ξέρουν ὅτι στο τέλος, ἀκόμη καὶ ἂν ὅλα γαθοῦν, ἡ ἀπόλυτη ἀτὴ ἄμυνα θὰ τοὺς γλιτώσει. Ὅπως λέει ὁ ἀρχαῖος λυρικός ποιητὴς Ἀρχίλοχος: «Πολλ' οἶδ' ἀλώπηξ ἄλλ' ἔχινος ἐν μέγα»..

Οἱ ἀλεπούδες, ἀντίθετα, ἐμπιστεύονται τὴν πανουργία τους, δηλαδή τὴν προσαρμογὴ τῆς συμπεριφορᾶς τους ἀνάλογα με τὲς περιστάσεις. Ὁ λόγος τους στοχεύει ταυτόχρονα σὲ πολλὰ ἐπίπεδα, μπορεῖ νὰ στραφεῖ ἀκόμη καὶ ἐναντίον τοῦ ἑαυτοῦ του, ἂν κρίνουν ὅτι κάτι τέτοιο ὑπηρετεῖ τὰ συμφέροντά τους: «Καιρὸς παντὶ πράγματι». Γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ πείσουν ἐμφανίζονται πλουραλιστές, ρεαλιστές, εὐπροσήγοροι. Γνωρίζουν ὅτι τὰ λόγια εἶναι πράξεις κι ἔτσι συνήθως πράττουν μόνον λέγοντας, ἐκμεταλλούμενοι τὴν ταυτότητα εἶναι καὶ φαίνεσθαι στὴ ρητορικὴ τῆς εἰκόνας. Ἡ τακτικὴ τους εἶναι κεντρομόλη, δὲν ἔχει σταθερὸ προσανατολισμὸ καὶ παίζει με τὴν ὁμοιότητα τῶν εἰδώλων στὴν παραγωγή τοῦ νοήματος.

Οἱ ἀλεπούδες ἔχουν ἀσκηθεῖ στὰ σοφιστικὰ τεχνάσματα, πράγμα πὺ τοὺς καθιστᾷ ικανοὺς νὰ διαπραγματεύονται τὴν ἀλήθεια καὶ τὴν ὀρθότητα, ἀκόμη καὶ τὴν πραγματικότητα, κατὰ τὸ δοκοῦν, προσαρμοζόμενες διαρκῶς στὴν ἐξέλιξη τῶν συσχετισμῶν, με τὴν πεποίθηση ὅτι «πάντων μέτρον ἀνθρώπου». Εἰδικότητά τους οἱ μεταφορῆς οἱ ὁποῖες, ἐπειδὴ βασίζονται στὴν ὁμοιότητα, δηλώνουν κάτι με κάτι ἄλλο (παρόμοιο) ἐς αἰεὶ. Ὁ λόγος τους δὲν ἔχει τέλος γιὰτὶ ἀπλώνεται παντοῦ, ἀκολουθεῖ λαβυρίνθους, παλινδρομεῖ, αὐτοπαρουσιάζεται, ἔως ὅτου στο τέλος δὲν ἔχει πιά νόημα τί λέγεται ἀλλὰ

ΕΡΑΤΩ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΒΙΒΛΙΩΝ

πώς λέγεται. Οι άλεποῦδες είναι καλύτερα προετοιμασμένες για τή δοκιμασία τής ὀθόνης, ξέρουν νά στήνονται μπροστά στό γυαλί. Διατρέχουν, ὅμως, μεγαλύτερο κίνδυνο κάποια στιγμή νά τά χάσουν ὅλα, γιατί ἔχουν ἀνοίξει πολλά μέτωπα, ἔχουν ἐκτεθεῖ ὑπερβολικά στόν προφορικό λόγο καί ἔχουν ὑπερβολική ἐμπιστοσύνη στήν πανουργία τους.

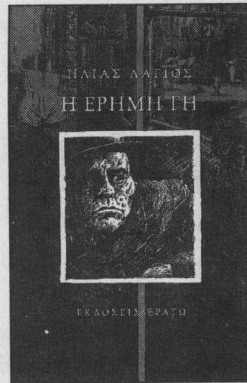
6.

Τά προβλήματα τοῦ πολιτικοῦ λόγου στήν Ἑλλάδα θά ἦταν σχετικά εύκολα, καί πάντως ὄχι τόσο σοβαρά, ἂν οἱ ῥόλοι διαγράφονταν ὀντως τόσο σαφείς καί οἱ συμπεριφορές τόσο ἀναγνωρίσιμες. Δυστυχῶς ὅμως περιπλέκονται, γιατί σκαντζόχοιροι καί ἄλεποῦδες ζοῦν σέ μιά φάρμα μέ καινούργιο ἀφεντικό, πού ἔχει μεταβάλλει ἀρδην τούς ὅρους τοῦ παιχνιδιοῦ καί τούς ἔχει συλλάβει ἀπροετοίμαστους νά ἀντιμετωπίσουν τά καινούργια δεδομένα. Ἀποτέλεσμα: πλήρες χάος (ἀπό τήν ἐμβρόντητη ἀμηχανία ἕως τόν σπασμωδικό εὐφημισμó). Ἄλεποῦδες πού νομίζουν ὅτι εἶναι σκαντζόχοιροι, σκαντζόχοιροι πού νομίζουν ὅτι εἶναι ἄλεποῦδες καί πάνω ἀπ' ὅλα οἱ χαρακτηριστικοί ἐρμαφρόδιτοι πού μποροῦν νά εἶναι καί ἀπό τά δύο. Καί ἀφοῦ μιλάμε γιά εἰκόνα δέν ὑπάρχει χειρότερο (ἢ διασκεδαστικότερο. ἂν ἔνετε ἀντοχές) θέαμα ἀπό τόν σκαντζόχοιρο πού ἐπιμένει νά συμπεριφέρεται ὡς ἄλεπού καί ἀπό τήν ἄλεπού πού προσποιεῖται ὅτι εἶναι σκαντζόχοιρος.

Σέ αὐτή τή φάρμα ὁ καινούργιος ἀφέντης λέγεται ὀθόνη. Αὐτή κανονίζει τά πάντα. Ὅλη ἡ περιοχή τοῦ λόγου ὀρίζεται ἀπό τή ματιά της. Ἡ ἐξουσία της δέν εἶναι μόνο αὐτή πού φαίνεται ἀλλά ἐπεκτείνεται παντοῦ, ἀκόμη καί ἐκεῖ πού δέν τῆς πέφτει λόγος. Αὐτή ἡ μεταβολή ἀναστάτωσε τά ζῶα. Δέν ἦταν προετοιμασμένα γιά τό καινούργιο καθεστῶς. Τό χειρότερο μάλιστα εἶναι ὅτι ἡ φάρμα ἔχει τώρα μετατραπεί σέ χῶρο διασκέδασης/ψυχαγωγίας, ἐνῶ τά ζῶα ἔχουν ἐνδοιασμούς γιά τόν νεωτερισμó, τούς εἶναι λίγο ἀνοίκειο τό καινούργιο περιβάλλον. Βέβαια, ἕως τίς ἐπόμενες ἐκλογές ὑπάρχει χρόνος προσαρμογῆς. Δέν νομίζω ὅτι θά ξαφνιαστεῖ κανεῖς ἂν σιγά σιγά πολιτικός λόγος καί ψυχαγωγικός λόγος, θεσμοί καί σόου, εἰκόνες καί λόγος συγχωνευτοῦν στόν πανίσχυρο πανταχοῦ παρόντα ὀφθαλμó τῆς ὀθόνης. Ὅποτε καί ἡ ταύτιση πολιτικῆς-τηλεπολιτικῆς θά εἶναι πειστικότερη.

Ἡ ἀπόσταση ἀπό τό «ἐνδεχόμενον πιθανόν» τοῦ Ἀριστοτέλη στό πᾶν ἐνδεχόμενον τῆς ὀθόνης εἶναι μεγάλη, κυρίως γιατί ἔχει καθ' ὁδόν παρασρατήσει ἐκεῖνο τό «δημηγορεῖν». Ἡ ὀθόνη τώρα ἰσχυρίζεται ὅτι ἐκπροσωπεῖ τό δῆμο (τά συμφέροντά του) ἐναντι τοῦ λογοδοτοῦντος πολιτικοῦ, ἐνῶ τό ἀγορεύειν ἔχει ὀριστικά μετατραπεί σέ τηλεαγρεύειν.

Δέν πρέπει, παρ' ὄλ' αὐτά, νά ἀπελπιζόμαστε. Τραβοῦμε τέλος πάντων ἐμπρός. Πάντα ὑπάρχει μιά φάρμα καί πάντα φιλοξενεῖ ζῶα. Ἐξω ἀπό αὐτή βασιλεύει μόνον οὐτοπία καί ὅσοι τήν προτίμησαν εἶναι ἀγνωστῆ ἡ τύχη τους. Ἀφοῦ τώρα πιά ξέρουμε τόν καινούργιο ἀφέντη μας, καθῶς καί τά ζῶα πού ἀσκοῦν τήν ἐξουσία ἐν ὀνόματί του καί πρὸς τό συμφέρον μας, εἶναι καιρός νά ἀναρωτηθοῦμε ὅσοι ἀποτελοῦμε τό κοινό, τόν λαό, τούς θεατές, τί εἶδους ζῶα εἴμαστε. Γιά νά γνωρίσουμε τί θέση μᾶς ἀρμόζει στή φάρμα, ποιά θέση μᾶς ἀρμόζει στήν κλίμακα τῆς ὑποταγῆς.

ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ 92 - 114 72 ΑΘΗΝΑ ☎ 36.06.168

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ 25

ΕΚΤΟΣ ΤΟΠΟΥ ΚΑΙ ΧΡΟΝΟΥ

του Σταύρου Σταυρίδη

Βράδυ. Σταθμός Πελοποννήσου. Δέκα και μισή. Σέ μιση ώρα φτάνει τό τρένο από τόν Πύργο. Κρύος άέρας. Στο καφενείο.

Φώς κίτρινο, ήλεκτρικό. Λίγες φιγοῦρες σκορπισμένες στά τραπέζακια. Ή πόρτα άνοιγοκλείνει φέρνοντας στήν αίθουσα τή χαρακτηριστική μυρωδιά τών γραμμών, τήν ύγρασία τής νύχτας. "Ολοι αύτοί περιμένουν; Ή μήπως τούτος ό χώρος είναι τό στέκι τους;

Γκαρσόνι μέ λευκή ποδιά μέ τσέπες για τό άνοιχτήρι και τά ψιλά. "Αστραφτερό ψυγείο τής Κόκα κόλα, τής "Αμστελ ή κάτι άνάλογο. Κάκ και γλυκά ταψιού. Τεράστιος τιμοκατάλογος κολλημένος στόν τοίχο. «Μήν άφήνετε τίς άποσκευές σας πάνω στίς καρέκλες» (ταμπέλα γραμμένη στά άγγλικά). Πολυέλαιοι και παλιές δόξες. Ήπιβλητικές πόρτες και τά πανταχού παρόντα άναρριχώμενα πού τά ποτίζει ή κυρία του καφενείου (αύτά πού δημιουργοῦν μία αίσθηση «νοικοκυριού» στό γράφείο πολλών ύπαλλήλων στό Δημόσιο).

Τί είναι τούτος ό χώρος; Ήνα έντυπωσιακό διατηρητέο κτίριο φτιαγμένο από τόν Τσίλερ μέ πολυτέλειες και διακόσμηση άλλων εποχών (τό μαρμάρινο τζάκι στή σάλα άναμονής); Ήνας σταθμός σάν όλους τούς άλλους, όπου μπαίνουμε τρέχοντας και βγαίνουμε άργά, μέ κείνο τό άπλανές βλέμμα του ανθρώπου πού φτάνει από ταξίδι μέ τό τρένο; Ήνα στέκι για κάποιους περαστικούς τής νύχτας, ένα καταφύγιο για νομάδες σάν τούς μετανάστες εργάτες αλλά και τούς λαχειοπώλες και τούς ταξιτζήδες; Ή μήπως ένας τόπος πού τόν στοιχειώνουν μοναχικές όνειροπολήσεις ανθρώπων πού κυριολεκτικά και μεταφορικά κάτι περιμένουν — όχι πάντα τό τρένο;

Ή υπάρχουν πολλοί χώροι, όλο και περισσότεροι, πού στή ζωή μας τούς κατοικοῦμε προσωρινά. Πού τούς διασχίζουμε σάν περαστικοί ή πού μένουμε στό έσωτερικό τους μόνο και μόνο όσο διαρκεί κάποια άναμονή. Δέν άνήκουμε σ' αύτούς τούς χώρους ούτε μάς άνήκουν. Δέν τούς πολυπροσέχουμε ούτε θεωρούμε ότι μάς πολυπροσέχουν όσοι για τόν ίδιο λόγο βρίσκονται εκεί.

Ή προσωρινή μας παραμονή δέν είναι άρκετή για νά μάς έφοδιάσει μέ μία ταυτότητα. Δέν είναι τά «μέρη μας», δηλαδή δέν είμαστε έμεις. Τότε ποιό είμαστε, όταν, καθισμένοι στό τραπέζακι τής σάλας άναμονής, κοιτάμε τό ρολόι μας, κάποιο

περιοδικό, χαζεύουμε τούς γύρω μας ή σιγοπίνουμε έναν καφέ πού πήραμε έτσι για νά μή μάς άγριοκοιτάξει τό γκαρσόνι; Άνώνυμοι. Σιωπηλοί. Κλεισμένοι στόν έαυτό μας. Άγνωστοι.

Τούτη ή άνωνυμία μοιάζει άνακουφιστική. Στή δίνη του σιγμοτυπικού χρόνου πού μάς κυνηγά στίς μετακινήσεις μας στήν πόλη ή στή ρουτίνα τής καθημερινής έργασίας, όλοι περιμένουν από μάς νά είμαστε κάτι, νά κάνουμε κάτι, νά συμπεριφερόμαστε σύμφωνα μέ αύτό πού είμαστε. Στο σταθμό κανείς δέν ζητά από κανέναν τίποτα, κανείς δέν περιμένει. Άλλά περιμένει.

Ήσως ή ταυτότητα πού γεννιέται και έπιβεβαιώνεται στή δίνη τών καθημερινών κοινωνικών σχέσεων νά είναι άπαραίτητα μία ταυτότητα μέ τόν δικό της τόπο και χρόνο. Όπως βαθιά είναι ή πεποίθηση πώς ό χώρος μάς κοινωνίας τή χαρακτηρίζει, πώς οι πόλεις και τά κτίρια είκονοποιοῦν και ύλοποιοῦν ταυτόχρονα τόν πολιτισμό τής, έτσι πιστεύουμε βαθιά πώς οι τόποι πού περικλείουν τή ζωή ενός ανθρώπου τόν χαρακτηρίζουν, τού δίνουν τήν ταυτότητά του, ταυτότητα πού μπορούν νά περιγράψουν και νά άναπαράγουν. Τά στέκια και τά ιδιωτικά καταφύγια, τά σπίτια και τά δωμάτια, τά προσωπικά αντικείμενα στό χώρο τής δουλειάς και τά ιδιωτικά αυτοκίνητα, όλα τούτα δέν όροθετοῦν τόπους πού ταυτοποιοῦν;

Ταυτόχρονα, ό χρόνος ως χρόνος κυκλικός, καθημερινός, έπαναλαμβανόμενος, χρόνος τής δουλειάς ή τής σχολής, δέν είναι ένας χρόνος συνήθειας, ένας χρόνος πού χαρακτηρίζει; Πόσο άκρoία ένδεικτικό δέν είναι σήμερα νά ξέρουμε για κάποιον τό ώραριό του;

Τότε λοιπόν στό σταθμό τί περιθώρια έχει κανείς νά είναι αύτό πού είναι, αύτό πού έχει συνηθίσει νά είναι, αύτό πού τόν έντοπίζει; Ή προσωρινή άνωνυμία ίσως είναι άποτέλεσμα τής αίσθησης πώς βρίσκει κανείς σέ έναν μή-τόπο.¹ Ήνα μέρος πού δέν είναι κανενός, καθώς όλοι είναι περαστικοί. Ήνα μέρος πού δέν άποδίδει, ή σωστότερα δέν έπιτάσσει ταυτότητες. Ήνα μέρος όπου ή όργανική κοινωνικότητα, στηριγμένη στή διαρκή τριβή άνάμεσα σέ ταυτότητες και τίς πρακτικές πού

1. Τήν έννοια του μή-τόπου συγκροτεί ό Μ. Auge στό έργο του *Non-Places: Introduction to an Anthropology of Supermodernity*. Verso, London 1995, σ. 75 κ.π.

τούς αντίστοιχούν, έχει μετατραπεί σε συνύπαρξη ανθρώπων ούσιαστικά απότων (απότων στίς σκέψεις τους, τὰ όνειρά τους ή τὰ άγχη τους).

Στούς μή-τόπους τὰ άτομα κατακλύζονται από κάθε είδους όδηγίες πού προβάλλονται παντού. Από τίς έπιτακτικές όδηγίες χρήσης πού εικονογραφούν ή αναγράφουν οί ταμπέλες, συχνά κρίσιμα στοιχεία για μιά έπιτυχή πλοήγηση στό χώρο του σαστισμένου προσωρινού χρήστη, ως τίς περισσότερο παραιναιτικές, δελεαστικές, γοητευτικές όδηγίες ζωής πού έκπέμπουν οί διαφημίσεις. Σέ κάθε περίπτωση όλες τούτες οί όδηγίες εισπράττονται συνειδητά ή άσυνείδητα σέ συνθήκες πού εύνοούν τήν άποδοχή τους, καθώς ή ματιά πλανιέται σέ μιά κατάσταση χαλαρής προσοχής² σέ αντικείμενα, πρόσωπα, στοιχεία του χώρου, χρώματα, φάτα, ύλικά. Γεννιέται έτσι κάθε φορά ένα περιβάλλον πού τὰ όρια της εικόνας και του χώρου χάνονται, όπως συχνά χάνονται τὰ όρια προσοχής και όνειροπόλησης. Ασφαλώς δέν είναι τυχαία ή ύπεραφθονία εικονογραφημένων διαφημίσεων σέ τέτοιους τόπους. Στήν άδιάφορη όμοιόμορφη γκριζάδα τους, τὰ γοητευτικά τοπία του άλλου, όπου ή ζωή θά είναι άλλως μόνο και μόνο γιατί θά όδηγούμε τό σωστό αυτοκίνητο, θά καπνίζουμε τή σωστή μάρκα ή θά φοράμε τὰ σωστά έσώρουχα, φτιάχνουν προσωρινούς όνειρικούς κόσμους πού άπορροφούν, έστω και για λίγο, τή φαντασία. «Τετριμμένες ούτοπίες»³ τίς όνόμασαν. Και είναι πράγματι τόποι στόν αντίποδα μιάς αίρετικής ούτοπίας, μιάς ούτοπίας άπόδρασης από τήν ούσία και όχι τὰ έπιφαινόμενα της καθημερινής μιζέριας.

Οί εικόνες όπως και οί ταμπέλες άπευθύνονται στόν καθένα έξίσου. Τούτη ή έξισωτική άνωνυμία κατεργάζεται ταυτόχρονα τήν αίσθηση του άπόλυτα άτομικού. Καθένας χωριστά εισπράττει τὰ μηνύματα και τίς έντυπωσιακές χειρονομίες σάν νά του άπευθύνονται, σάν νά μήν τὰ διαβάξει και τὰ βλέπει μαζί με άλλους, σάν νά ύπάρχει μόνο εκείνος και οί όδηγίες - παραινέσεις. Τό παράδοξο της μοναξιάς - άνωνυμίας είναι φαίνεται μέρος του παράδοξου της μαζικής δημοκρατίας. Καθένας μόνος, άτομο, ιδιαίτερος — καθένας μέρος ενός όμοιογενοϋς συνόλου, αντικείμενο μαζικής χειραγώγησης. Όπως άκριδώς μιά διαφήμιση πού άπευθύνεται σέ εκατομμύρια θέλει νά πείσει ότι ένα προϊόν μαζικής παραγωγής φτιάχτηκε «ειδικά για σένα».⁴

Η καθήλωση σέ μιά καρέκλα ή σέ μιά παγωμένα πόζα, όπως όταν είναι κανείς κρεμασμένος στή χειρολαβή του ύπόγειου σιδηρόδρομου ή του λεωφορείου, αυτή ή σιωπηλή,⁵ παθητική αίσθηση άναμονής πού συνοδεύεται από μιά έπιφανειακή σωματική άπραξία, αντίστοιχει σέ μιά αντίληψη του χρόνου πού ίσως θά μπορούσαμε νά τήν πούμε μή-χρονο. Μαθημένοι νά άξιολογούμε τό χρόνο σέ σχέση με διαρκώς αύξανόμενες άπαιτήσεις - έπιδόσεις, νιώθουμε τήν άναμονή, ιδιαίτερα τήν άναμονή της ρουτίνας, στό δρομολόγιο προς τή δουλειά για παράδειγμα, σάν ένα κομμάτι χρόνου χωρίς σημασία, χωρίς χρησιμότητα, χωρίς ούσία, άνυπαρκτο τελικά. Άφήνουμε τότε τὰ έξωτερικά όρια αυτής της μικρής ή μεγάλης παρένθεσης νά επιβλέπουν τήν επανένταξή μας στόν «πραγματικό» χρόνο της ζωής. Συχνά μάλιστα ή προειδοποίηση είναι ιδιαίτερα άυστηρή, βίαιη και άναντίρρητη, σάν τήν άναγγελία της στάσης, τήν έκφώνηση του όνόματός μας στα έξωτερικά ίατρεία κάποιου νοσοκομείου ή του άριθμού προτεραιότητάς μας στήν τράπεζα. Όσο φωλιάζουμε άνάμεσα στίς παρενθέσεις άπολαμβάνουμε μιά ιδιότυπη έλευθερία, τήν έλευθερία νά είμαστε μόνοι με τόν έαυτό μας, νά χαζεύουμε γύρω, δηλαδή νά βλέπουμε

χωρίς στόχο, χωρίς νά άναζητάμε κάτι. Και σέ τούτη τή χαλάρωση ξεγλιστρούν στόν κόσμο μας και οί εικόνες-όδηγίες. Όχι πώς κυριεύουν άπόλυτα τόν όρίζοντά μας, όμως παρασιτούν άνερόχλητες, κατεργαζόμενες άντανακλαστικές αντίδράσεις, συνήθειες. Ό ίδιος μή-χρόνος της άναμονής κυριεύει τό ιδιωτικό αυτοκίνητο στό καθημερινό ή κυριακάτικο μοτιλιάρισμα, ιδιαίτερα όταν κανείς είναι μόνος ή κουρασμένος τόσο πού άποσύρεται από όποιαδήποτε σχέση με τούς συνεπιβάτες του.⁶

Άν λοιπόν οί μή-τόποι όροθετούν μιά χωρική έμπειρία προσωρινής άνωνυμίας, ό μή-χρόνος της άναμονής, άναμονής πού δέν όδηγει σέ έξαιρετικές στιγμές της ζωής αλλά σέ τετριμμένα περιστατικά ή επαναλαμβανόμενες έμπειρίες καθημερινής ρουτίνας, όρίζει μιά χρονική έμπειρία άναστολής, διαλείμματος χωρίς περιεχόμενο, όπου ή παθητική σχέση με τό περιβάλλον δηλώνει μιά άπουσία, μιά άπόουρηση. Μή-χρόνος και μή-τόπος βιώνονται σάν παρενθέσεις, σάν έμπειρίες περαστικές, παρότι είναι τόσο συχνές και καθοριστικές για τό σύνολο της σχέσης μας με τήν πόλη.

Υπάρχουν όμως και αντίδράσεις στή διάρκεια τούτης της ζωής σέ άναστολή, πού μοιάζει νά ξεχειλίζουν από τίς παρενθέσεις: ένα γρατζούνισμα κρυφό στό κάθισμα του σταθμού, δύο άρχικά χαραγμένα — ίχνος κάποιου ζωντανού ή άνέγκτου έρωτα, ένα βλάσφημο προκλητικό σύνθημα προσωπικής εύρηματικότητας: άώνυμες έπιγραφές πού όμως δηλώνουν ταυτότητα.⁷ Όταν κάποιος νιώθουν τήν άνάγκη νά σημαδέψουν τό πέρασμά τους από τέτοιους τόπους, δέν παραδιάζουν με τόν τρόπο τους τήν καταστατική άρχή του μή-τόπου: Δέν χειρονομούν προς τό κενό ρίχνοντας όμως σάν σέ μπουκάλι στή θάλασσα ένα μήνυμα προς άγνωστους παραλήπτες, σημαίνοντας κάποτε και τήν αντίθεσή τους προς τό ίδιο τό θεσμικό καθεστώς του χώρου; Τέτοιες έπιγραφές, ίερογλυφικά της ταυτότητας, γεννιούνται στόν μή-χρονο της άναμονής, ύπόγεια, κάτω από τήν άνακουφιστική αλλά και παραλυτική άνωνυμία.

Από τήν άλλη μεριά, στούς μή-τόπους εισβάλλουν κάποτε πρόσωπα ή ομάδες πού στήνουν τό σκηνικό της σύλλογικής ή άτομικής ιδιαιτερότητάς τους. Μετατρέπουν γι' αυτούς τό χώρο σέ τόπο, πεδίο σχέσεων με άναγνωρισμένες ιδιότητες, σκηνικό και συμπτωαγωνιστή ταυτόχρονα ανθρώπινων πράξεων. Στό σταθμό και οί ταξιτζήδες περιμένουν τό τρένο. Περιμένουν πελάτες. Και τή στιγμή πού τό τρένο θά έρθει θά προπλαθήσουν με κάθε τρόπο ό ένας νά κερδίσει επιβάτες σέ όρους

2. Η διάχυση της προσοχής ως μέρος της κοινωνικής πρόσληψης της εικόνας στίς συνθήκες της μαζικής δημοκρατίας έπισημαίνεται από τόν Β. Μπένγιαμιν στό δοκίμιό του «Τό έργο τέχνης στήν εποχή της τεχνικής άναπαραγωγιμότητάς του» (Β. Μπένγιαμιν, *Δοκίμια για τήν τέχνη*, Κάλδος, Αθήνα 1978, σ. 35-36).

3. Auge, ό.π. σ. 95.

4. Βλ. και Σ. Σταυρίδης, *Διαφήμιση και τό Νόημα του Χώρου*, Στάχυ, Αθήνα, 1996, σ. 37.

5. Τή γενεαλογία της σιωπής στή δημόσια συμπεριφορά του ζαυτικού της σύγχρονης μητρόπολης έξερευνά ό R. Sennet στό έργο του *The fall of public man*, Faber and Faber, London 1993, σ. 213.

6. Και αυτός είναι άκόμα ένας τρόπος πού τό αυτοκίνητο «δομεί... τό καθημερινό» με τὰ λόγια του Άνρι Λεφέβρ (*Η Καθημερινή Ζωή στόν Σύγχρονο Κόσμο*, Ράπτας, Αθήνα 1970 σ. 152).

7. Περισσότερα για τή σχέση ταυτότητας - γράφει δλ. στό R. Sennet, *The cocscience of the eye*, Faber and Faber, London 1993, σ. 205 κ.π.

του άλλου. Όμως μέχρι να έρθει τό τρένο άστειεύονται μεταξύ τους, κουβεντιάζουν, γνωρίζονται. Κοινές έμπειρίες, πού σημαίνει κοινοί τόποι και χρόνοι (κοινές ιστορίες) τούς ένώνουν και δίνουν τόπο σέ μιά κοινωνική σχέση. Γεννιέται έτσι προσωρινά ή πιό μόνιμα ή αίσθηση τού στεκιού. Και στό στέκι πάντα προβάλλεται, ύλοποιείται και αναπαράγεται μιά ομαδική ταυτότητα.

Ίσως τελικά στό σκηνικό ένός δημόσιου χώρου άναμονής ή κοινωνική ζωή νά μετεωρίζεται ανάμεσα στή δημιουργία και τή διάλυση έμπειριών τόπου και μή-τόπου. Ίσως τούτη ή ύβριδική μείξη άνωνυμίας και περιοδικών ομαδικών ταυτοτήτων νά γεννά ιδιότυπες έντάσεις πού δέν παγιώνουν τό χαρακτηριστικά ένός τόπου στή θεσμική εκδήλωση μιάς κυρίαρχης ταυτότητας όρίζουν τόν τόπο ως τό πεδίο θεμελίωσης και άναπαγωγής τής έξουσίας,⁸ τότε ίσως έντάσεις σάν κι αυτές νά περιγράφουν εκδηλώσεις μιάς δημόσιας ζωής πού συχνά λαθροβιώνει κάτω άπό τήν έξομοιωτική επίτηρηση. Γιατί δέν

πρέπει νά άναζητήσουμε στήν πόλη μόνο τήν άθέατη ιδιαιτερότητα πού εκφράζεται κάτω άπό τό κέλυφος τής ρουτίνας σέ μικρές καθημερινές έπιλογές, αλλά και τήν ιδιότυπη δυναμική τής προσωρινής ομαδικής ή άτομικής ταυτότητας πού στό πέλαγος μιάς άνακουφιστικής και ένθαρρυνόμενης άνωνυμίας διαφυλάσσει στιγμές άτομικής και ομαδικής ιδιαιτερότητας χωρίς τή σιγουριά μιάς όριστικής και έντοπισμένης ταυτοποίησης. Λάμπει υπόγειας άπειθαρχίας ή αίρετικών όνείρων μοιάζει σέ τούτες τίς περιπτώσεις νά αλλακώνουν τόν μουντό ούρανό τής καθημερινής όμοιομορφίας πού φυλακίζει όλόκληρη τή ζωή σέ γιγαντιαίες παρενθέσεις.

8. M. de Certeau, *The practice of everyday life*, University of California Press, Berkeley 1988, σ. XIX και 177.

Ο ΚΑΡΤΕΣΙΟΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

μετάφραση: Γιώργος Φαράκλας

Ο Καρτέσιος δικαίως δέν έμεινε στην ιστορία ως πολιτικός στοχαστής. Τά «πολιτικά έργα» του περιορίζονται σέ δύο έπιστολές του προς τήν έκπτωτη πριγκίπισσα Έλισάβετ σχετικά μέ τόν Μακιαβέλι. Έδώ μεταφράζονται αυτά τά γράμματα καί τά αντίστοιχα δύο γράμματα τής πολιτικά δξυδερκέστερης Έλισάβετ.

Αξίζει νά παρατηρηθεί ότι ο Καρτέσιος δικαιολογεί έμμέσως (πλήν σαφώς) τή διδασκαλία του Μακιαβέλι, έφόσον κρίνει ότι μεταξύ ήγεμόνων τό δίκαιο έξαρτάται από τή δύναμη («σ' αυτές τές περιπτώσεις ο Θεός δίνει τό δίκαιο σ' όσους δίνει τή δύναμη»). Κάτι πού σημαίνει ότι έδώ δέν έχει σημασία τόσο ή αντικειμενική αλήθεια, ή όποία ένδεχομένως δέν ύπάρχει, όσο ή πρόσληψή μου τής αντικειμενικότητας. Όντως, τούτο συνδυάζεται μέ τήν άποδοχή του τής άποψης του Μακιαβέλι ότι ο ήγεμόνας πρέπει νά είναι «άμετακίνητος καί άλύγιστος [...] σέ όσα έχει δηλώσει ότι άποφάσισε» (πρβλ. μέ *Ηγεμόνα*, κεφ. 23), διότι έδώ, στην πολιτική πράξη, άποφασίζω πώς κάτι αληθεύει ένώ δέν ξέρω άν αληθεύει. Αυτό παραπέμπει στον δεύτερο κανόνα τής «προσωρινής ήθικης», προσωρινής έφόσον είναι πρακτικά άπαραίτητη μολονότι δέν είναι έφικτό νά στηριχθεί θεωρητικά στην αλήθεια: «Η δεύτερη ήθική άρχή μου |maxime| ήταν νά είμαι όσο θά μπορού πίο άμετακίνητος καί άποφασιστικός στις πράξεις μου, καί νά άκολουθώ τές πλέον άμφίβολες γνώμες, άπαξ καί άποφάσισα νά τές δεχθώ, τό ίδιο σταθερά όσο άν ήσαν πλήρως βέβαιες». Τό πολιτικό πραξεολογικό πεδίο είναι ένας χώρος όπως τό δάσος πού αναφέρει άμέσως μετά: «Μιμούμενος ως προς τούτο τούς όδοιπόρους οί όποιοι, όταν είναι χαμένοι σέ κάποιο δάσος, δέν πρέπει νά πλανώνται γυρνοβολώντας άλλοτε προς τή μία κατεύθυνση, άλλοτε προς τήν άλλη, μήτε άκόμη λιγότερο νά σταματούν σ' ένα μέρος, αλλά νά βαδίζουν πάντοτε όσο πίο ίσια μπορούν προς μία όμοια κατεύθυνση, καί νά μήν τήν αλλάζουν για μή ίσχυρούς λόγους, μολονότι στην άρχή ίσως μόνον ή τύχη προκάλεσε τήν άπόφασή τους νά τήν επιλέξουν» (*Λόγος περί τής μεθόδου*, γ' μέρος). Ο Καρτέσιος θεωρεί περαιτέρω ότι όταν ο ήγεμόνας αντιλαμβάνεται μία πράξη ως δίκαιη, αυτή είναι «σχεδόν πάντα» δίκαιη, καί ότι, αντίστροφα, «καί οί δικαιότερες πράξεις γίνονται άδικες όταν εκείνοι πού τές εκτελούν τές θεωρούν |pensent| άδικες»! Η πράξη έχει μίαν άλλον είδους αλήθεια από τή θεωρία: ή αλήθεια τής έξαρτάται πρώτα από τή συμφωνία τής προς τές λεγόμενες ύποκειμενικές προϋποθέσεις τής, οί όποιες τή νοσηματοδοτούν. Έχει μία έπιτελεστική αλήθεια: είναι δίκαιο ό,τι νοώ ως δίκαιο. Αυτή άποτυπώνεται καί στο «ύποκείμενο»: νοώ άρα ύπάρχω, ύπάρχω έφόσον νοώ.

Ένδιαφέρουσα είναι ή σχετική άναφορά του Καρτέσιου στον «δαίμονα» του Σωκράτη: ο Σωκράτης συμβουλευόταν μία έσωτερική φωνή πού του έλεγε τί νά μήν πράξει. Ο Καρτέσιος θεωρεί ότι πρόκειται για τή σημασία πού έχει ή διάθεση μέ τήν όποία πράττουμε όσον άφορά τήν αίσια έκδωση τής πράξέως μας, ή θυμική προϋπόθεση τών σκοπών, οί όποιοι κατά τά άλλα είναι ή δέν είναι έλλογοι. — Ο Έγγελος θά θεωρήσει ότι ο δαίμονας του Σωκράτη, τό «έσωτερικό μαντείο», είναι ή πρώτη εμφάνιση του ύποκειμένου ως συνείδησης, καί θά κρίνει ότι ο ήγεμόνας έχει μία παρόμοια λειτουργία στην πολιτεία, αλλά θά προσθέσει μία ρήτρα: τά σχετικά θέματα είναι λογικά άδιάφορα' στις δύο περιπτώσεις έχουμε ένα πραξεολογικό πεδίο όπου δέν ύπάρχει μία έσχατη δεοντική αλήθεια (άν ο Σωκράτης θά δει τόν τάδε φίλο του, άν θά υίοθητηθεί ή τάδε ή ή δείνα λύση σ' ένα διοικητικό πρόβλημα), καί όπου τό σημαντικό είναι μόνο «νά ληφθεί μία κάποια άπόφαση» — ένα τυπικά «μακιαβελικό» θέμα (*Φιλοσοφία του Δικαίου*, / 279, παρατήρηση / 3, περιθωριακή σημείωση, *Rhilosophie des Reshts*, Suhrkarm, Φραγκφούρτη 1969, σ. 43' πρβλ. *Διατριβές για τήν πρώτη Δεκάδα του Τίτου Λίδιου*, II, 15, Il Principe e altre opere politiche, Garzanti, Μιλάνο 1976, σ. 283).

Έτσι, μέσω του Καρτέσιου, αντιλαμβάνομαστε ότι ο Μακιαβέλι έγκαινιάζει τή νεότερη πολιτική σκέψη έφόσον τήν άνοίγει στο θεμελιώδες διφορούμενο του ύποκειμένου, του όποιου ή έννοια χαρακτηρίζει τή νεότερη φιλοσοφία έν αντιθέσει προς τά άρχαία, από τόν γεννημένο πριν άκριδώς από 400 χρόνια Καρτέσιο καί δώθε.¹ Όπως τό γνωρίζουμε καί από τή σημερινή χρήση τής γλώσσας, έγώ είμαι εκείνος πού όφείλει νά είναι βέβαιος για όσα πράττει, νά πεισθεί καί για όσα του επιβάλλονται, άρα είναι τό ύποκείμενο κάθε βεβαιότητας καί νομιμοποίησης, όμως καί τό «ύποκειμενικό» είναι μή αντικειμενικό, αναληθές.

Η άποψη ότι ή δημοκρατία είναι άπαραίτητη στηρίζεται στην πρώτη πλευρά του διφορούμενου, άλλ' αναφερόμε μέ τόν έναν ή τόν άλλον τρόπο τά προβλήματα πού θέτει ή λοξοδρόμηση τών έγχειρημάτων πού στόχευσαν νά έκδημοκρατίσουν πραγματικά τήν κοινωνία στο δεύτερο σκέλος. Ο δρών είναι τό θεμέλιο τής έπιτελεστικής έννοιας τής αλήθειας, δηλαδή τής αντιστοιχίας προς τούς όρους πρόσληψης τής αντικειμενικότητας, καί είναι συνάμα τό αίτιο τής μη αντιστοιχίας προς τήν αντικειμενικότητα, άρα ή κατάργηση τής μη έπιτελεστικής έννοιας τής αλήθειας, τής αλήθειας ως αντιστοιχίας

1. Βλ. τό υπό έκδ. πόνημά μου, *Machiavel. Le pouvoir du prince*, PUF, Παρίσι 1996, σ. 80-88.

πρός τήν ἀντικειμενικότητα, ἡ ὁποία παραμένει ἀπαραίτητη ἐφόσον ὁ στόχος εἶναι μιά εὐτυχῆς ἐκβαση τῶν πράξεών μας στὸν ἀντικειμενικό κόσμο.

Γ. Φ.

1. Ἡ Ἐλισάβετ πρὸς τὸν Καρτέσιο

Χάγη, Ἰούλιος 1646

Κύριε Ντεκάρετ,

Ἐφόσον τὸ ταξίδι σας ἔχει ὀρισθεῖ γιὰ τὶς 3/13 τοῦ μηνός, πρέπει νὰ σὰς ὑπενθυμίσω τὴν ὑπόσχεσή σας νὰ ἐγκαταλείψετε τὴν τερπνὴ μοναξιά σας ὥστε νὰ μοῦ προσφέρετε τὴν εὐτυχία νὰ σὰς δῶ, προτοῦ ἢ ἀπομακρυνθῆ μου ἀπὸ ἐδῶ μοῦ στερήσει αὐτὴ τὴν ἐλπίδα ἐπὶ ἕξι ἢ ἐπτὰ μῆνες, σύμφωνα μὲ τὴ μέγιστη προθεσμία πού ὀρισαν γιὰ τὴν ἀπουσία μου ἢ ἀδεία τῆς μητέρας μου τῆς Βασίλισσας, τοῦ Κυρίου ἀδελφοῦ μου καὶ τὸ αἶσθημα τῶν φίλων τοῦ οἴκου μας. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ προθεσμία θὰ μοῦ εἶναι ὑπερβολικὰ μεγάλη ἂν δέν μου ἐγγυηθεῖτε ὅτι κατὰ τὴ διάρκειά της δέν θὰ διακόψετε τὴν ἀγαθοεργία σας νὰ μέ καθιστᾶτε μέτοχο τῶν Στοχασμῶν σας διὰ τῶν ἐπιστολῶν σας, ἐφόσον, χωρὶς τὴ βοήθειά τους, τὸ ψῦχος τοῦ Βορρᾶ καὶ ἡ κοψιά τῶν ἀνθρώπων μὲ τοὺς ὁποίους θὰ ἔχω τὴν εὐκαιρία νὰ συζητῶ θὰ σῆσουν τὴ μικρὴ ἀκτίδα κοινῆ νοῦ |sens commun| πού ἔχω ἀπὸ τὴ φύση, καὶ τοῦ ὁποίου τὴ χρῆση ἀναγνωρίζω χάρις στὴ μέθοδό σας. Μοῦ ὑπόσχονται ὅτι στὴ Γερμανία θὰ ἔχω ἀρκετὴ σχόλη καὶ ἡσυχία ὥστε νὰ μελετήσω αὐτὴ τὴ μέθοδο, καὶ οἱ μεγαλύτεροι θησαυροὶ πού μεταφέρω ἐκεῖ, ἐκεῖνοι ἀπὸ τοὺς ὁποίους εὐελπιστῶ ν' ἀντλήσω τὴ μέγιστη ἀπόλαυση, εἶναι τὰ γραπτά σας. Εὐχομαι νὰ μοῦ ἐπιτρέψετε νὰ πάρω τὸ κείμενό σας γιὰ τὰ πάθη, μολονότι δέν ἐστᾶθη ἀρκετό γιὰ ν' ἀπαλύνει ὅσα εἶχε διεγείρει τὸ ἔσχατό πάθημά μας. Ἡ ἴασή του ἀπαιτοῦσε τὴν παρουσία σας, καθὼς δέν ἐπετεύχθη μὲ τὶς πρακτικὲς ἀρχές σας |maximes| μήτε ἀπὸ τὸν λογισμό μου |raisonnement|. Οἱ προετοιμασίες τοῦ ταξιδιοῦ μου καὶ οἱ ὑποθέσεις τοῦ ἀδελφοῦ μου Φιλίππου, σέ συνδυασμό μὲ μία τυπικὰ ἀπαιτούμενη ἐνασχόληση μὲ τὶς ἐπιθυμίες τῆς θείας μου, δέν μοῦ ἐπέτρεψαν μέχρι τοῦδε νὰ σὰς ἐκφράσω τὴ δέουσα εὐγνωμοσύνη γιὰ τὴν ὠφέλεια τῆς ἐν λόγῳ ἐπίσκεψης: σὰς παρακαλῶ νὰ τὴ δεχθεῖτε τώρα ἀπὸ

τὴν πολὺ πρόθυμη νὰ σὰς ὑπηρετήσῃ φίλη σας.

Ἐλισάβετ.

Ἵποχρεοῦμαι νὰ στείλω τὴν παρούσα μὲ τὸν ἀγγελιοφόρο, διότι ἡ ταχύτητα τῆς μεταφορᾶς της μοῦ εἶναι περισσότερο ἀναγκαία, αὐτὴν τὴν ὥρα, ἀπὸ τὴν ἀσφάλειά της.

2. Ὁ Καρτέσιος πρὸς τὴν Ἐλισάβετ

Egmond, Σεπτέμβριος 1646

Κυρία,

Διάβασα τὸ βιβλίο γιὰ τὸ ὁποῖο ἡ Ὑψηλότητά σας μοῦ παρήγγειλε νὰ τῆς γράψω τὴ γνώμη μου,² καὶ ἤρα σ' αὐτὸ μερικὲς πρακτικὲς ἀρχές |précèptes| οἱ ὁποῖες μοῦ φαίνονται πολὺ καλές: ὅπως μεταξὺ ἄλλων στὸ δέκατο ἔνατο καὶ τὸ εἰκοστὸ κεφάλαιο: "Ὅτι ἕνας Ἡγεμόνας πρέπει ν' ἀποφεύγει πάντοτε τὸ μῖσος καὶ τὴν περιφρόνηση τῶν ὑπάρχοντων του, καὶ ὅτι ἡ ἀγάπη τοῦ λαοῦ εἶναι καλύτερη ἀπὸ τὰ φροῦρια. Ἀλλὰ ὑπάρχουν καὶ πολλὲς ἄλλες πού μοῦ εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐπιδοκιμάσω. Καὶ νομίζω πῶς τὸ μεγαλύτερο σφάλμα τοῦ Συγγραφέα εἶναι ὅτι δέν διέκρινε ἐπαρκῶς τοὺς Ἡγεμόνες πού ἀπέκτησαν ἕνα Κράτος μὲ δίκαιον τρόπο καὶ ἐκείνους πού τὸ σφετερίστηκαν μὲ

Ἐργοβιογραφία

René Descartes, Γάλλος, 1596-1650.

1604 (1607) — 8-9 χρόνια στὸ μόλις ἰδρυθέν Κολέγιο Ἰησουϊτῶν στὴ La Flèche.

1618-1620 — Στρατιώτης. Ὀλλανδία, Δανία, Γερμανία (ἀρχὴ Τριακονταετοῦς Πολέμου).

1619 — Τοῦ ἀποκαλύπτεται ἄνωθεν ἡ ἀποστολή του καὶ ἡ μέθοδός του σ' ἕνα δωμάτιο μὲ θερμάστρα (poele) κοντὰ στὸ Neuburg.

1620-1625 — Ταξίδια: Ἰταλία, Γαλλία.

1625-1627 — Παραμονή στὸ Παρίσι, κοσμικοὶ κύκλοι, ἐπιστήμονες περὶ τὸν Mersenne.

1627-1628 — Πιθανὴ συγγραφή τῶν Κανόνων γιὰ τὴν καθοδήγηση τοῦ νοῦ (*Regulae ad directionem ingenii*).

1628 — Μετανάστευση στὶς Κάτω Χώρες.

1631-1632 — Ἐφεύρεση τῆς ἀναλυτικῆς (ἀλγεβρικῆς) γεωμετρίας.

1637 — Λόγος περὶ τῆς μεθόδου, μὲ τὴ Διοπτρική, τὰ Μετέωρα, τὴ Γεωμετρία.

1639-1640 — Συγγρ. Στοχασμῶν πρώτης φιλοσοφίας (*Meditationes de prima philosophia*).

1641 — Ἐκδίδονται μὲ 6 σειρές Ἀντιρρήσεων καὶ Ἀπαντήσεων. 1642: Ἐπανεκδόση μὲ 7. Οἱ Τρίτες Ἀντιρρήσεις εἶναι τοῦ Χόμπς.

1642-1643 — Οἱ ἀξιωματοῦχοι τῆς Utrecht καταδικάζουν τὸν Καρτέσιο καὶ τὸν ντόπιο μαθητὴ του. Ἀπάντηση τοῦ Καρτέσιου.

1643 — Ἀρχὴ τῆς ἀλληλογραφίας μὲ τὴν Ἐλισάβετ, ἐκπιωτὴ Γερμανίδα πριγκίπισσα, πού θὰ τὸν ὠθήσει νὰ διαβάσει τὸν Μακιαβέλι καὶ νὰ γράψῃ τὰ Πάθη τῆς ψυχῆς.

1644 — Ἀρχές τῆς φιλοσοφίας (*Principia Philosophiae*).

1649 *Τὰ πάθη τῆς ψυχῆς* (*Les Passions de l'ame*). Δέχεται τὴν πρόσκληση τῆς βασίλισσας Χριστίνας τῆς Σουηδίας, καὶ πεθαίνει στὴν Στοκχόλμη στὶς 11 Φεβ. 1650.

Στὰ ἑλληνικὰ κυκλοφοροῦν ἤδη ὁ Λόγος περὶ τῆς μεθόδου (μτφ. Χρ. Χρησιτῆ, Ἀθήναι 1948, ἔπαν. Παπαζήσης), καὶ οἱ Κανόνες γιὰ τὴν καθοδήγηση τοῦ πνεύματος (Ἐγνατία, Θεσ/νίκη 1974,² 1976). Πρόσφατα κυκλοφόρησαν *Τὰ πάθη τῆς ψυχῆς* ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις Κριτική σὲ μετάφραση τοῦ Γιάννη Πρελορέντζου.

παράνομα μέσα καὶ ὅτι ἔδωσε σέ ὄλους, γενικῶς, τὶς κατάλληλες μόνο γιὰ τοὺς τελευταίους συμβουλές |précèptes|. Διότι, ὅπως ὅταν κτίζουμε ἕνα σπίτι τοῦ ὁποίου τὰ θεμέλια εἶναι τόσο κακὰ ὥστε δέν εἶναι σέ θέση νὰ στηρίξουν ψηλοῦς καὶ παχεῖς τοίχους, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ τοὺς κατασκευάσουμε ἀδύνατους καὶ χαμηλοῦς, ἔτσι ὅσοι ἀρχικὰ πῆραν τὴν ἐξουσία μὲ ἐγκλήματα εἶναι κατὰ κανόνα ἀναγκασμένοι νὰ συνεχίζουν νὰ διαπραττοῦν ἐγκλήματα, καὶ δέν θὰ μπορούσαν νὰ παραμείνουν στὴ θέση τους ἂν ἤθελαν νὰ εἶναι ἐνάρετοι.

Τέτοιους Ἡγεμόνες ἔχει ὑπόψη του ὅταν φθάνει νὰ πει, στὸ τρίτο κεφάλαιο: "Ὅτι δέν μπορούν ν' ἀποφύγουν τὸ μῖσος μερικῶν" καὶ ὅτι τοὺς εἶναι συχνὰ ὠφελιμότερο νὰ προδοῦν σέ πολλὲς κακὲς πράξεις παρὰ σέ λίγες ἐκ τοῦ ὅτι οἱ ἐλαφρὲς προσβολές ἀρκοῦν γιὰ νὰ δοθεῖ ἡ βούληση γιὰ ἐκδίκηση, ἐνῶ οἱ μεγάλες προσβολές ἀφαιροῦν τὴ δύναμη γιὰ ἐκδίκηση. Ἀκόμη

2. Τὸν Ἡγεμόνα τοῦ Μακιαβέλι.

στό δέκατο πέμπτο κεφάλαιο: "Οτι, ἂν θελήσουν νά εἶναι καλοί, θά εἶναι ἀδύνατον νά μὴν καταστραφοῦν ἐν μέσῳ τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ κακῶν πού ἀπαντοῦν σέ κάθε μέρος. Καί στό δέκατο ἔνατο κεφάλαιο: "Οτι οἱ καλές πράξεις μποροῦν νά ἐπισύρουν τό μίσος ὅσο καί οἱ κακές.

Θεμέλια ἐπί τῶν ὁποίων στηρίζει τυραννικότερες ἀρχές [préceptes], ὅπως ὅταν θέλει νά ῥεπιπῶνει κανεῖς μία ὁλόκληρη χώρα, ὥστε νά παραμείνει κύριός της· νά διαπράττονται μεγάλες ὠμότητες, ὑπό τήν προϋπόθεση νά γίνονται σύντομα καί ὅλες μαζί· νά ἐπιδιώκει κανεῖς νά φαίνεται καλός, ἀλλά νά μὴν εἶναι σι' ἀλήθεια καλός· νά μὴν τηρεῖ κανεῖς τό λόγο του παρά ὅσο αὐτός τοῦ εἶναι χρήσιμος· ν' ἀποκρίπτεται, νά προδίδει· καί τέλος, γιά νά ἄρχει κανεῖς, ν' ἀπεκδύεται κάθε ἀνθρώπινο χαρακτήρα [humanité] φιλανθρωπία, καί νά γίνεται τό ἀγριότερο τῶν ζώων.

Ἀλλά εἶναι ἕνα κάκιστο θέμα γιά τή συγγραφῆ βιβλίων τό ἐγγεῖρημα νά δοθοῦν παρόμοιες συμβουλές [préceptes], οἱ ὁποῖες, ἐν τέλει, δέν εἶναι ἱκανές νά διασφαλίσουν ἐκείνους στούς ὁποίους δίδονται· διότι, ὅπως ὁμολογεῖ ὁ ἴδιος, αὐτοί δέν μποροῦν νά φυλαχθοῦν ἀπό τόν πρῶτο πού θά θελήσει νά περιφρονήσει τή ζωή του προκειμένου νά τούς ἐκδικηθεῖ. Ἐνῶ, γιά νά ἐκπαιδευθεῖ ἕνας καλός Ἡγεμόνας, μοιρολόγι εἶναι ἀποκτῆσει ἕνα Κράτος ἐσχάτως, μοῦ φαίνεται ὅτι πρέπει νά τοῦ προταθοῦν ὁλοσδιόλου ἀντίθετες ἀρχές [maximes], καί νά ὑποθεθεῖ ὅτι τά μέσα πού χρησιμοποίησε γιά νά ἔλθει στήν ἐξουσία ὑπῆρξαν δίκαια· ὅπως ὄντως πιστεύω ὅτι εἶναι σχεδόν ὅλα, ὅταν οἱ Ἡγεμόνες πού τά ἐφαρμόζουν τά ἐκτιμοῦν δίκαια· διότι ἡ δικαιοσύνη μεταξύ τῶν Ἀρχόντων [Souverains] ἔχει ἄλλα ὅρια παρά μεταξύ τῶν ἰδιωτῶν, καί φαίνεται ὅτι σ' αὐτές τίς περιπτώσεις ὁ Θεός δίνει τό δίκαιο σ' ὅσους δίνει τή δύναμη. Ἀλλά καί οἱ δικαιότερες πράξεις γίνονται ἀδίκες ὅταν ἐκείνοι πού τίς ἐκτελοῦν τίς θεωροῦν [lespense] ἀδίκες.

Πρέπει ἀκόμη νά διακρίνονται οἱ ὑπῆκοοι [sujets], οἱ φίλοι ἢ σύμμαχοι καί οἱ ἐχθροί. Διότι, σχετικά μέ τούς τελευταίους, ἔχει κανεῖς τήν οἰονεῖ ἀδεια [on a quasi permission] νά πράξει τό ὅτιδήποτε, ἀρκεῖ αὐτό νά ὠφελεῖ τόν ἴδιο ἢ τούς ὑποτελεῖς του· καί δέν ἀποδοκιμάζω, σ' αὐτή τήν περίσταση [occasion], τή σὺζευξη τῆς ἀλεπούς καί τοῦ λέοντος, καί τήν προσθήκη τοῦ τεχνάσματος στή δύναμη. Ἀκόμη, ὑπό τό ὄνομα «ἐχθρός», συγκαταλέγω ὅσους δέν εἶναι φίλοι ἢ σύμμαχοι, ἐφόσον ἔχει κανεῖς τό δικαίωμα νά τούς κάμει πόλεμο, ὅταν αὐτό τόν συμφέρει, καί ἐφόσον, ὅταν ἀρχίζον νά γεννοῦν ὑποψίες καί φόβους, εὐλόγως δέν τούς ἐμπιστεύεται. Ὅμως ἐξαιρῶ ἕνα εἶδος ἀπάτης, τό ὁποῖο εἶναι τόσον εὐθέως ἐναντίον πρὸς τήν κοινωνία, ὥστε δέν πιστεύω ὅτι εἶναι ποτέ ἐπιτρεπτό νά χρησιμοποιεῖται, καίτοι ὁ ἐν προκειμένῳ Συγγραφέας τό ἐπιδοκιμάζει σέ διάφορα σημεῖα, καί μοιρολόγι ἐφαρμόζεται πάρα πολύ: τό νά προσποιεῖται κανεῖς ὅτι εἶναι φίλος ἐκείνων πού θέλει νά καταστρέψει, οὕτως ὥστε νά τούς πλήξει ἐξ ἀπροόπτου. Ἡ φιλία εἶναι κάτι πολύ ἱερό γιά νά τήν καταχρᾶται κανεῖς κατ' αὐτόν τόν τρόπο· καί ὁποῖος σταθεῖ ἱκανός νά προσποιηθεῖ ὅτι ἀγαπᾷ κάποιον, προκειμένου νά τόν προδώσει, ἀξίζει ὅσοι τυχόν θελήσει ν' ἀγαπήσει ἀληθινά στή συνέχεια νά μὴν πιστεύουν στήν ἀγάπη του καί νά τόν μισοῦν.

Ὅσον ἀφορᾷ τούς συμμάχους, ἕνας Ἡγεμόνας πρέπει νά τηρεῖ αὐστηρά τό λόγο πού τούς ἔχει δώσει, ἀκόμη καί ἂν αὐτό τοῦ εἶναι ἐπιζήμιον· διότι ἡ ζήμια δέν εἶναι δυνατόν νά υπερβαίνει τήν ὠφέλεια πού τοῦ προσφέρει ἡ φήμη ὅτι δέν λείπει νά ἐκπληρώσει τίς ὑπόσχέσεις του· καί δέν μπορεῖ ν' ἀποκτήσει τούτην τήν φήμη παρά σέ τέτοιες εὐκαιρίες [occasions] πού συνεπάγονται κάποια δική του ἀπώλεια· ὁμως στίς περιπτώ-

εις [occasions] πού θά τόν κατέστρεφαν ὁλοσχερῶς, τό δίκαιο τῶν Ἑθνῶν τόν ἀπαλλάσσει ἀπό τήν ὑπόσχεσή του. Ὅφειλε ἐπίσης νά μὴν ὑπόσχεται παρά μέ μεγάλη περιστοίχη, ὥστε νά μπορεῖ πάντοτε νά κρατᾷ τό λόγο του. Καί μοιρολόγι εἶναι καλό νά ἔχει κανεῖς φιλικές σχέσεις μέ τήν πλειονότητα τῶν γειτόνων του, ὥστόσο πιστεύω ὅτι τό καλύτερο εἶναι νά μὴν συνάπτει στενές συμμαχίες παρά μέ τούς λιγότερο ἰσχυρούς. Διότι, ὅσο καί ἂν ὁ ἴδιος προτιθεῖται νά τηρεῖ πιστά τήν ὑποχρέωσή του, δέν πρέπει νά ἀναμένει ἀπό μέρους τῶν ἄλλων, ἀλλά νά ὑπολογίζει ὅτι θά προδοθεῖ ἀπό αὐτούς, ὅποτε θά τούς εἶναι ἐπωφελές· καί οἱ ἰσχυρότεροι μποροῦν νά ἐπωφεληθοῦν ἀπό τήν προδοσία, ὅταν τό θελήσουν, ἀλλ' ὄχι οἱ λιγότερο ἰσχυροί.

Ὅσον ἀφορᾷ τούς ὑπῆκοους, ὑπάρχουν δύο εἰδῶν: ἤτοι οἱ μεγάλοι καί ὁ λαός. Ὑπό τό ὄνομα «μεγάλοι» ἐννοῶ ὅσους δύνανται νά σχηματίσουν παρατάξεις κατὰ τοῦ Ἡγεμόνα, τῶν ὁποίων ἡ πίστη πρέπει νά τοῦ εἶναι πλήρως ἐξασφαλισμένη· ἢ, ἂν δέν τοῦ εἶναι, ὅλοι οἱ πολιτικοί συμφωνοῦν ὅτι ὁ Ἡγεμόνας πρέπει νά ἀφιερῶθεῖ στό ἔργο τοῦ ὑποδιδασμοῦ τους, καί ὅτι ἐφόσον αὐτοί εἶναι ἐπιρροεῖς στό νά διαταράσσουν τό Κράτος, δέν πρέπει νά τούς θεωρεῖ παρά ὡς ἐχθρούς. Ἀλλά ὡς πρὸς τούς ἄλλους ὑπῆκοους του, πρέπει κυρίως ν' ἀποφεύγει τό μίσος καί τήν περιφρόνησή τους· κάτι πού τοῦ εἶναι πάντοτε ἐφικτό, πιστεύω, ἐφόσον θά τηρεῖ ἐπακριδῶς τή δικαιοσύνη μέ τόν δικό τους τρόπο (δηλαδή σύμφωνα μέ τούς νόμους στούς ὁποίους εἶναι συνηθισμένοι), χωρίς νά τιμωρεῖ μέ ὑπερβολική αὐστηρότητα μήτε νά δίνει χάρη μέ ὑπερβολική ἐπιείκεια, καί ἐφόσον δέν θά ἐπαφίεται ἐξ ὁλοκλήρου στούς Ὑπουργούς του, ἀλλά, ἐπιφορτίζοντάς τους μόνο μέ τίς πλέον μισητές καταδίκες, θά καταμαρτυρεῖ ὅτι ἡ φροντίδα γιά ὅλα τά ὑπόλοιπα ἀνήκει στόν ἴδιο· ἐπίσης, ἐφόσον θά μένει ἀρκετά προσηλωμένος στό κύρος τοῦ ἀξιώματός του [dignité] ὥστε νά μὴν ἀπεμπολεῖ καμία ἀπό τίς τιμές καί τά σημεῖα ὑποταγῆς πού ὁ λαός πιστεύει ὅτι ὀφείλονται στόν Ἡγεμόνα, ἀλλά οὔτε ν' ἀπαιτεῖ περισσότερες, καί ἐφόσον δέν θ' ἀφήνει νά φανοῦν δημοσίως παρά μόνον οἱ πλέον σοβαρές πράξεις του, ἢ ὅσες εἶναι ἱκανές νά ἐπιδοκιμαστοῦν ἀπό ὄλους, ἐνῶ θ' ἀφήνει νά ἐπιδοθεῖ στίς ἀπολαύσεις του κατ' ἴδιαν, χωρίς αὐτές νά ζημιώσουν ποτέ κανέναν· καί τέλος ἐφόσον θά ἐμμένει ἀμετακίνητος καί ἀλύγιστος, ὄχι σ' ὅ,τι σχεδιάζει ἀρχικά μέσα του, διότι, ἀφοῦ μάλιστα δέν μπορεῖ ὁ ἴδιος νά ἔχει πλήρη ἐποψη τῶν πραγμάτων, πρέπει κατ' ἀνάγκη νά συμβουλευεῖται ἄλλους καί ν' ἀκούει τίς αἰτιολογήσεις [raisons] πολλῶν προτοῦ καταλήξει σέ μία ἀπόφαση· ἀλλ' ἐφόσον εἶναι ἀλύγιστος σέ ὅσα ἔχει δηλώσει ὅτι ἀποφάσισε, ἀκόμη καί ἂν τοῦ εἶναι ἐπιζήμιον· διότι ἡ ζήμια τους δύσκολα φθάνει τή δόξα πού θά ἐπέσυρε ἡ φήμη τοῦ ἀσώδαρου καί ἀσταθοῦς.

Ἐτσι, ἀποδοκιμάζω τήν ἀρχή [précepte] τοῦ δεκάτου πέμπτου κεφαλαίου: "Ὅτι ὁ κόσμος ὄντας πολύ διεφθαρμένος, εἶναι ἀδύνατον νά μὴν καταστραφεῖ κάποιος πού θά ἤθελε νά εἶναι πάντοτε καλός, καί ὅτι ἕνας Ἡγεμόνας, γιά νά διατηρήσει τήν ἐξουσία, ὀφείλει νά μάθει νά εἶναι κακός, ὅταν τό ἀπαιτεῖ ἡ περίσταση [occasion]· ἐκτός ἴσως ἂν λέγοντας «καλός» ἐννοεῖ ἕναν ἀνθρώπο προληπτικό καί «ἀγαθό» [simple], πού δέν τολμᾷ νά δώσει μάχη τό Σάββατο, καί τοῦ ὁποῖου ἡ συνείδηση ἀδυνατεῖ νά ἡσυχάσει ὅσο δέν ἔχει ἀλλάξει τή θρησκεία τοῦ λαοῦ του. Ὅμως, θεωρῶντας ὅτι καλός ἀνθρώπος εἶναι ἐκεῖνος πού πράττει ὅ, τι τοῦ ὑπαγορεύει ὁ ἀληθινός λόγος, εἶναι βέβαιο ὅτι τό βέλτιστον εἶναι νά ἐπιδιώκουμε νά εἶμαστε πάντοτε καλοί.

Ἐπίσης δέν πιστεύω τά τοῦ δέκατου ἑνατου κεφαλαίου: "Ὅτι ἐνδέχεται νά μισηθεῖ κανεῖς ἐξίσου γιά τίς καλές ὅσο γιά τίς

3. Ἡ Ἑλισάβετ πρὸς τὸν Καρτέσιο

Βερολίνο, 19 Ὀκτωβρίου 1646

κακές πράξεις, εἰ μὴ ἐφόσον ὁ φθόνος εἶναι ἓνα εἶδος μίσους· ἀλλὰ ὁ Συγγραφέας δὲν ἐννοεῖ αὐτό. Καὶ οἱ Ἡγεμόνες δὲν συνηθίζουν νὰ φθονοῦνται ἀπὸ τοὺς πολλοὺς τῶν ὑπηρετῶν τους· φθονοῦνται μόνον ἀπὸ τοὺς μεγάλους, ἢ ἀπὸ τοὺς γείτονές τους, οἱ ὁποῖοι συγχρόνως φοβοῦνται τὶς ἀρετὲς πού ζηλεύουν· γι' αὐτὸ καὶ δὲν πρέπει ποτέ νὰ μὴν ἐκτελοῦμε μία καλὴ πράξη προκειμένου ν' ἀποφύγουμε αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὸ μίσος· καὶ δὲν ὑπάρχει κανένα μίσος ἱκανὸ νὰ βλάψει τοὺς ἡγεμόνες, πᾶρεξ τὸ προερχόμενο ἀπὸ τὴν ἀδικία ἢ τὴν ὑπεροψία πού ὁ λαὸς κρίνει ὅτι ἐνυπάρχει σ' αὐτούς. Διότι διαπιστώνουμε πὼς ἀκόμη καὶ οἱ καταδικασμένοι εἰς θάνατον δὲν συνηθίζουν νὰ μισοῦν τοὺς δικαστές τους, ὅταν θεωροῦν ὅτι ἀξίζουν τὴν ποινή· καὶ ὁ ἀναξιόπαθὸν ἀκόμη ὑπομένει καρτερικὰ τὰ παθήματά του, ὅταν φρονεῖ πὼς ὁ ὑπεύθυνος γι' αὐτὰ Ἡγεμόνας εἶναι κατὰ τινὰ τρόπον ὑποχρεωμένος νὰ τὰ ἐπιβάλλει, καὶ ὅτι τὸ γεγονός τὸν δυσαρρεστῆ· ἐπειδὴ ἐκτιμοῦμε ὅτι εἶναι δίκαιο νὰ προτιμᾶ τὴ δημόσια ὠφέλεια παρὰ τῶν ἰδιωτῶν. Ὑπάρχει δυσκολία μόνον ὅταν εἶναι κανεῖς ὑποχρεωμένος νὰ ἱκανοποιεῖ δύο παρατάξεις οἱ ὁποῖες κρίνουν διαφορετικὰ τί εἶναι δίκαιο, ὅπως ὅταν οἱ Ῥωμαῖοι Αὐτοκράτορες εἶχαν νὰ εὐαρεστήσουν τοὺς Πολίτες καὶ τοὺς Στρατιῶτες· μία περίπτωση στὴν ὁποία εἶναι λογικὸ νὰ παραχωρεῖται κάτι στοὺς μὲν καὶ στοὺς δέ, καθὼς δὲν πρέπει νὰ ἐπιχειροῦμε νὰ λογιεῖσθαι ἐφάπαξ ὅσους δὲν εἶναι συνηθισμένοι νὰ ὑπακούουν σὸ λόγῳ· παρὰ πρέπει νὰ ἐπιδιώκουμε νὰ τοὺς τὸν καταστήσουμε ἀντιληπτὸ βαθμηδόν. εἴτε μέσω δημόσιων κειμένων, εἴτε διὰ φωνῆς Ἱεροκηρῶν, εἴτε μ' ἄλλα μέσα. Γιατί τελικὰ ὁ λαὸς ὑπομένει ὀτιδήποτε τὸν πείσει κανεῖς ὅτι εἶναι δίκαιο, καὶ ἀγανακτεῖ μὲ ὅ, τι φαντάζεται ὅτι εἶναι ἀδίκον· καὶ ἡ ὑπεροψία τῶν Ἡγεμόνων, δηλαδή ὁ σφετερισμὸς τους κάποιον ἀξιώματος, ὀρισμένων δικαιωμάτων ἢ τιμῶν, πού ὁ λαὸς πιστεύει ὅτι δὲν τοὺς ἀνήκουν, τοὺ εἶναι μισητὴ ἐπειδὴ τὴ θεωρεῖ ὡς ἓνας εἶδος ἀδικίας.

Εἰδᾶλλως, ἐπίσης δὲν ἀσπάζομαι τὴ γνώμη αὐτοῦ τοῦ Συγγραφέα σ' αὐτὸ πού λέει στὸν Πρόλογό του: Ὅτι, ὅπως πρέπει νὰ εἶσαι στὴν κοιλιάδα γιὰ νὰ ἴδεις καλύτερα τὸ σχῆμα τῶν βουνῶν, ὁποῖος θέλει νὰ σχεδιάσει ἔτσι πρέπει νὰ εἶναι ἰδιώτης τὴν τάξη |condition| γιὰ νὰ γνωρίζει καλὰ τὸ λειτουργημὰ ἐνός Ἡγεμόνα. Διότι τὸ σχέδιο ἀναπαριστᾷ μόνον ὅσα φαίνονται ἀπὸ μακριά· ἀλλὰ τὰ κύρια κίνητρα τῶν πράξεων τῶν Ἡγεμόνων εἶναι συχνὰ τόσο ἰδιαιτέρως περιστάσεις ὥστε ἂν κάποιος δὲν εἶναι ἡγεμόνας ὁ ἴδιος, ἢ δὲν ἔχει μετασχεῖ πολὺ καιρὸ στὰ μυστικά τῶν Ἡγεμόνων, εἶναι ἀδύναμος νὰ τὰ φαντασθεῖ.

Γι' αὐτὸ καὶ θὰ ἤμουν ἄξιος χλευασμοῦ ἂν διατεινόμουν ὅτι εἶμαι σὲ θέση νὰ διδάξω κάτι στὴν Ὑψηλότητά σας σ' αὐτὸ τὸ θέμα· ἔτσι δὲν ἀποσκοπῶ κάτι τέτοιο, ἀλλὰ μόνον οἱ ἐπιστολές μου νὰ τῆς προσφέρουν μιᾶς λογῆς διασκέδαση, διαφορετικὴ ἐκείνων πού εἰκάζω ὅτι ἀπολαμβάνει σὸ ταξίδι τῆς, τὸ ὁποῖο τῆς εὐχομαι τελειῶς εὐτυχές· ὅπως ἀναμφιβόλως θὰ εἶναι, ἂν ἡ Ὑψηλότητά σας ἀποφασίσει νὰ ἐφαρμόσει τὶς ἀρχές |maximes| πού διδάσκουν ὅτι ἡ μακαριότητα τοῦ καθενὸς ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του, καὶ ὅτι ὀφείλει κανεῖς νὰ παραμένει ἔξω ἀπὸ τὴν ἐπικράτεια τῆς Τύχης, ἀρκετὰ ὥστε, χωρὶς νὰ χάνει τὶς εὐκαιρίες ν' ἀρπάξει τὰ ὀφέλη πού αὐτὴ τυχόν προσφέρει, νὰ μὴν λογίζεται δυστυχημένος ὅταν ἡ ἴδια τὰ ἀρνέιται· καὶ, ἐφόσον ὅλες οἱ ὑποθέσεις τοῦ κόσμου περιέχουν πλήθι λόγων ὑπὲρ καὶ κατὰ, ὅτι πρέπει νὰ ἐξετάζονται κυρίως ὅσοι λόγοι συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς ἀποδοχῆς ὅσων διαπιστώνουμε ὅτι συμβαίνουν. Κατ' ἐξοχὴν ἀναπότρεπτες ἐκτιμῶ τὶς ἀρρώστιες τοῦ σώματος, ἀπὸ τὶς ὁποῖες προσεύχομαι τὸν Θεὸ νὰ σᾶς φυλάσσει· καὶ εἶμαι, μ' ὄλην τὴν προσήλωσιν τῆς ὁποίας εἶμαι ἱκανός, κ.λπ.

Κύριε Ντεκάρι,

Ὁρθῶς φρονεῖτε πὼς ἡ διασκέδαση πού μοῦ προσφέρουν οἱ ἐπιστολές σας διαφέρει ἀπὸ ἐκείνη πού μοῦ ἔδωσε τὸ ταξίδι, μιᾶς καὶ ἡ πρώτη μοῦ προσφέρει μίαν ἱκανοποίησιν μεγαλύτερου μεγέθους καὶ διάρκειας· μολονότι σὸ συγκεκριμένον ταξίδι βρῆκα ὅλη τὴν ἱκανοποίησιν πού εἶναι ἱκανὴ νὰ μοῦ προσφέρουν ἡ ἀγάπη καὶ ἡ τρυφερότητα τῶν οἰκείων μου, θεωρῶ τὶς τελευταῖες εὐμετάβλητα μεγέθη, ἐνῶ οἱ ἀλήθειες πού μοῦ διδάσκουν τὰ γράμματά σας ἀφήνουν στόν νοῦ μου ἐντυπώσεις οἱ ὁποῖες θὰ συμβάλλουν ἐς αἰεὶ στὴν εὐχαρίστησιν τοῦ οἴου μου.

Λυποῦμαι ἐξαιρετικὰ διότι δὲν ἔφερα διὰ τῆς χειρῶν ὁδοῦ τὸ βιβλίον πού μῆκατε στόν κόπο νὰ ἐξετάσετε γιὰ νὰ μοῦ μεταφέρετε τὴν ἀντίδρασή σας, καθὼς ἐπέισθην ὅτι ἡ ἀποσκευὴ πού θὰ ἔστειλα διὰ θαλάσσης στὸ Ἀμβούργο θὰ ἦταν ἐδῶ νορμίτερα ἀπὸ μᾶς, καὶ δὲν ἔχει φθάσει ἀκόμη, ἐνῶ ἔχουμε ἤδη ἔρθει ἀπὸ τὶς 7/17 Σεπτεμβρίου. Ἐτσι δὲν μπορῶ ν' ἀνασυστήσω τὶς ἀρχές |maximes| αὐτοῦ τοῦ συγγραφέα παρὰ μόνον στὸ βαθμὸ πού μοῦ τὸ ἐπιτρέπει ἡ κακίστη μνήμη μου ὅσον ἀφορᾷ ἓνα βιβλίον τὸ ὁποῖο δὲν ἔχω κοιτάξει ἐδῶ καὶ ἔξι χρόνια. Ὅμως ἐνθυμοῦμαι ὅτι ἐπιδοκίμαζα τότε ὀρισμένες, ὄχι ἐπειδὴ ἦσαν καλές αὐτὲς τοῦτες |en soi|, ἀλλὰ ἐπειδὴ εἶναι λιγότερο ἐπιβλαβεῖς ἀπὸ αὐτὲς πού χρησιμοποιεῖ πλῆθος γνωστῶν μου μὴ φρόνιμων φιλόδοξων, οἱ ὁποῖοι δὲν ἐπιζητοῦν παρὰ τὴν ταραχὴ, καὶ ἀφήνουν τὰ ὑπόλοιπα στὴν τύχη |fortune|· ἐνῶ οἱ πρακτικὲς ἀρχές |maximes| αὐτοῦ τοῦ συγγραφέα προσανατολίζονται ὅλες πρὸς τὴν ἐγκαθίδρουσιν μιᾶς ἐξουσίας |etablissement|.

Μοῦ φαίνεται ἐπίσης ὅτι, προκειμένου νὰ διδάξει πὼς κυβερνᾶται ἓνα Κράτος, ὁ συγγραφέας ἐπέλεξε τὸ πλέον δυσκινῆτο, ὅπου ὁ ἡγεμόνας εἶναι ἓνας νέος σφετεριστής, τουλάχιστον σύμφωνα μὲ τὴ γνώμη τοῦ λαοῦ· καὶ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, ἡ τυχόν δικὴ του γνώμη σχετικὰ μὲ τὸ δίκαιον τοῦ ἐγχειρηματός του ἴσως ἐξυπηρετῆσιν τὸν ἐφηρηχασμὸ τῆς συνειδήσεώς του, ἀλλ' ὄχι τῶν ὑποθέσεών του, ὅταν οἱ νόμοι ἐναντιώνονται στὴν ἐξουσία του, ὅταν οἱ μεγάλοι τὴν ὑπονομεῖουν καὶ ὅταν ὁ λαὸς τὴν καταριέται. Καὶ ὅταν τὸ Κράτος τελεῖ ὑπ' αὐτὲς τὶς συνθήκες, οἱ μεγάλες βιοπραγίαις βλάπτουν λιγότερο ἀπὸ τὶς μικρές, διότι οἱ δευτέραις εἶναι προβληματικὲς ὅπως καὶ οἱ πρώταις καὶ δίνουν ἀφορμὴ σ' ἓναν μακρὸ πόλεμον· οἱ πρώταις ἀφαιροῦν τὸ θάρρος καὶ τὰ μέσα ἀπὸ τοὺς μεγάλους πού θὰ μπορούσαν νὰ ἐπιχειρήσουν αὐτὸν τὸν πόλεμον. Ὅμοιως, ὅταν οἱ βιαιότητες γίνονται σύντομα καὶ ὅλες μαζί, προκαλοῦν μᾶλλον ἐκπληξὴ παρὰ θυμὸ, καὶ ἐπιπλέον εἶναι γιὰ τὸν λαὸ πῶς ὑποφερτέες ἀπὸ τὴν μακρὰ σειρὰ βασάνων πού φέρνουν οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι.

Μοῦ φαίνεται ὅτι προσθέτει, ἢ ὅτι διδάσκει, μὲ τὸ παραδειγμα τοῦ ἀνιψιοῦ τοῦ πάπα Ἀλέξανδρου,³ τὸν ὁποῖο προτάσσει ὡς ἓναν τέλειον πολιτικόν, πὼς ὁ Ἡγεμόνας ὀφείλει νὰ χρησιμοποιεῖ γιὰ τοῦτες τὶς μεγάλες ὀμότητες ἓναν ὑπουργόν, τὸν ὁποῖο θὰ μπορέσει μετὰ νὰ θυσιάσει σὸ μίσος τοῦ λαοῦ, καὶ, μολονότι φαίνεται ἀδίκον γιὰ ἓναν Ἡγεμόνα νὰ στείλει στόν θάνατον ἓναν ἄνθρωπον πού θὰ τὸν ἔχει ὑπακούσει, θεωρῶ ὅτι ἄτομα τόσο βάρβαρα καὶ ἐκφυλισμένα, προτιθέμενα νὰ ἐκτελέσουν χρεὴ δμῖου γιὰ ἓναν ὀλόκληρον λαόν, ὁποῖος καὶ ἂν εἶναι ὁ λόγος, δὲν εἶναι ἄξιοι μιᾶς καλύτερης μεταχειρίσεως· καὶ

3. Ὁ Καίσαρας Βοργίας.

όσο για μένα, θά προτιμούσα τήν κατάσταση του φτωχότερου αγρότη της Ολλανδίας από τή θέση του ύπουρου, πού θά ήθελε νά υπακούσει σέ παρόμοιες διαταγές, ή του Ήγεμόνα, πού θά ήταν αναγκασμένος νά τίς δώσει.

Όταν ο ίδιος συγγραφέας μιλά γιά τούς συμμαχούς υποθέτει, όμοίως, ότι είναι όσο τό δυνατόν πιό κακοί, καί ότι τά πράγματα έχουν φθάσει σέ μία τέτοια ακρότητα, πού πρέπει νά καταστραφεί μία όλόκληρη πολιτεία ή νά μήν τηρηθεί ο λόγος, ό όποιος εδόθηκε σ' εκείνους πού τόν κρατούν μόνον όσο τούς είναι ώφέλιμος.

Όμως, αν καί έχει άδικο όταν μετατρέπει σέ γενικές άρχές κάτι πού δέν πρέπει νά εφαρμόζεται παρά σέ έλάχιστες ευκαιρίες, αυτό τό άμάρτημα του είναι κοινό μ' όλους σχεδόν τούς Πατέρες καί τούς άρχαίους φιλοσόφους, οί όποιοί κάμνουν τό ίδιο' καί τουτο νομίζω ότι προέρχεται από τήν άπόλαυση πού τούς παρέχει ή έκρηξη παραδοξολογιών, τίς όποιες έχουν ύστερα τή δυνατότητα νά εξηγήσουν στούς μαθητές τους.

Όταν αυτός ο άνθρωπος λέγει έδώ ότι κανείς καταστρέφεται αν θέλει νά είναι πάντοτε καλός, πιστεύω πώς δέν εννοεί ότι, γιά νά είναι κανείς καλός, πρέπει ν' ακολουθηί τούς νόμους τής προκατάληψης, αλλά εκείνον τόν κοινό νόμο, σύμφωνα μέ τόν όποιο πρέπει νά κάμνω στόν καθένα ο, τι θά ήθελα νά μου έχουν κάμει: κάτι πού οί ήγεμόνες δέν μπορούν σχεδόν ποτέ νά τηρήσουν άπέναντι σ' έναν ιδιώτη εκ τών υπηκόων τους, τόν όποιο πρέπει κανείς νά καταστρέφει όποτεδήποτε αυτό άπαιτείται από τή δημόσια ώφέλεια. Καί εφόσον, πριν έσάς, κανείς δέν έλεγε ότι ή άρετή συνίσταται μόνον στό νά ακολουθούμε τόν όρθό λόγο, αλλά τής υπαγόρευαν όρισμένους ιδιαίτερους νόμους ή κανόνες, δέν πρέπει νά μάς εκπλήσσει ότι έλειψαν νά δώσουν έναν καλό όρισμό τής.

Θεωρώ ότι ο κανόνας πού παρατηρείται στόν πρόλόγο του είναι ψευδής, επειδή εκείνος δέν είχε γνωρίσει ένα άτομο διορατικό σ' ο, τι ξετάζει, όπως είσθε έσείς, τό όποιο συνεπώς, ενώ ιδιωτεύει καί είναι άποσυρμένο έξω από τήν περιπλοκή του κόσμου, είναι ώστόσο ικανό νά διδάσκει στούς ήγεμόνες πώς όφείλουν νά κυβερνούν, όπως φαίνεται από όσα γράφετε σχετικά.

Εγώ δέ, ή όποία έχω μόνον τόν τίτλο του ήγεμόνα, σπουδάζω μόνον τή χρήση του κανόνα πού αναφέρετε στό τέλος τής επιστολής σας, επιδιώκοντας νά μου καθιστώ τά παρόντα όσο περισσότερο ευχάριστα μπορώ. Έδώ δέν αντιμετώπιζω πολλά κωλύματα σ' αυτό, εύρισκόμενη σ' ένα σπίτι όπου μ' έχουν άγαπήσει από τήν παιδική μου ήλικία καί στό όποιο οί πάντες συνωμοτούν γιά νά μέ περιποιηθούν. "Αν καί αυτοί μ' άποτρέπουν ένίοτε από ώφελιμότερες ασχολίες, άντέχω εύκόλως αυτή τήν ένόχληση, χάρη στήν ευχαρίστηση πού προσφέρει ή άγάπη τών οικείων. Ίδού, Κύριε, ο λόγος γιά τόν όποιο δέν ευκαίρησα νωρίτερα νά σάς αναφέρω τήν ευτυχή όλοκλήρωση του ταξιδιού μας, τό πώς διεκπεραιώθηκε δίχως καμά ένόχληση μέ τήν ταχύτητα πού σάς είπα προηγουμένως, καί τήν θαυματουργή κρήνη γιά τήν όποία μου κάματε λόγο στή Χάγη.

Ήμουν σέ άπόσταση μικρότερη τής μίας λείγας από αυτήν, στό Cheunigen, όπου συναντήσαμε όλην τήν εκεί οικογένεια τήν ώρα πού επέστρεφε από τήν κρήνη. Ο Κύριος Έκλέκτορας ήθελε νά μέ οδηγήσει σ' αυτήν γιά νά τήν δώ' αλλά εφόσον τό υπόλοιπο τής συντροφιάς μας προέκρινε μιάν άλλη διασκέδαση, δέν τόλμησα νά διαφωνήσω καί άρκέσθηκα στό νά δώ καί νά γευθώ τό νερό τής, στό όποιο υπάρχουν διάφορες πηγές διαφόρων γεύσεων' πλήν χρησιμοποιούνταν κυρίως μόνο δύο, τό ένα τους είναι καθαρό, άλμυρό, καί ένα ισχυρό καθαρτικό' τό άλλο, έλαφρώς ύπόλευκο, έχει μιá γεύση σαν νε-

ρό άναμειγμένο μέ γάλα καί, όπως λένε, είναι δροσιστικό. Γίνεται λόγος γιά ένα πλήθος θαυματουργών ίάσεων πού γίνονται χάρη σ' αυτές' αλλά δέν κατορθωσα ν' άκούσω μία περίπτωση από κανένα αξιόπιστο πρόσωπο. Λέγουν βέβαια ότι τό μέρος είναι γεμάτο φτωχούς οί όποιοί ανακοινώνουν ότι γεννήθηκαν κουφοί, τυφλοί, κουτσοί ή καμπούρηδες, καί ότι θεραπεύθηκαν μ' αυτήν τήν κρήνη. Άλλά εφόσον αυτοί οί άνθρωποι πληρώνονται, καί συναντούν ένα έθνος άρκετά εύπιστο ως προς τά θαύματα, δέν πιστεύω ότι τό γεγονός είναι ικανό νά πείσει τούς λογικούς ανθρώπους. Άπ' όλη τήν αυλή του έξαδέλφου μου του Έκλέκτορα, μόνον ο μέγας Σταθλάρχης δοκίμασε κάποιες ευεργετικές επιδράσεις του ύδατος. Είχε μία πληγή κάτω από τόν δεξιό όφθαλμό καί έχασε αυτού τήν όραση από τήν μία πλευρά εξαιτίας μίας λεπτής επιδερμίδας πού του κάλυψε τό μάτι' τό άλμυρό νερό αυτής τής κρήνης, δρέχοντας τό μάτι, διέλυσε τό δέρμα, μέ άποτέλεσμα νά μπορεί πλέον νά διακρίνει τά άτομα κλείνοντας τό άριστερό μάτι. Άσχετάς του ότι ο άνθρωπος όντας δυνατής κράσεως καί μή τρεφόμενος σωστά μία καθαρική άγωγή δέν μποροΰσε νά τόν βλάψει, όπως συνέβη μέ πολλούς άλλους.

Εξέτασα τό σύστημα κρυπτογράφησης |chiffre| πού μου στείλατε, καί τό βρισκω πολύ καλό, αλλά πολύ μακροσκελές γιά νά γραφεί ένα όλόκληρο νόημα' καί αν γράφει κανείς μόνο λίγα λόγια, θά είναι άποκρυπτογραφήσιμα μέ τόν αριθμό τών ψηφίων. Θά ήταν καλύτερα νά έπινοήσουμε έναν άλφαθητικό κώδικα τών λέξεων, καί ύστερα νά διακρίνουμε μέ κάποιον τρόπο τούς αριθμούς πού δηλώνουν γράμματα καί εκείνους πού δηλώνουν λέξεις.

Έδώ έχω τόση λίγη σχόλη γιά νά γράφω, πού αναγκάζομαι νά σάς στείλω αυτό τό πρόχειρο, όπου μπορείτε νά διαπιστώσετε, μέ τή διαφορά τής πένας, πόσες φορές διακόπηκα.

Άλλά προτιμώ νά φανώ ένώπιόν σας μ' όλα μου τά λάθη παρά νά σάς δώσω λόγους νά πιστεύετε ότι έχω μία κακία τόσον άπομακρυσμένη από τόν χαρακτήρα μου όσο νά λησμονώ τούς φίλους μου όταν άπουσιάζω, προπάντων ένα πρόσωπο γιά τό όποιο ή συμπάθειά μου δέν μπορεί νά πάψει δίχως νά μειωθεί καί ο έλλογος χαρακτήρας μου, όπως έσείς, Κύριε, γιά τόν όποιο θά είμαι όλη τή ζωή μου

Η πολύ πρόθυμη νά σάς υπηρετήσει φίλη σας,
Ελισάβετ

4. Ο Καρτέσιος προς τήν Έλισάβετ

Νοέμβριος 1646

Κυρία,

Ήταν μία πολύ μεγάλη εύνοια από μέρους τής Υψηλότητάς σας ότι θέλησε νά μάθω διά τών επιστολών της τήν έπιτυχία του ταξιδιού της καί ότι έφθασε ευτυχώς σ' ένα μέρος όπου, εφόσον εκτιμάται καί αγαπάται πολύ από τούς πλησίον, χάρει, θαρρώ, όσων αγαθών μποροΰμε λογικά νά προσδοκούμε σ' αυτήν τή ζωή. Διότι, έχοντας επίγνωση τών ανθρώπινων πραγμάτων, θά γινόταν κανείς υπερβολικά φορτικός στήν τύχη αν άνέμενε τόσες χάρες από δαύτην ώστε νά του είναι άδύνατον, έστω διά τής φαντασίας, νά βρει κανένα θέμα στενοχωρίας. Όταν δέν παρευρίσκονται αντικείμενα πού προσβάλλουν τίς αίσθήσεις μήτε κάποια άδιαθεσία στό σώμα πού νά τό ένοχλεί, ένας νοΰς πού ακολουθηί τόν άληθή λόγο εύκολα μπορεί νά είναι ευδαίμων. Καί προς τούτο δέν χρειάζεται νά

λησμονεί ή νά παραμελεί τά μακρινά πράγματα· άρκει νά πασχίξει νά μήν έχει κανένα πάθος σχετικό μέ όσα δύνανται νά τοϋ προκαλέσουν δυσάρεσκεια: κάτι πού δέν είναι αντίθετο πρós τήν άγάπη τοϋ πλησίον |charité|, διότι είναι συχνά εύκολότερο νά θροϋμε τή θεραπεία τών δεινών πού ξεετάζουμε δίχως πάθος, παρά εκείνων πού μάς θλίβουν. Όμως, όπως ή ύγεια τοϋ σώματος και ή παρουσία τών ευχάριστων αντικειμένων βοηθοϋν πολύ τό νοϋ γιά νά διώξουμε εκτός τοϋ έαυτοϋ μας όλα τά πάθη πού μετέχουν τής λύπης και νά ανοιχθοϋμε σέ όσα μετέχουν τής χαράς, έτσι, αντίστοιχως, όταν ό νοϋς είναι γεμάτος χαρά, τοϋτο συμβάλλει τά μέγιστα στην ευρωστία τοϋ σώματος και στό νά φαίνονται πύο ευχάριστα τά παρόντα αντικείμενα.

Τολμώ μάλιστα άκόμη νά πιστεύω ότι ή έσωτερική χαρά διαθέτει κάποια μυστική δύναμη πού τής καθιστά τήν Τύχη ευνοϊκότερη. Δέν θά ήμουν διατεθειμένος νά γράψω κάτι τέτοιο σέ ανθρώπους μέ άδύναμο πνεϋμα, φοβούμενος μήν τούς οδηγήσω πρós κάποια προκατάληψη· όμως, άπέναντι στην Ύψηλότητά σας, έχω μόνο τό φόβο ότι θά μέ περιγελάσει βλέποντάς με νά καταντώ πολύ εύπιστος. Όμως, διαθέτω άπειρες εμπειρίες, και σύν τοίς άλλοις τήν άθθεντία τοϋ Σωκράτη, πρós επικύρωση τής γνώμης μου. Οί εμπειρίες είναι ότι, όπως παρατήρησα συχνά, όσα έπραξα μέ χαρούμενη καρδιά και δίχως καμία έσωτερική αποστροφή είχαν συνήθως ευτυχή έκβαση, ως και μέχρι τοϋ σημείου ότι, στά τυχερά παιχνίδια, όπου δέν άρχει παρά μόνον ή Τύχη, τή δοκίμασα πάντοτε ευνοϊκότερη όταν είχα κατά τ' άλλα λόγους νά χαιρόμαι, παρά όταν είχα λόγους νά λυποϋμαι. Και αυτό πού συνήθως ονομάζεται «δαίμων» τοϋ Σωκράτη δέν υπήρξε άναμφίβολα παρά ή συνήθεια του ν' άκολουθεί τίς έσωτερικές κλίσεις του, και ή σκέψη του ότι τά έγχειρήματά του θά επιτύχουν όταν θά έχει κάποιο μυστικό αίσθημα ευφροσύνης, και ότι, τουναντίον, θά αποτύχουν όταν θά είναι λυπημένος. Θά ήταν κανείς ώστόσο προκατειλημμένος άν πίστευε σ' αυτό όσο λέγεται ότι πίστευε ό Σωκράτης· διότι ό Πλάτων άναφέρει γιά λόγου του ότι ως και στό σπίτι έμενε όποτε ό δαίμονάς του δέν τόν συμβούλευε νά βγει. Όμως, σ' ό,τι άφορά τίς σημαντικές πράξεις τής ζωής, όταν τυγχάνουν τόσο άμφίβολες ώστε ή φρόνηση άδυνατεί νά διδάξει τί όφειλομε νά πράξουμε, πιστεύω ότι είναι πολύ λογικό |on a grande raison· έχουμε κάθε λόγο, έχουμε πολύ δίκιο| ν' άκολουθοϋμε τή συμβολή τοϋ δαίμονά μας, και ότι είναι ώφέλιμο νά έχουμε μίαν ισχυρή πεποίθηση ότι όσα έγχειρήματά μας δέν γίνονται μέ αποστροφή, αλλά μέ τήν έλευθερία πού συνοδεύει κατά κανόνα τή χαρά, δέν θά λείψουν νά μάς πετύχουν.

Έτσι τολμώ νά παραινέσω τήν Ύψηλότητά σας, έφόσον τυγχάνει σ' έναν τόπο όπου τά παρευρισκόμενα αντικείμενα δέν τής παρέχουν παρά ίκανοποίηση, νά ευαρεστηθεί έπίσης νά συνεισφέρει ή ίδια, επιδιώκοντας νά καταστήσει έαυτήν ευδαίμονα· τό μπορει, μου φαίνεται, εύκολα, καθηλώνοντας τόν νοϋ της μόνο στά παρόντα πράγματα, και μή σκεπτόμενη ποτέ τίς υποθέσεις της, παρά μόνο τήν ώρα πού ό ταχυδρόμος έτοιμάζεται ν' αναχωρήσει.

Και έκτιμώ ως ευτύχημα τό γεγονός ότι τά βιβλία τής Ύψηλότητάς σας δέν έμπόρεσαν νά τής παραδοθοϋν τόσο σύντομα όσο τά άνέμενε· διότι ή άνάγνωσή τους δέν είναι κατάλληλη τόσο στη συντήρηση τής ευφροσύνης όσο στην πρόκληση τής θλίψης, κυρίως ή άνάγνωση τοϋ βιβλίου εκείνου τοϋ Διδασκάλου τών Ήγεμόνων, τό όποιο, μή παραθέτοντας παρά τίς δυσκολίες τής διατήρησής τους στην έξουσία και τίς σκληρότητες ή προδοσίες πού τούς συμβουλεύει, έχει ως αποτέλεσμα

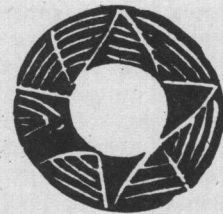
ότι όσοι ιδιωτες τό διαβάζουν έχουν λόγους όχι νά φθονοϋν, αλλά μάλλον νά οικτείρουν τή θέση τών Ήγεμόνων.

Η Ύψηλότητά σας διέγνωσε πολύ καλά τά λάθη του, και τά δικά μου, διότι άληθεύει πώς τό σχέδιό του νά έγκωμιάσει τόν Καίσαρα Βοργία τόν όδήγησε στη θέση γενικών πρακτικών άρχων |maximes| πρós δικαιολόγηση επί μέρους πράξεων μάλλον άσυγχώρητων· εκτοτε διάβασα τίς διατριβές του γιά τόν Τίτο Λίβιο,⁴ όπου δέν παρατήρησα τίποτε κακό. Και ή κύρια άρχή του |precepte|, πού είναι νά έξοντώνουμε πλήρως τούς αντιπάλους μας ή νά τούς κάνουμε φίλους, χωρίς ποτέ ν' άκολουθοϋμε τή μέση όδό, είναι άναμφίβολα πάντοτε ή άσφαλέστερη· άλλ' όταν δέν έχουμε κανέναν λόγο φόβου, δέν είναι ή πλέον γενναioφρων.

Η Ύψηλότητά σας διέγνωσε άκόμη πολύ καλά τό μυστικό τής θαυματουργής κρήνης στό ότι ύπάρχουν πολλοί φτωχοί πού δημοσιοποιούν τίς άρετές της, οί όποιοι είναι ίσως πληρωμένοι από εκείνους πού προσδοκοϋν κάποιο κέρδος άπ' αυτήν. Διότι είναι βέβαιο ότι δέν ύπάρχει ένα φάρμακο γιά όλες τίς ασθένειες· αλλά, κάποιοι έχοντας χρησιμοποιήσει αυτό, εκείνοι πού τούς βγήκε σέ καλό λένε καλά λόγια γι' αυτό, και δέν γίνεται λόγος γιά τούς άλλους. Έν πάση περιπτώσει, ή ιδιότητα τοϋ καθαρτικού, πού ένυπάρχει στη μία τών κρηνών, και τό λευκό χρώμα μέ τό γλυκύ και τήν άναψυκτική ιδιότητα τής άλλης, δίνουν τήν εύκαιρία νά κρίνομε ότι διέρχονται στρώματα Άντιμονίου ή Ύδραργύρου, τά όποια είναι δύο κακά φάρμακα, κυρίως ό Ύδραργυρος. Γι' αυτό δέν θά συνιστοϋσα σέ κανέναν νά πει από αυτές. Τό θειάφι και ό σίδηρος τών νερών τής πόλης Σπά είναι πολύ λιγότερο επίφοβα· και έπειδή άμφότερα συστέλλουν τήν σπλήνα και εκκενώνουν τή μελαγχολία, τά έκτιμώ.

Διότι ή Ύψηλότητά σας θά μου επιτρέψει, τήν παρακαλώ, νά τελειώσω τήν παρούσα όπως τήν άρχισα, και νά τής ευχηθώ προπάντων πνευματική ίκανοποίηση και χαρά, όχι μόνον έπειδή αυτά είναι οί άναμενόμενοι καρποί όλων τών άλλων αγαθών, αλλά έπειδή συχνά είναι και ένα μέσο πρós επαύξηση τών δυνατοτήτων |graces| πού διαθέτομε γιά ν' άποκτήσομε αυτά τά αγαθά· και μολοντί δέν είμαι ίκανός νά συμβάλω σέ τίποτε σχετικό μέ τήν ύπηρεσία σας, ει μή μόνο μέ τίς εύχές μου, τολμώ παρά ταϋτα νά σας διαβεβαιώσω ότι είμαι πληρέστερα από οίονδήποτε άλλον στόν κόσμο κ.λπ.

4. Διατριβές πάνω στην πρώτη Δεκάδα του Τίτου Λιβίου, μερική μτφ. στό Νικολό Μακιαβέλι, Έργα, μτφ. Τάκη| = Παναγ.Κονδύλη, Κάλδος, τ.α', Αθήνα 1971. σ. 283-510.

Καί γρ μματα γνωρίζω

ΚΡΑΥΓΗ ΔΕΚΑΤΗ ΠΕΜΠΤΗ

Μιχῶ με βαθυμένη φωνή δὲ ἐκδιαιτῶ
Τὸν οἶκτο σοι μέγα μὲν μυχῶν κ' ἐχιάδες στήματα
Ποῦ πάποτε ζήτασαν ὀρεγομένα σὸν ἦρω
Μιά γενιά πῶς ἔφρανε τὰ εὐμαίρωτα τῆς
Κοινωνίας χάρακα ἀνυπερῶν βεΐνας βθαυιά
Ἰράσοντας βίχου ἐξαισίους μὲν ἀρώμης νέσοντας
Ποιήσαντα τὰ βθαυτά με ἀφίβωτο αἶμα
Μικρὰ βθαυιά σοῦ ἀφίβωτο σὸ ἔχος ἔσφρατῶ

Ἡ γενιά μου ἦταν μία ἀσφραδὶ σοῦ ἀνίγμω
Ἡ βροντή τῆς ἡ γενιά μου παραδιώχθηκε
Ξαί χυσιῶς σφραδὶ σὸ σφραγίσθωσφρα
Μοίραβε βάν ἀνίδωρο τὴ γῆ καί τὸ δάναρο
Οἱ ἄνθρωποι τῆς γενιάς μου δὲν ἀφάιναν
Ξαί νοσοπομαία πρᾶγξαν ἄφραδο σὸ ἐκκρεστική
Ἀσφραδὶσφρα τὰ χέρια τῶν ἦταν μαχῆτες
Τρῆξαν σφρα τῆς παιδίαν σφραδὶσφρα
Ζωνίας σφραβῆνέ με δὲν ἔσφρα τὴ γῆ

Ὅσοι με ἄν σφραδὶσφρα οἱ σφρα τῶν σφραδὶσφρα
Ἀσφραδὶσφρα δὲ δά σφραδὶσφρα σφρα
Θά σφραδὶσφρα σφραδὶσφρα σφραδὶσφρα σφραδὶσφρα
Τῶρα τὰ σφραδὶσφρα σφραδὶσφρα σφραδὶσφρα
Τὴ δὲ σφραδὶσφρα καί τὰ τῶσο μὲν δὲ
Με βαθυμένη φωνή σοῦ σφραδὶσφρα
Κάθε σφραδὶσφρα σφραδὶσφρα τῶν

Κλεῖτος Κύρου

ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ

Πενήντα χρόνια μετά, λίγες σκόρπιες σκέυεις ακόμα

του Μάρκου Μέσκου

Αφοῦ ἡ ζωὴ (καὶ ἡ γλώσσα τῆς ποίησης) ἐξελίσσεται, ἴσως εὐτυχῆς σύμπτωση ἢ αὐτογνωστικὴ ἀναδίπλωσις τῆς Ἀριστερᾶς στὸν πνευματικὸ χῶρο.

Περίπου ἐπίλογος, ἂν ἐπιβάλλεται νὰ δοῦμε σήμερα τί σημαίνει Ἀριστερά, δύσκολο δὲν εἶναι νὰ θυμηθοῦμε ποιά ἦσαν τὰ ιδανικά της ἀμέσως μετὰ τὴν κήρυξη τοῦ Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου. Εἶναι αὐτονόητα (καὶ «ἐν-γεγραμμένα»), ἄς μὴν τ' ἀπαριθμήσουμε — ἐνδεχομένως χρειαστοῦν στοὺς κρυφὸ καὶ ἀπρόβλεπτο μέλλον, ὅταν σφίξουν διαφορετικὰ τὰ γάλατα καὶ τ' ἀδιέξοδα, εὐχόμενα τὰ ξέφωτά τους, θὰ ποντάρουν σὲ καμένους ἀριθμούς.

Ἡ διαρκῶς ἀναβαλλόμενη, ἀκόμη καὶ σήμερα, ταυτότητα τῆς Ἀριστερᾶς ἀπὸ τοὺς ἀρμόδιους καὶ μὴ ἀρμόδιους κάμνει δυσεῦρετα ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα πού συναποτελοῦν τὴν ταυτότητα τῆς ἀντίστοιχης ποίησης, ἀφοῦ ἄνθρωπος καὶ ἔργο, κατὰ λαϊκῆς ἐπιταγῆς ἀλλὰ καὶ λόγιες σκέψεις, εἶναι ἓνα.

Πενήντα χρόνια μετὰ κύλησε πολὺ νερὸ στοὺς αὐλάκι (καὶ τί νερό!) οἱ ἐπιζῶντες, καὶ ὅσοι ἐκ τῶν ἐπιζώντων συνεχίζουν νὰ θυμοῦνται, διαπιστώνουν ἔντρομοί ἐνα σωρὸ ἐκδοχῆς τοῦ ἀνθρώπινου βίου τῶν ποιητῶν καὶ τοῦ πρόσθετου ἔργου τους. Ἐκδοχῆς πού δὲν εἶναι παράλληλες τοῦ πρότερου ἐντίμου βίου — ὅσο καὶ ἂν οἱ ἀπόψεις τῶν διαλλακτικῶν φιλοσόφων εἶναι ἀντίθετες.

Τὸ θέμα δὲν εἶναι μόνο, σήμερα, «τί λές». Ἀλλὰ, πιότερη ἀνάγκη, καὶ γιὰ «ποιούς λές», μέ ποιούς συνομολογεῖς τὴν ταυτότητά σου. Δύσκολα πράγματα, πάλι, μὰ καὶ οἱ ποιητῆς μαζί (πού θάφευγαν τελευταῖοι ἀπὸ τό σπίτι) εἶχαν τότε καὶ ὄνειρα καὶ τόλμην — καὶ χάριν.

Νεότητα καὶ συνέπεια πάνε μαζί, ὠριμότητα καὶ γῆρας μέ τί συντάσσονται;

Οἱ ἀμφιβάλλοντες καὶ ἄγουροι τῆς γνώσης πού κατανοεῖ τὴν ἀνθρώπινη φύση θυμοῦνται κοπαδιαστά δεκάδες ὅσα παραδείγματα πρὸς ἀποφυγὴν — ἢ πρὸς μίμηση; Λίστες ὑποτροφιῶν, ἐπιδοτήσεις (καὶ διακρίσεις) τοῦ Κράτους πρῶην ταξικοῦ ἔχθρου, συμβιβασμοὶ ὄρατοὶ καὶ ἀόρατοὶ, νέου εἶδους δηλώσεις μετανοίας καὶ συγγνώμης ἄκαιρες ποιά ἄραγε εἶναι τὰ ὄρια τῶν ποιητῶν-ἀνθρώπων καὶ τῶν υπερβάσεων τῶν ποιημάτων τους; Ὁ κόσμος τοῦ ἀνυπερᾶσπιστου ποιήματος (τῆς ποιήσεως, εἴτε ἄμεσα εἴτε ἔμμεσα στρατευμένης, τὸ μέρος τοῦ ἐποικοδομήματος τῆς ζωῆς στὴν παρούσα πεντηκονταετία) πού τελικὰ θὰ ὀδηγηθεῖ;

Τεντῶναι ἐπικίνδυνα τὸ σχοινί' ζορίζουν οἱ ἀναμοχλεύσεις πρὸς ἀναζήτησιν, ὄχι τοῦ ἐνός καὶ μοναδικοῦ, ἀλλὰ τῆς καθαρότητος τοῦ ποιήματος καὶ τοῦ ποιητῆ. Ἡ σκλη-

ρὴ πέτρα θρυμματίζεται καὶ σκορπáει στὰ τέσσερα σημεῖα τοῦ ὀρίζοντα. Ἡ ποίηση τῆς Ἀριστερᾶς, ἐκεῖνης τῆς πρώτης φάσεως, θάνατι, μέ ὅσες αἰσιόδοξες προβλέψεις ὑπάρξεως, διακόσια χρόνια κατόπιν εὐνυπόληπτη. Γιὰ τοὺς συμπλέοντες, συγκαιρινούς ἀναγνώστες τῶν ποιητῶν, ἢ ποίησῆ τους εἶναι λιγότερο εὐνυπόληπτη, ἐπιρρεάζεται ἀπὸ τὰ ὑπὲρ καὶ τὰ κατὰ «σημεῖα». Ἡ ἀναδίφηση τῆς οὐδετερότητας τῆς γραφῆς καὶ ἡ ἀκρωτικὴ μαγία ἐξοδελισμοῦ τοῦ αἵματος ἀποδυναμώνουν τὴ συνολικὴ γοητεία τοῦ ποιήματος. Καί, δόξα στοὺς Θεοὺς τῆς Ἐποχῆς, γιὰ τοὺς μελλοντικούς, ἀντίπαλους, κριτικούς, ὑπάρχει στάδιον λαμπρὸν ἐδῶ. «Σήμερα πιά», ἐγκαίρως καὶ ὑποψιασμένα ἐπισημαίνεται, «ὅλα ἔχουν κατακαθῆσει μέσα σὲ χυλὸ ἀδιαφορίας καὶ συμβατικότητας. Καπετάνιοι καὶ γραμματικοί».

Ὁ καπετάνιος σήμερα δὲν ὑπάρχει, δὲν χρειάζεται ἀλλοστε στὸν καιρὸν πού περνάμε. Αὐτὸς γίνεται γραμματικός καὶ λίγο πιὸ πέρα, μέ ἀβαρὴ καὶ ἀνούσια φορτία, ἐξαφανίζεται δὲν ὑπάρχει.

Ἐπικυρῶνεται ἀνάλογα ὅσον τοῦ μέλλεται νὰ ἐπιβιώσει. Πού αὐθύπαρκα, ἐκτός τῶν κρινόντων, ταξιδεύει στὸν χρόνο. Ἐκεῖνο πού εὐχεται κανεὶς, καὶ σάν ἀναγκαῖα ψευδαίσθηση καὶ ἐλαχιστότατη ὑστεροφημία, εἶναι ν' ἀνταμώνει ὠραίους ἀνθρώπους. Δηλαδή: μανιακοὺς ἐρευνητῆς, γνώστες τοῦ περιθωρίου, ἀπελπισμένους (λόγω ἀταξίας) φιλόλογους, Κριτικούς ἂν ὑπάρχουν, οἱ κολασμένοι καὶ καταραμένοι μέσα. Πού θὰ «ἐβλεπαν» καὶ τίς προθέσεις καὶ τίς ὀλοκληρώσεις καὶ τὰ συμπαρομαρτοῦντα τῶν ποιητῶν. Σήμερα ἀλαλούμ καὶ ἀμετροέπειες. Εὐτυχῶς μένει τὸ ἔργο' ὁ κόσμος τῶν ποιημάτων, μαρμαρωμένος, δὲν εἶναι δυνατόν ν' ἀλλάξει.

Αὐτὰ, τὰ γενικά μᾶλλον, γιὰ τὸ σύνολο τοῦ ἔργου τῆς μεταπολεμικῆς ποίησης τῆς Ἀριστερᾶς. Τοῦτέστιν (κατὰ τοὺς εἰδικούς κριτικούς τῆς νεοελληνικῆς γραμματείας), τῆς πρώτης μεταπολεμικῆς ποιητικῆς γενιᾶς, τῆς «χαμένης» γενιᾶς ἢ τῶν «ἀπόηχων» ἐκεῖνης, τῆς πολυθρόμβης γενιᾶς τῆς ἀμφισβήτησης, τοῦ «ιδιωτικοῦ δράματος», καὶ πάει (ἴσως) λέγοντας. Ἀλλὰ εἶναι φανερόν ὅτι ἐδῶ μιλοῦμε γιὰ τὴν πρώτη περίπτωσι, κυρίως. (Τῶν ἄλλων γενεῶν ὁ βίος ἔχει ἀκόμη ἀναμετρήσεις, φαντάζομαι.) Ἡ πρόθεσις «μετὰ», πενήντα χρόνια, εἶναι ἐνδεικτικὴ τοῦ θέματος. Μισὸς αἰώνας, γιὰ τοὺς ποιητῆς τῆς πυρᾶς, τῆς πείρας καὶ τοῦ σιδήρου, εἶναι χρόνος εὐλογημένος.

Λίγο λίγο τὸ πυρωμένο ἀτσάλι τῆς ἐποχῆς κρυώνει, λήγει τελεσίδικα στὴ μορφὴ πού οἱ ποιητῆς ἐπέλεξαν (κρυμμένοι

Μεταπολεμική ποίηση... μεταπολεμικοί ποιητές τῆς Ἀριστερᾶς... ἀριστεροί μεταπολεμικοί ποιητές... ἡ περίπτωση Μανόλη Ἀναγνωστάκη... κι ἄλλες «περιπτώσεις»... πενήντα χρόνια μετά.

Μέ αὐτόν τόν τίτλο ὁ Πολίτης ἐγκαινιάζει ἕνα ἀφιέρωμα πού θά «κυλήσει» σέ ὅσα τεῖχη χρειασθεῖ. Οἱ σελίδες του εἶναι ἀνοιχτές στή συνεργασία καί τόν διάλογο.

πισω της ἢ προβαλλόμενοι μπροστά της). Μέ τή φωνή τους βέβαια, τούς ἦχους, τά ταμπούρα, τίς μελαγχολίες καί τίς κραυγές καί τό κλάμα — λαμπρή, πράγματι, σοδειά, νικητήρια δόξα ἀπό τήν πλευρά τῶν γραμμάτων...

Ἡ ἀπομάκρυνση (καί ἡ μετάθεση τῶν γεγονότων) ἀπό τόν ὀμφάλιο λῶρο τῆς ἐποχῆς ἔχει τό τίμημα, φυσικά. Ἡ ποίηση ἐξελίχθηκε ὅπως καί οἱ συγκυρίες τῆς ζωῆς· οἱ ποιητές ἂν δέν ἄλλαξαν τή ζωή κατά τό ἱστορικό τους κατῆκον, ἐκείνη (παντοδύναμη) κάποιους τουλάχιστον μεταμόρφωσε. Ἐνα σωρό ἀντιφάσεις καί ἀντινομίες ἐπιφυλλάσει ὁ χρόνος. Θετικοί καί ἀρνητικοί ἦρωες ἰσότιμοι καί στό αἰσθητικό κριτήριο, πλὴν ἐκείνων τῶν μύριων ἐκδοχῶν τοῦ ἱεροῦ δῆματος πρὶν ἀπό τήν ἀναχώρηση, χριστιανικότατοι ἐναγκαλισμοί μέ καραμπινάτους ἄσωτους υἱούς, ἐθνικιστικές ἀνακαλύψεις τῆς ἐλληνικότητας τοῦ Αἰγαίου — καί ὄχι μόνον. Τά πάντα κατανοητά.

Ἀλλά πάλι, τό ποίημα σά διάβολος ἀνήσυχος ἀπαιτεῖ τό σύνολό του, τό ἀκέραιο καί ἀπόσβλητο. Γιά νά ὑπάρχει ὄχι σάν παλαιότερο πῆγμα συγκίνησης στίς νεότερες ὅποιες ἀναγνώσεις, ἀλλά γιά νά δονήσει τίς ψυχές μέ ὅσα γενναῖα αἰσθήματα, πολύπλευρα καί διαχρονικά, ἰσχύουν.

Διαφορετικά ἢ ποίηση τῆς Ἀριστερᾶς ὅπως ἐκείνη, σά γενιά τῆς ἀστραπῆς, αὐτοπροσδιορίστηκε, δέν ὑπάρχει σήμερα — ἂν ὑπάρχει, σάν ἐπίλογος τοῦ δράματος ἢ σά συνέχεια μεταμορφωμένη, εἶναι δυσεύρητη· δέν φαίνεται διά γυμνοῦ ὀφθαλμοῦ, θά περιμένει στόν προθάλαμο — ἴσως.

Τό εὐτύχημα λοιπόν, ἀφοῦ ἡ σούμα εἶναι ἐκπληκτική καί στή διαφορετικότητά της καί στήν ὁμοούσια δάση, νά θυμηθοῦμε, γιά πολλοστή φορά, κάποιους μεταξύ ἄλλων. Τά ποιήματά τους δηλαδή πού ἀγαπήσαμε (καί ἀγαπᾶμε κατ' ἐξακολούθησιν). Δίχως ἄλλες, γραμματολογικές-ύφολογικές-κλιματολογικές καί ἄλλες συμπτώσεις μέ τήν πνευματική σκυτάλη τοῦ Μεσοπολέμου καί ἀκόμα πίσω, ποῖο συγκεκριμένο ποίημα νά προτάξουμε ἐδῶ γιά τήν περίπτωση; Μήπως ὑπάρχει νέο ποίημα πού διαπερνάει τή σιωπή;

Λοιπόν, προτιμῶ νά μὴν πέσουμε στούς ἐπώνυμους, ἀλλά σέ κάποιον ἄλλον ἄνθρωπο, τόν προσφιλέστατον Ἡλία Γαργάλα τῆς μεγάλης «παρέας» τῆς Θεσσαλονίκης.

Πού πρόλαβε ἐν ἔτει 1947 (τοῦ παρελθόντος βέβαια), προτοῦ τόν τραβήξουν κοντά τους βαρβαρότητες καί βάσανα καί οὐδέτερη, κατ' ἄλλους ἐπική, καθημερινότητα, νά σημειώσει τά ἀκόλουθα — ἄς γνωρίσουμε τό θαμμένο ποίημά του, κάτι σά μνημόσυνο στόν ἄνθρωπο καί (μεγαλύτερο γιά μένα) φίλο.

ΘΑΝΑΤΟΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΗ*

Ἄσπρα τριαντάφυλλα στά μάτια, θαλασσι
Φουστάνι πάνω στή θερμή σου σάρκα.
Γυμνή σ' ὀραματίζομαι στά πάγκα
Τά ἔρημα νά περνᾶς, γυμνή. — σ' ὦρα χρυσή.

Γέλιο κοφτό σαθῆ στά χεῖλη, τρυφερό
Στήθος κι ἀμάλαγο, μέση, λαγόνες.
Στά σθηστά μάτια μου μπροστά γοργόνες
Στήνουν ἀπίθανο κι ἀλλόκοτο χορό.

Βίαια τά πόδια σου ὕψωνα-φωτιά, φωτιά
Στίς ἄκρες τῶν δακτύλων μου ὡς τά φρένα.
Κι ἀπέ ἀπό τό διβλίο ξεχασμένα
Κι ἀπλά νά σου διαβάζω ποιήματα παλιά.

Ἥρεμη θάλασσ' ἀπαλή βροχή, μικρές
Χαρές σᾶς σκέφτομαι, ξανθιά σελήνη.
Τάχα ἕνα ρόδο, μιά πνοή, θά μείνει;
Στάχτη πικρή θά μείνει, ναί, μνήμες πικρές.

Σά μιά γροθιά στό μέτωπο ἔχω μιά πληγή.
Στόν ἥλιο κείμεται ἀντικρὺ στόν ἥλιο.
Σφαχτό γιά τό φασίστα στόν ἐμφύλιο
Πέφτω χωρίς κανεῖς ν' ἀκούσει τήν κραυγή.

Γιναῖκα Ἐσύ, διβλία μου, φθινοπωρινή
Βροχή, ταξίδια σέ ἡσυχά νερά.
Σάμπως ὀροσιά μου χάνεστε ὄνειρά
Μου νεανικά καί πιά — δέν ἔχω πιά φωνή.

Ἡλίας Γαργάλας,
Σεπτέμβριος 1947

* (Ἀπό τό προσωπικό ἀρχεῖο τοῦ ποιητῆ Κλείτου Κύρου).

ΚΑΡΥΩΤΑΚΗΣ- ΕΓΓΟΝΟΠΟΥΛΟΣ

Δρόμοι παράλληλοι και τεμνόμενοι

της Ρένας Ζαμάρου

Α' ΜΕΡΟΣ

Τό θέμα των επιδράσεων στη λογοτεχνία και ειδικότερα στην ποίηση έλκυει πάντοτε τούς μελετητές, μολονότι όχι σπάνια τό ζητούμενο αποβαίνει προβολή προσωπικών απόψεων. Όσοσο οί μελέτες αυτού του είδους παρουσιάζουν πάντοτε ένδιαφέρον και πολλές φορές αναδεικνύουν τή λανθάνουσα σχέση δύο ή περισσότερων ποιητών. Μιά τέτοια σχέση, πιστεύουμε, υπάρχει ανάμεσα στον Καρυωτάκη και τόν Έγγονόπουλο, καθώς ό τελευταίος φαίνεται νά ανοίγει έναν ένδιαφέροντα διάλογο μέ τόν πρώτο.¹ Μέ τό παρόν άρθρο θά θέλαμε νά προσθέσουμε στίς υπάρχουσες μελέτες² όρισμένα στοιχεία αυτού του διαλόγου. Ός σημείο έκκίνησης θά χρησιμοποιήσουμε τό ποίημα «Στά όρη τής Μυυπόλεως» (Π Α 104-10)³ από τή συλλογή *Τά Κλειδοκύμβαλα τής Σιωπής* (1939).

Α. Όπως προκύπτει από τή μελέτη τής συλλογής (ό τίτλος επίσης είναι ένδεικτικός, πβ. Π Α 82-7, 48) τά θέματα πού τίγονται κυρίως έδώ είναι ή μουσική και ή αντίστικτική σιωπή τής, ό λόγος και ή σιωπή του ποιητή, ή ζωή και ό θάνατος των ποιητών και κατ' επέκταση ή σχέση παλαιού και νέου κόσμου. Αυτές οί θεματικές γραμμές διατρέχουν και τό ξεταξόζόμενο ποίημα, πού βρίσκειται στό κέντρο τής συλλογής και περιέχει τρία μέρη άριθμημένα μέ λατινικούς χαρακτήρες. Παρόμοια άρίθμηση έχουμε και στό παρακείμενο ποίημα «Ένα ταξίδι στό Έλμπασσάν», πού φαίνεται νά συγγενεύει μέ τό ποίημά μας τουλάχιστον όσον άφορά τήν ιδέα τής επισκέψεως ενός τόπου εκ μέρους του ποιητή και τήν περιγραφή όσων τεκταινούνται εκεί. Η διαφορά είναι ότι τό Έλμπασσάν, ή Σινάπη, ή Πόλη ή άλλοι τόποι, πού επισκέπτεται ό ποιητής, είναι πόλεις ύπαρκτές, όρίζονται στό χάρτη, ενώ ή Μυούπολις (μη-ου-πολις;) είναι άνύπαρκτη.

Ι. Άς ξεκινήσουμε από τίς τρεις στροφές του 1ου μέρους του ποιήματος: *ό/δρόμος προς τήν/άγάπη είναι σπαρμένος/μάτια γατιών/μέσ' στό σκοτάδι/και τή σιωπή/ π' άπλώνεται γύρω/σά δίχτυ χαράς/ό δρόμος προς/τήν άγάπη/είναι νυχτερινός/ πηγαίνει ψηλά/και φτάνει/έκει όπου/τό μπλέ/του κοβαλιού/κι άκόμη και τό κίτρινο/— του καδμίου—/δέν είναι πιά τά χρώματα/μέ τά όποια/βάφω/τίς ζωγραφίες μου/άλλά λεπτές μουσικές/άρπας/κινύρας/και/σειστρον φυγής/σειστρον/φυγής/ σιγής/γής.*

Τό θέμα τής πρώτης στροφής είναι ή άγάπη, ό νυχτερινός δρόμος προς τήν άγάπη πού φωτίζεται από τά μάτια γατιών. Οί γάτες είναι προφανώς κάτοικοι τής Μυυπόλεως, επικίνδυνες ίσως⁴ άλλά και έδεργετικές: όχι μόνο

φωτίζουν τό σκοτάδι άλλά και προσφέρουν χαρά μέσα στη σιωπή.⁵ Έκτός από τίς γάτες-γυναίκες, ένα άλλο θέμα του πρώτου μέρους είναι ή τέχνη. Όπως φαίνεται από τή δεύτερη στροφή, τά πράγματα χάνουν τό ύλικό τους βάρος, μετατρέπονται σε χρώματα και ήχους και ό δρόμος τής άγάπης πού πηγαίνει ψηλά καταλήγει σε πορεία καλλιτεχνική.⁶ Στην άφετηρία αυτού του νυχτερινού δρόμου βρίσκονται τά λαμπερά μάτια των γατιών. Άκολουθούν τά χρώματα τής ζωγραφικής, όπου τό έντονο κίτρινο συνυπάρχει μέ τό πιό σκούρο μπλέ, και τέλος ακούγεται και ή μουσική. Η μουσική, σε αντίθεση μέ τή ζωγραφική, δέν φαίνεται νά συνδέεται μόνο μέ τή χαρά τής δημιουργίας.

1. Ο Καρυωτάκης είναι από τούς ποιητές πού ό Έγγονόπουλος εκτιμά και θαυμάζει. Βλ. Ν. Έγγονόπουλου, *Πεζά Κείμενα* (έπιμέλεια Α. Λαμπρία, «Υψιλον», Αθήνα 1987) 64, 67, Θ. Θ. Νιάρχος, *Πραγματογνωμοσύνη τής Έποχής* (Αθήνα 1976) 39, έφημ. *Τό Βήμα* (6.1.80). Λ. Έγγονόπουλου, «Ποτέ άρκετά!», *Χάρτης* 25-26 (1988) 246.

2. Βλ. Δ. Τζιόβας, «Η ποίηση του Καρυωτάκη ως πρόκληση στο μοντερνισμό», *Διαδάζω* (1986) 102, Φ. Άμπατζοπούλου, Ν. Έγγονόπουλος, «Η ποίηση στον καιρό του τραβήγματος τής ψηλής σκάλας» (Αθήνα 1987) 35 έξ., 109 έξ., Κ. Βούλγαρης, «Ν. Έγγονόπουλος και Κ. Γ. Καρυωτάκης (Κάποια σχόλια πού ζητούν τό σχολιασμό τους...)», *Πάλι στη σφενδόνη* 2 (1988) 19-30, Ρ. Ζαμάρου, «Ο ποιητής Νίκος Έγγονόπουλος. Έπίσκεψη τόπων και προσώπων» (Αθήνα 1993, 1996²) 59 έξ., 106 έξ. Α. Βογιατζόγλου, «Μέ άφορμή τό ποίημα του Νίκου Έγγονόπουλου "Περί ύψους"», *Ο Πολίτης* 126 (1994) 50-6, Ε. Φιλοκύπρου, *Λόγια και Ιστορίες από τό Χωριό των Ποδηλάτων. Άφηγηματικά σχήματα στίς δύο πρώτες συλλογές του Νίκου Έγγονόπουλου* (Αθήνα 1996) 39-41, 75, Γ. Κουβαράς, «Ό δραστικά παρών Κώστας Καρυωτάκης», «Η κληροδοσία τής Πρέβεζας», *Η Καθημερινή* (23.7.96), (22.10.96), Π. Βουτουρής, «Οί μυστικοί ποιητές ή τό μυστήριο τής ζωής εν τάφω», *Πλανόδιον* 24 (1996) 630-4, Χ. Ντουλιά, «Ο Καρυωτάκης και οί άπεγνωσμένοι τής αισιοδοξίας», *Αντί* 623 (1996) 43-5.

3. Στο έξής Π Α = Ν. Έγγονόπουλου, *Ποιήματα Α* («Ίκαρος», Αθήνα 1977), Π Β = *Ποιήματα Β* («Ίκαρος», Αθήνα 1977), Κ Ρ = *Στήν Κοιλάδα μέ τούς Ροδώνες* («Ίκαρος» Αθήνα 1978).

4. Πβ. τήν ήδονική και επικίνδυνη γάτα-γυναίκα στον Ch. Baudelaire (*Les Fleurs du Mal* XXXIV, πβ. LI, LXVI), άγαπημένο ποιητή του Έγγονόπουλου.

5. Στο Π Β 98-100 ή ώραία κόρη πού φωτίζει μέσα στη νύχτα πλέκει ένα ώραίο δίχτυ τής χαράς. Στο Κ Ρ 34 ή άγάπη παγιδεύει τή νύχτα μέ άποτέλεσμα νά διαβαίνουμε τόν δρόμο μέ τραγουδία.

6. Πβ. τόν όρο «ύψηλή άγάπη» (Κ Ρ 21).

Ἄν κρίνουμε ἀπό τὰ μουσικά ὄργανα πού ἀκούγονται, στό συναίσθημα πού μεταδίδουν οἱ μουσικοὶ ἦχοι ὑπάρχει καί κάποια μελαγχολία.

Τὰ μουσικά ὄργανα εἶναι ἡ ἄρπα, ἡ κινύρα καί τὰ σείστρα. Ἡ σημασία τῆς ἄρπας, ἐνός ὄργανου πού ἐμφανίζεται συχνά στό ποιητικό ἔργο τοῦ Ἐγγονόπουλου (βλ. π.χ. τῆ νεωτερική λειτουργία της, Π Α 21-2), εἶναι ἀμφίσημη. Ἔτσι ἐνῶ ὁ ποιητής δηλώνει κάποτε ὅτι θά ἐπιθυμοῦσε νά συνόδευε τίς ἀπεγνωσμένες του κραυγές ἡ αἰολική ἄρπα τῆς χαρᾶς καί νά φύτρωνε μία ὄρτανσία σέ κάθε δάχτυλό του (Π Α 89, πβ. 33-4), αὐτό τό ἴδιο μουσικό ὄργανο συνδέεται ἄλλοῦ μέ τό γοερό κλάμα. Ὁ μαῦρος ἀγέρας πού ὀρμά μέσα ἀπό τίς ξεχαρβαλωμένες πόρτες πού δέν μανταλώνουν πιά τὰ σουγλερά/καρφιά/τῶν πόθων τοῦ ποιητή, χυμαίε ἀδάσταχτος/ἀπό τίς/ξυλίνες/ἐρειπωμένες σκάλες/πού κλαίνε/γοερά/—μὲ ἀνθρώπινες φωνές/σάν ἄρπα αἰολικιά— γιά νά ξεσπάσει μέσα στά νεκρά δωμάτια (Π Β 49-50). Ἡ κινύρα ἐπίσης (πβ. Π Α 77-8) εἶναι ὄργανο πού συνδέεται μέ θρήνους καί γενικότερα μέ θλιθερή μουσική.⁷

Ἡ μελαγχολική μουσική γίνεται ἐντονότερη καθώς προσιθεται τὰ σείστρα «τῆς φυγῆς, τῆς σιγῆς καί τῆς γῆς». Τό τέλος αὐτό μοιάζει ἐπίσης ἀμφίσημο: ὁ ποιητής καταλήγει, μέσα ἀπό τίς ἀλλεπάλληλες παρηγήσεις τῶν λέξεων φυγή, σιγή, γῆ, στήν ἐπιστροφή στό γήινο στοιχεῖο. Ἡ χαρά τοῦ ἔρωτα, τὰ χρώματα τῆς ζωγραφικῆς, οἱ λεπτές μουσικές μοιάζουν νά φεύγουν καί νά σβήνουν καθώς ἡ ἄνοδος πρὸς τὰ ψηλά καταλήγει στή γῆ. Μέ ἀνάλογο τρόπο ὁ ἦχος τῶν σείστρων πού τελειώνει στή μονοσύλλαβη λέξη γῆ καί ἡ κυριαρχία τοῦ φθόγγου σ δημιουργοῦν τήν ἐντύπωση τῆς ἠχοῦς (ψηλά, στά ὄρη;) πού βαθμιαία σβήνει μέσα στή νύχτα παραχωρώντας τή θέση της στή σιγή.⁸

Αὐτό λοιπόν πού προκύπτει εἶναι πῶς ὁ,τι ἀρχικά γεμίζει μέ χαρά τῆ σιωπῆ ἀπορροφᾶται τελικά ἀπό τή σιγή.⁹ Ὁ δρόμος, ἀκόμη καί τῆς ἀγάπης, εἶναι πάντα σκοτεινός καί ἀπειλούμενος, πάντα νυχτερινός καί μόνο παροδικά φωτισμένος ἀπό τὰ χρώματα τοῦ ἔρωτα καί τῆς τέχνης. Στά «Ὀρη τῆς Μυουπόλεως» ὁ δρόμος μπορεῖ νά ἀνεβαίνει ψηλά ἀλλά καταλήγει στή γῆ. Ἡ Μυουπόλη μπορεῖ νά πει κανεῖς ὅτι ἀποτελεῖ μιά ἀντεστραμμένη εἰκόνα τῆς οὐράνιας Σινώπης, τῆς πόλης τῶν ποιητῶν (Π Α 95-7).

Ἡ αἴσθησις πού μᾶς δίνει τό ποίημα ἴσαμε ἐδῶ εἶναι ἡ αἴσθησις τοῦ κλειστοῦ, τῆς προσγειώσεως. Τά σκοτεινά αἰσθήματα τοῦ Ἐγγονόπουλου, ὅπως ἐκφράζονται μέ τόν κλειστό δρόμο καί τή μελαγχολική μουσική, σχετίζονται, πιστεύουμε, μέ θέματα πού ἀπαντοῦν καί στήν ποίηση τοῦ Καρυωτάκη. Εἰδικότερα ἡ εἰκόνα τοῦ δρόμου πού περιγράφουν καί οἱ δύο ποιητές—παρά τήν τάση τοῦ Ἐγγονόπουλου νά διαφοροποιηθεῖ—δηλώνει μιά ἀνάλογη ψυχική κατάσταση:¹⁰ καί στοὺς δύο δρόμους (νυχτερινός ἢ ὄχι) συνδέεται μέ τή φυγή καί δέν καταλήγει πάντα στή χαρά ἢ στό φῶς. Φυσικά ἡ ἰδέα αὕτη εἶναι πολύ πῶ καταθλιπτική στήν ποίηση τοῦ Καρυωτάκη: ὁ δρόμος εἶναι ἀνηφορικός καί «δείχνει» τοὺς πόνους πού αισθάνεται ὁ ποιητής νά ὀγκώνονται μέσα του καθώς τόν ζώνει ἡ θανάσιμη νύχτα: Πόσο τ' ἀνέβασμα/τοῦ ἄχαρου δρόμου!//Στρέφω κοιτάζοντας/πρὸς τ' ὄνειρό μου://Μόλις καί φαίνονται//οἱ ἄσπρες εἰκόνες./Τ' ἄνθη, χαμόγελα/μέσ στοὺς χεμιῶνες./Ἄεροσαλεύουνε/κρίνοι καί χέρια/. Ἥλιοι τὰ πρό-

σωπα./μάτια τ' ἀστέρια.//Εἶναι καί ἀνάμεσα/σ' ὅλα ἡ Ἀγάπη./ἀπό πρωτοφίλημα/κόρη πού ἐντροπή.//Κι ὄλο μακραίνουνε/πύργοι, παλάτια./Κλαίνε μου οἱ θύμης, κλαίνε τὰ μάτια... («Δρόμος», 79). Ὁ Καρυωτάκης μπορεῖ νά νοσταλγεῖ στό κορυφωμα τοῦ ἀπελπισμένου δρόμου τὰ μάτια τῆς ἀγαπημένης του (87) πού ἐφωσφόριζαν γαλάζα, τίς μελωδίες τοῦ πιάνου καί τὰ τραγούδια της (85, πβ. 242), ὅμως περιγράφει διαφορετικά τῆ Μούσα πού θά ἀγαπήσει. Ἡ «Πολύμνια» (49-50) πού περιμένει τόν ποιητή στήν ἄκρη τοῦ σκοτεινοῦ δρόμου εἶναι μιά κόρη ἀμίλητη, χλωμή, μαυροντυμένη, μέ βλέμμα πού λάμπει ἀπό τήν ἀσθένεια.¹¹

Αὐτός ὁ σκοτεινός καί μάταιος δρόμος, αὕτη ἡ φυγή καταλήγει γιά τόν Καρυωτάκη στή σιωπῆ καί στήν ἐπιστροφή στή μητέρα-γῆ (109, 113, 114, 115, πβ. 88).¹² Ὁ ποιητής φτάνει ἀπό ἑκατὸ δρόμους τὰ ὄρια τῆς σιγῆς (203), καί παράλληλα παύει καί ἡ μελαγχολική μουσική τῆς ἄρπας μέσα στήν κάμαρα ὅπου κλείνεται. Στό ποίημα «Εὐγένεια» (47) ὁ ποιητής προτρέπει ἑαυτόν: Κάνε τόν πόνο σου ἄρπα./Καί γίνε σάν ἀηδόνι,/καί γίνε σά λουλούδι./Πικροὶ ὄταν ἔλθουν χρόνοι,/κάνε τόν πόνο σου ἄρπα/καί πέ τονε τραγούδι. Ἀργότερα ὁ πόνος (πού ἄλλοτε εὐόδα) ἀποδεικνύεται στειρός. Ἡ μεταβολή αὕτη συνδέεται μέ τή γενικότερη ἀπώλεια τῶν πραγμάτων. Ὅλα ὅσα συνιστοῦν τῆ ζωῆ, ἐλπίδες, φιλία, ἔρωτας, ἀκόμη καί ὁ πόνος, εἶναι καταδικασμένα νά φύγουν καί νά σβήσουν (77, πβ. 86). Στίς στοιχειωμένες κάμαρες, πού ὁ ποιητής ἀνοίγει γιά νά τίς γεμίσει τ' ἀγέρι κ' ἡ νυχτιά, ἡ ἀράχνη ὑφαίνει τόν κημό του στή σιωπηλῆ ἄρπα πού νοσταλγεῖ τὰ δάχτυλα. ἐνῶ τὰ ἀδειανά κρεβάτια τοῦ ἔρωτα ἀσπρίζουνε σάν τάφοι: Ποτέ τοῦ γυρισμοῦ τό γλυκοτραγούδο./ποτέ δέ θά τό πούνη σκαλοπάτια; («Μοναξιά», 89, πβ. 112, 124-5, 170).

II. Τὰ θέματα τῆς ἀγάπης, τῆς μουσικῆς καί τῆς σιγῆς

7. Βλ. Σ. Μιχαηλίδης, Ἐγκυκλοπαίδεια τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Μουσικῆς (Ἀθήνα 1982) 168-9. Γιά τό θέμα τῆς μουσικῆς στήν ποίηση τοῦ Ἐγγονόπουλου, βλ. καί Α. Τσοτσόρου, «Ὁ χαλκός ὁ ἦχός τῆς ἀγάπης, ἐγῶ», Χάρτης 25-26 (1988) 101-13. Γιά τή σχέση εἰδικότερα τοῦ λόγου ἢ τῆς μουσικῆς καί τοῦ ἔρωτα στά «Ὀρη τῆς Μυουπόλεως», βλ. Φιλοκάπρου (1996) 50-1, 103-7, 112-4, 130-1.

8. Τό ποίημα φαίνεται νά σβήνει καί τυπογραφικά καθώς ἡ τυπογραφική του εἰκόνα ἀναπτύσσεται ὄχι στόν ὀριζόντιο χῶρο (πλάτος) τῆς σελίδας ἀλλά στόν κάθετο (μάκρος ἢ βάθος). Πβ. Β 39, 42. Τό θέμα τῆς σιγῆς ἀπασχολεῖ καί τόν Ἄ. Ἐμπεριόκο, Ὁκτάνα («Ἰκαρος», Ἀθήνα 1980) 7, 21-2, 49 ἔξ. (Π Α 135-20 ἔξ.).

9. Πβ. τῆ διαφορετικῆ ἐπιστροφῆ στό ΠΑ 133-4 καί «Τό Ἐβδομο τραγούδι τῆς ἀγάπης» (ΠΒ 104-5) ὅπου τὰ ἀμφια τῆς ὄρσειράς νυχτώνουν ὑποσχέσεις/ὑποσχέσεις ζωῆς καί χαρᾶς.

10. Ἐδῶ θά μπορούσε κάποιος νά συγκρίνει καί τή σημασία πού ἔχει ὁ δρόμος στόν Ἐμπεριόκο, ἕναν ποιητή πού φαίνεται νά σκηνοθετεῖ πολλά ποιήματά του on the road (Ὁκτάνα, 10-11, 15-8, 24-5, 49 ἔξ., 67-74, Ἡ Σήμερον ὡς Αὔριον καί ὡς Χθές, φιλολογική ἐπιμέλεια Γ. Γιατρομανωλάκης, «Ἄγρα», Ἀθήνα (1984) 73-4).

11. Γιά τήν καταγωγή τῆς ἀρρωστῆς Μούσας, βλ. Τ. Ἄγρας, Κριτικά Β (φιλολογική ἐπιμέλεια Κ. Στεργιόπουλος, Ἀθήνα 1981) 240-1. Κ. Στεργιόπουλος, Οἱ Ἐπιδράσεις στό ἔργο τοῦ Καρυωτάκη (Ἀθήνα 1972) 64-7.

12. Πβ. τήν ἐρμηνεία τοῦ Ἐμπεριόκου Ὁκτάνα 63-4.

επανερχονται έντονα και, θά λέγαμε, πιά συγκεκριμένα στο 2ο μέρος του ποιήματος του Έγγονόπουλου, όπου ο ποιητής δέν βρίσκεται πλέον στο δρόμο αλλά στον εσωτερικό χώρο ενός δωματίου: *οί τρελλές παρθένες/ένόθηκαν/μέσα στο δάσος/μέ τά δέντρα/—τόσες παρθένες/και τόσα δέντρα—/τήν ώρα/της μεγάλης/βροχής//οί μητρες τους ήτανε/άσπιλες/—άγνές—/τόσο μετά/όσο και πριν/τήν καταιγίδα//τόσο μετά/όσο και πριν/τή συνουσία//κι' όμως/σάν έφυγαν τά σύννεφα/κι έλαμψε/ό ήλιος πάλι/έμενα πάντοτες/αίχμαλωτος/μέσα στο σκοτεινό σαλόνι/μέ τά κόκκινα θελοῦδα/και τή θαρειά/κι επίμονη μυρωδιά/της μούχλας/και της ήδονης.*

Ό,τι περιγράφεται εδώ είναι, πιστεύουμε, μιά άγονη έρωτική σκηνή με τίς τρελλές παρθένες πού δέν δίνουν κανένα καρπό ή γόνο σωματικό. Οί μητρες τους δέν δέχονται σπορά, ό έρωτας μέσα στά δάση της Μυουπόλεως και τήν καταιγίδα αποδαινει άκαρπος. Άν άλλοτε ό ποιητής βρίσκει μέσα στο δάσος¹³ μιά γυναίκα-γοργόνα (τήν ξύλινη φιγούρα του καραβιού μέ τά περιδέραια από λαμπρά άστρα γύρω στο λαμό της) πού τον παρηγορεί τίς νύχτες καθώς βλέπει πλάι του *νά φέγγη/ή κοιλιά/ΤΗΣ/ώσάν/φανάρι (Π Α 137-8, πβ. 42, 72),*¹⁴ εδώ οί μητρες των γυναικών δέν παρέχουν έλπίδα καρποφορίας.

Η κατάσταση δέν αλλάζει ούτε όταν τά σύννεφα διαλύονται και ό ήλιος λάμπει ξανά. Ό ποιητής εξακολουθεί να παραμένει έγκλειστος μέσα σε ένα σκοτεινό σαλόνι μέ κόκκινα θελοῦδα, όπου ή μυρωδιά της ήδονης συγχέεται μέ τή μυρωδιά της μούχλας. Από τον εσωτερικό αυτό χώρο, από αυτή τήν καρωτατικό, θά λέγαμε, τύπου κάμαρα, ό αιχμαλωτισμένος ποιητής περιγράφει τώρα ένα τοπίο αστικό: *(άπ' τό παράθυρο/έδλεπα άτέλειωτες ταράτσες/—μέ μαρμάρια κάγκελλα—/πού κατέβαιναν κάτω/ίσαμε τή θάλασσα).* Ό,τι τονίζεται στή συνέχεια είναι ή μοναξιά του ποιητή μέσα στο μουχλιασμένο σαλόνι (όπου ό έρωτας μοιάζει νεκρός), ή σιωπή του πιάνου και ή πικρία της αγάπης πού πρέπει νά άφορα τήν έρωτική-καλλιτεχνική έμπειρία.¹⁴

Ένας μόνο άνθρωπος, κι αυτός άγνωστος, βρίσκεται στο δωμάτιο μαζί μέ τον ποιητή: *κι' ήμουνα μόνος/μ' ένα μονάχα/—κι αυτόν μου άγνωστο—/άνθρωπο/σκυμμένο μέσ' στά σκοτάδια/πάνου στα νεκρά πλῆκτρα/του κλειδοκύμβαλου/της σιωπής//ή μούρη μου/ήτανε φαγωμένη/σά λεπρού/—δέν φαινόταν τίποτες πιά—/από τίς τύψεις/και τήν πικριά/της αγάπης//κι' όμως/ό άγνωστος/άνθρωπος σηκόνονταν κάθε τόσο/ταχικά/από τή σκοτεινή γωνιά του/και μέ βασάνιζε άτάραχα/—άπ' τά χαράματα/ίσαμε τό θρόνυ—/και πάνω στο μέτωπό μου/μέ πυραχτωμένα/μακριά σίδερα/μούγραφε συνεχώς/αυτές τίς λέξεις/—σά σύμβολο τρομερό—/«πατήρ-μήτηρ»//«άνήρ-γυνή».*

Ποιά είναι αυτή ή εφιαλτική φιγούρα πού επίμονα από τό πρωί ως τό θρόνυ σημαδεύει τό μέτωπο του ποιητή μέ τά τρομερά σύμβολα, τίς πυραχτωμένες λέξεις πατήρ-μήτηρ, άνήρ-γυνή; Ήδη έχουμε υπαινιχθεί, αναφερόμενοι στο ποίημα «Μοναξιά», τή συγγένεια του σκοτεινού σαλονιού και της καρωτατικής κάμαρας. Ό Έγγονόπουλος μοιάζει νά μετασηματίζει τή σκοτεινή κάμαρα σε σκοτεινό σαλόνι. Τήν ώρα πού νοσταλγεί τά δάχτυλα σε κλειδοκύμβαλο της σιωπής και τον νεκρό έρωτα σε μουχλιασμένο έρωτα.

Υπάρχουν όμως και άλλα στοιχεία πού μπορούν νά μάς βοηθήσουν νά συνδέσουμε περισσότερο «Τά Όρη της Μυ-

ουπόλεως» μέ τον Καρωτάκη και τήν ποίησή του γενικότερα. Τό θέμα λ.χ. της άκαρπης αγάπης είναι κοινό και στους δύο. Η μυγαλιά πού φυτρώνει στον κήπο του Καρωτάκη δέν πρόκειται νά του δώσει τή χαρά ή τήν άνοιξη του άνθου της. Μολονότι τήν ποτίζει κάθε πρωί μέ νερό και δάκρυα και της έχει αγάπη τόση, τά φύλλα της θά πέσουν και τά κλαδιά της θά απομείνουν ξύλα (36). Ό ίδιος ό ποιητής ταυτίζεται μέ ένα σιωπηλό, ρημαγμένο κήπο της αγάπης (110, πβ. 33, 73, 88, 90).¹⁵ Τά έρωτικά του δάση (58, 124) πνίγονται μέσα στή βροχή. *Γύρω τό δάσος μέ τίς μπόρες/φένγει σάν πλοίο στήν τρικυμία.*

Σύμφωνα λοιπόν μέ τά παραπάνω, δέν θά ήταν άστοχο νά υποθέσουμε ότι ή σκοτεινή φιγούρα πού βασανίζει τον Έγγονόπουλο είναι ό Καρωτάκης. Ό ποιητής, ό όποιος μάταια προσδοκούσε τήν έρωτική ευφορία (πβ. *Όκτάνα 65*) είναι αυτός πού γράφει στο μέτωπο του νεότερου όμοτεχνου τίς άρχέτυπες λέξεις, τά τρομερά σύμβολα πού προφανώς παραπέμπουν μέ διαφορετικό τρόπο στο θέμα της άρχικής εικόνας. Η εικόνα εξάλλου του γραφικού είναι συνήθης στήν ποίηση του Καρωτάκη, όπως φαίνεται από τό όμώνυμο ποίημά του (71). Πρόκειται για ένα ποίημα όπου είναι έντονη, όπως και στο ποίημα του Έγγονόπουλου, ή αντίθεση ανάμεσα στή ζωή του φωτεινού, ελεύθερου έξωτερικού χώρου (που περιγράφεται έντός παρενθέσεων) και στον εσωτερικό χώρο όπου οί κρίνοι στο βάσο είναι σά νά χουν βγει σε τάφο, ενώ ό ποιητής, γυρτός στο άχάριστο τραπέζι, γυρεύει άναπνοή στή σκόνη των χαρτιών του (71, πβ. 112). Ό Καρωτάκης στο ποίημα αυτό αναφέρεται δέβαια στή δημοσιούπαλληλική του ιδιότητα (πβ. 121, 164), ή όποια όμως αρκετές φορές (πβ. τίς ανάλογες εικόνες των χαρτιών, της δουλειάς, τήν όμοιοκαταληξία των λέξεων γράφω-τάφο (ς), 23, 80, 142, 163, 173), φαίνεται νά ταυτίζεται μέ τό ποιητικό έργο.¹⁶

Ό ποιητής είναι ένα δυσερμήνευτο σύμβολο και ένα ανεπίδοτο γράμμα: *Σύμβολα έμείνανε καιρών πού άπάνω μας θαραίνουν,/άλυτοι γρίφοι πού μιλοῦν μονάχα στον έναντό τους,/τάφοι πού πάντα μέ άνοιχτή χρονολογία προσμένουν,/γράμματα πού δέν έφτασαν ποτέ στον προορισμό τους (122).*¹⁷ Ωστόσο στήν ποίηση του Έγγονόπουλου ούτε τά σύμβολα του Καρωτάκη παραμένουν ανερμήνευτα ούτε τά γράμματά του ανεπίδοτα. Ό Καρωτάκης τελικά δέν είναι ένας άγνωστος άντρας αλλά ένας γνώριμος ποιητής, μιά πατρική φιγούρα για τον Έγγονόπουλο.

III. Στο τελευταίο μέρος του ποιήματος ή εικόνα του κλειστοῦ σαλονιού χάνεται και σταματά ή τυραννική επενέργεια του άγνωστου άντρα. Τώρα ό νέος ποιητής μοιάζει νά αναλαμβάνει δράση, νά αντιδρά. Η εικόνα του φαγωμένου προσώπου δέν φαίνεται πιά, τό μέτωπό του δέν έχει

13. Για τό δάσος ως χώρο έρωτικό πβ. Π Β 144-5..

14. Πβ. τή διαφορετική εικόνα του έρωτικού δωματίου-κήπου, γεμάτου μουσική και ζωγραφίες στα «Κλειδοκύμβαλα της σιωπής» (Π Α 85-7, πβ. 126-7, Β 82-3).

15. Βλ. και Ε. Γ. Καψωμένος, «Δομές αντίθεσης στήν ποίηση του Καρωτάκη», *Διαβάξω* (1986) 85 έξ., Α. Βογιατζόγλου, «Οί ποιητικοί κήποι του Κ. Γ. Καρωτάκη», *Η Λέξη* 79-80 (1988) 882-7.

16. Βλ. Ρ. Mackridge, «Ζητήματα ύψους και ύψους στήν ποίηση του Καρωτάκη», *Διαβάξω* (1986) 80-1, Καψωμένος (1986) 84-5.

17. Πβ. 109 και (;) Π Β 155.

τώρα στίγματα λέξεων, αλλά κοσμεῖται μέ ψάρια καί ὀμπρέλες, ὅπως τό μέτωπο τοῦ «'Αφέντη τῆς Καρύταινας» (Π Β 68) κοσμεῖται μέ σέλινα καί σμύρνα. Πιστεύουμε ὅτι αὐτός ὁ κόσμος τοῦ μετώπου εἶναι σύμβολα τοῦ ἔρωτα καί τῆς τέχνης¹⁸ πού ἀντικαθιστοῦν τίς λέξεις μέ τίς ὁποῖες τόν σημάδευε ὁ ἄγνωστος ἄντρας. Τά πυραχτωμένα μακριά σίδερα γίνονται τώρα φωνές φωτιάς μέσα στά μαλλιά του, γεγονός πού μπορεῖ νά σχετίζεται μέ τήν ποιητική ἔμπνευση ἢ καί τήν ἐρωτική ἀφόρησή της (πβ. Π Β 142).¹⁹ Οἱ φωνές τῆς φωτιάς καταροῦν τή σιωπή καί τό σκοτάδι, ἐνῶ ἡ γοημότητα τῆς ποίησης ἀντιτίθεται στήν ἀκαρπία τοῦ δίου.

Ὅμως αὐτή ἡ «θετική» κατάσταση δέν μένει σταθερή, δέν παγιώνεται, ἀλλά ἀνατρέπεται, κάτι πού συχνά συμβαίνει στόν Ἐγγονόπουλο: *τά χέρια μου/γίνονται/οἱ σκουριασμένες/ἄγκυρες τῶν/ναυαγίων//κι' ἐνῶ ἀπλώνεται/—δαμνηδόν—/σ' ἀκρογιάλι/ἡ ἔρημιά/κι' ἡ νύχτα/βλέπω νά χάνωνται μακριά/—πάνω στή θάλασσα/στά βάθος τοῦ ὀρίζοντα—/τά τελευταία φῶτα/τοῦ/χαμοῦ.* Ὅπως τό πρῶτο μέρος τοῦ ποιήματος ἡ ἀπόληξη τῆς πορείας εἶναι ἡ προσγείωση, ἔτσι καί ἐδῶ ὁ ποιητής ἀγκυροβολημένος στό θυθό τῶν ναυαγίων (πβ. Π Β 41) βλέπει ἀπό τό ἔρημο ἀκρογιάλι νά ἐξαφανίζονται μακριά, νά χάνονται *τά τελευταία φῶτα τοῦ χαμοῦ*.²⁰

Περί τίνος πρόκειται καί τί χάνεται τελικά; Ἡ ὀξύμωρη γλώσσα καί ἡ παράδοξη εἰκόνα ἐνός πού βλέπει νά χάνεται ὁ χαμός (ὡσαν φωτισμένο πλεούμενο) καθιστά τό τέλος τοῦ ποιήματος ἀμφίσημο. Τό ποίημα (σαφῶς διαποτισμένο ἀπό τό μυστικό πνεῦμα τοῦ Καρυωτάκη) μοιάζει νά τελειώνει μέσα στήν ἀμφισημία τῆς ποιητικῆς νεωτερικότητας τοῦ Ἐγγονόπουλου. Ἐδῶ ἄλλωστε καί ἡ διαφορά τους. Στόν Καρυωτάκη τά πράγματα εἶναι σαφέστερα καί τετελεσμένα, ἐνῶ στόν Ἐγγονόπουλο, μέ τό ἔντονο χιούμορ καί τό παιγνιώδες τοῦ νέου ποιητικοῦ λόγου, οἱ καταστάσεις (ἀκόμη καί οἱ ἀπώλειες) δέν φαίνονται ἀμετάκλητες καί ὀριστικά παγιωμένες.

Ἄς δοῦμε ἀπό κοντά τό θέμα τῆς ἀπώλειας στόν Καρυωτάκη. Γενικά μιλώντας ὅλη ἡ πορεία τοῦ Καρυωτάκη χαρακτηρίζεται ἀπό ἀναπότρεπτες ἀπώλειες καί ναυάγια. Τό ρῆμα χάνω ἢ χάνομαι ἐμφανίζεται συχνά στό ἔργο του, ὅπου διαβάσουμε γιά χαμένη ζωή (60, 119, πβ. 140), χαμένους φίλους (77, πβ. 268), χαμένη ἀγάπη (85, πβ. 45, 68, 268), χαμένη ἐλπίδα (86), χαμένα χρόνια (87), χαμένη χαρά (90), χαμένα ὄνειρα (130, 226), χαμένη πανοπλία (140).²¹ Ἄν κάποτε τό ἱλαρό πρόσωπο μιᾶς γυναίκας εἶχε κάνει τόν ποιητή νά αισθανθεῖ ὅτι δέν εἶναι πλέον ὁ ναυαγός *κι ὁ μόνος* (30), στό τέλος ὁ ἔρωτας ἀποδεικνύεται ἀνίσχυρος νά ἀναστρέψει τή μοναχική του πορεία πρὸς τό ἀπόλυτο μηδέν. Ἐνῶ πληθαίνει ἡ νύχτα καί γίνονται θαθιά *τά χάη*, ὁ ποιητής παρασύρεται ὡς ναυαγός ἀπό τά μαῦρα νερά τῆς Στύγας (115). Ἀκόμη καί οἱ λιγοστοί στίχοι πού μπορεῖ νά μείνουνε κατόπι του, μοιάζουν μέ *τά περιστέρια πού σκοροποῦν οἱ ναυαγοὶ στήν τύχη/κι ὅταν φέρουν τό μήνυμα δέν εἶναι πιά καιρός* (109).

Κυριευμένος ἀπό αὐτό τό αἶσθημα τῶν χαμένων προσώπων ἢ πραγμάτων, ὁ Καρυωτάκης ἀντιδρᾷ μέ ἀδιαφορία καί παραιτεῖται ἀπό τῆ ζωῆ: *Μέ ἀδιάφορο τό μέτωπο καί πρᾶο./τά δεῖλια, τίς αἰγές θά χαιρετάω./Δέντρο θά στέκομαι, ὁμοια νά κοιτάζω/τή θύελλα ἢ τόν οὐρανὸ γαλάζο./Εἶναι ζωῆ, θά λέω, τό φέρετρο ὅπου/λύπη, χαρά τελειώνουνε τοῦ ἀνθρώπου* (57). Ἡ κατάσταση δέν ἀλλάζει ἀκόμη καί ὅταν σκέπτεται (κάποτε) θετικά. Ἔτσι, μολονό-

τι εὔχεται νά κυλοῦσαν ἔστω καί γιά λίγο στό γλωσσό τοῦ μέτωπο *χίμαιρες, ὄραματισμοὶ σάν ἄστρα* (86, πβ. 35, 126), ἡ κατάληξη εἶναι διαφορετική. Τό αὐτοκρατορικό φάσμα τοῦ φθινοπώρου πού προβαίνει στό δρόμο τῆς *πικρίας καί τῆς περισυλλογῆς* (143), σαρώνει μέ τό μέτωπό τὰ ἄστέρια ὅπως σαρώνει μέ τῆ χρυσή του χλαίνη καί τὰ φύλλα καταγῆς. Τά δάση μέ τήν αὐτοκρατορική ἐξέλιξη πρῶινου θριάμβου ὑπάρχουν μόνο ὡς ὑπόθεση αἰσιοδοξίας (203).

Ὁ Καρυωτάκης, ὁ ἄσπρος ἄγγελος μέ τά κατάμαυρα φτερά κατὰ τόν Ἐμπεϊρικο (Ὁκτάνα, 65), μολονότι φαίνεται νά ἀμφιταλαντεύεται κάποιες στιγμές ἀνάμεσα στίς *χίμαιρες* καί στή ματαιότητα τῶν ὀνείρων, ἀφήνεται στό κενό τοῦ τάφου.²² Ὁ Ἐγγονόπουλος συνδιαλέγεται μέ τόν Καρυωτάκη ἀλλά καί διαφοροποιεῖται. Μολονότι κατέχει τὰ κάποτε ἀπό ἀνάλογα αἰσθήματα ματαιότητας (Π Β 174), δέν παραιτεῖται ἀπό τῆ ζωῆ (βλ. π.χ. Π Β 140-1) ἀλλὰ ἐξισορροπεῖ τήν ἄρνηση μέ τῆ θέση τῶν πραγμάτων, ἢ ὅπως ὑπαινιχθήκαμε παραπάνω, ἐξορκίζει τό κακό μέ τό ἀμφίσημο. Ἡ σχέση τοῦ Ἐγγονόπουλου μέ τόν Καρυωτάκη εἶναι σχέση ἔλξης καί ταυτόχρονα ἀπόθησης. Αὐτή ἡ σχέση φαίνεται, ὅπως θά δοῦμε παρακάτω, καί σέ ἄλλα ποιήματα πού δείχνουν πῶς ἀντιδρᾷ ὁ Ἐγγονόπουλος ἀπέναντι στήν καταλυτική γι' αὐτόν μορφή τοῦ Καρυωτάκη καί πῶς διαφοροποιεῖται τελικά.²³

18. Πβ. Π Α 34 (καί Comte de Lautreamont, *Les Chants de Maldoror*, VI, 31, 47, 61, 83, Β 95).

19. Πβ. Π Β 39, 41, 142.

20. Μέ μιᾶ εἰκόνα χαμοῦ τελειώνει καί τό τρίτο μέρος τοῦ «Γαζι-διοῦ στό Ἐλμπασσάν» (Π Α 98-103). Γιά τό τοπίο τοῦ Ἐλμπασσάν, βλ. Στ. Ροζάνης, «Στά σοκάκια τοῦ Ἐλμπασσάν», *Χάρτης* 25-26 (1988) 196-9. Βλ. καί τίς παρατηρήσεις τῆς Φιλοκίπρου (1996) 49-50, 63, 92.

21. Βλ. Ἄγρας (1981) 213.

22. Βλ. Γ. Π. Σαββίδης-Ν. Μ. Χατζηδάκη-Μ. Μητσού, *Χρονογραφία Γ. Κ. Καρυωτάκη* (Ἀθήνα 1989) 118-9, πβ. *Τά Πεζά* 57. Γιά τόν διχασμό τοῦ Καρυωτάκη, βλ. καί Ἄγρας (1981) 195 ἔξ., Καρυωμένος (1986) 87 ἔξ., Δ. Καψάλης, «Κ. Γ. Καρυωτάκης: Τό φάσμα τοῦ ἤχου», *Ἡ Ἐλευθέρωση τῶν Μορφῶν* (ἐπιμέλεια Ν. Βαγενάς, Ἡράκλειο 1996) 205, 218-9.

23. Τόν ὄρο «ἀντίδραση» χρησιμοποιεῖ ὁ Σαββίδης γιά τήν ἀρνητική (ἐναντι τῆς θετικῆς) ἐπίδραση τοῦ Καρυωτάκη στούς νεότερους λογοτέχνες. Βλ. Κ. Γ. Καρυωτάκης, *Ποιήματα καί Πεζά* (ἐπιμέλεια Γ. Π. Σαββίδης, Ἀθήνα 1977) κς', κθ', ν'.

ΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΑΝ ΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ

Τά *Ιστορικά*, πού φέτος μπαίνουν στον δέκατο πέμπτο χρόνο της έκδοσής τους (κυκλοφορούν δύο φορές το χρόνο, υπό τη διεύθυνση των Σπ. Άσδραχά, Φ. Ήλιού και Βασ. Παναγιωτόπουλου, από τις εκδόσεις Μέλισσα), έχουν καθιερωθεί ως ένα από τα σοβαρότερα επιστημονικά περιοδικά της χώρας. Τά 25 τεύχη τους αποτελούν, όπως θά έλεγαν και οι παλαιότεροι, μιά πολύτιμη «αποθήκη ιστορικών γνώσεων», μιά επισκόπηση της σύγχρονης ελληνικής ιστοριογραφικής παραγωγής, ένα πεδίο διαλόγου της κοινότητας των ιστορικών και ανοίγματός της σε ευρύτερα περιβάλλοντα και, με τη σειρά του, τό περιοδικό επιδρά στη διαμόρφωση της κοινότητας αυτής, καλλιεργώντας απόψεις και ενισχύοντας τάσεις σε αυτή.

Τό τελευταίο τεύχος (24-25), πού μόλις κυκλοφόρησε, καλύπτει ένα ευρύ θεματολογικό φάσμα: συναντάμε άρθρα για ένα άγνωστο άλφαθητάρι του 18ου αι. (U. Moening), τη νεοελληνική ποίηση στά χρόνια 1821-1831 (Α. Πολίτης), τίς συντροφίες των Άμπελακίων (Η. Νικολόπουλος), τίς πληθυσμιακές μετακινήσεις στη Σάμο μετά τό 1821 (Κ. Κόμης), τήν οικογένεια των Έλλήνων εμπόρων της διασποράς τόν 19ο αι. (Δ. Βλάμη) και τό σαντζάκι των Βιτωλιών, τή δεκαετία του 1880 (Λύντια Τρίχα). Έπισημαίνουμε ιδιαίτερα:

Τό άρθρο μέ τό όποιο άνοίγει τό τεύχος, όπου ο R. Romano εκθέτει τόν μεθοδολογικό προβληματισμό του σχετικά μέ τήν «τοπική ιστορία» και τήν «άμφίδρομη πολιτισμική μεταφορά».

Τό άρθρο του R. Romano, μέ τό όποιο άνοίγει τό τεύχος, περιτρέφεται γύρω από δύο σημεία: τήν «τοπική ιστορία» και τήν «άμφίδρομη πολιτισμική μεταφορά». Έκκινώντας από τήν αναγκαιότητα σύνδεσης της τοπικής ιστορίας μέ τή «μεγάλη ιστορία», στη συνέχεια (μέσα από παραδείγματα όπως ή μετανάστευση και οι ανταλλαγές φυρών και ζώων μεταξύ Ευρώπης και Άμερικής, τά χρόνια μετά τήν ανάκαμψη της δεύτερης) συζητάει τήν έννοια της «άμφίδρομης πολιτισμικής μεταφοράς».

Στή συνέχεια, τό άρθρο της Β. Ψιμούλη, «Σουλιώτες: δοσκοί και άρπαγες» αποτελεί μιά «διείσδυση στό μακρύ και νεφελώδες παρελθόν της σουλιώτικης κοινωνίας», μακριά από τίς μέρμινες της εθνικιστικής ιστοριογραφίας πού, περιοριζόμενη στις διαμάχες Σουλιωτών και όθωμανών τόν 18ο αι., άναδεικνύει τούς πρώτους ως σύμβολο των προγονικών άρετών και τής τρισχιλιετούς συνέχειας του έθνους.

Ο Δ. Δημητρόπουλος επιχειρεί μιά προσέγγιση στον οικιακό έξοπλισμό των χρόνων της όθωμανικής κυριαρχίας μελετώντας τόν καθρέφτη, αντικείμενο ή κατοχή του όποιου ένέχει ιδιαίτερη οικονομική και κοινωνική σημασία.

Παραμένοντας στην ίδια περίοδο, ή Ε. Ζή μελετά τή σχέση άκινήτων και χρέους στην Πάρο του 18ου αι., εξετάζοντας τά κίνητρα της εκποίησης άκινήτων, τή λειτουργία των έθιμων κανόνων, τό ρόλο του χρέους στην άνατροπή των μακραιώνων ίσορροπιών.

Προχωρώντας, στο άρθρο του Γκ. Χέριγκ, ενός από τούς σημαντικότερους ιστορικούς του νεότερου ελληνισμού πού έφυγε από κοντά μας πρόσφατα, εκτίθενται μιά σειρά μεθοδολογικές σκέψεις σχετικά μέ τά αίτια των έπαναστατικών έξεγερσεων στά Βαλκάνια του 19ου αι., μέ έμφαση στις περιπτώσεις της Ελλάδας και της Σερβίας.

Μέ τό άρθρο του Δ. Σπάθη καταλαβαίνουμε γιατί ή κωμωδία «Τών γερόντων τό μάθημα» του 1861 είναι «ζωηρή, άτακτη και σκανδαλιάρικη», ενώ μάς άποκαλύπτεται ό «άνήσυχος, ρηξικέλευθος και ριζοσπάστης» συγγραφέας της: ό Χ. Δημόπουλο ή Σκόρδο, έργο του όποιου, σύμφωνα μέ πρόσφατες έρευνες, είναι και ή περίφημη *Στρατιωτική ζωή έν Ελλάδα*.

Ο Π. Κυπριανός άσχολείται μέ τήν έρμηνεία της ζήτησης πανεπιστημιακών πτυχίων στην Ελλάδα από τό 1891 έως τό 1936, προσπαθώντας νά προσδιορίσει τό μέγεθος και τή σύνθεση του φοιτητικού πληθυσμού και νά διερευνήσει τίς συνθήκες πού διαμορφώνουν τή ζήτηση αυτή.

Η Ι. Παπαθανασίου, τέλος, μέ άφορμή τά δύο τελευταία άρθρα του Τάκη Μπενά (για τό γ' συνέδριο της ΕΔΑ, πού δέν πραγματοποιήθηκε, και για τόν Έμφύλιο) διατυπώνει σκέψεις πάνω στη σχέση δώματος, ιστορίας και πολιτικής, έντάσσοντας τα στη «μεγάλη διβλιοθήκη» πού συγκροτείται τά τελευταία 25 έτη για τήν ιστορία του ελληνικού άριστερου κινήματος.

Τό τεύχος ολοκληρώνεται μέ τίς ένότητες *Τεκμηρίωση* (όπου ό Βλ. Άγτζίδης έπισκοπεί τόν ελληνικό Τύπο στον Εύξεινο Πόντο, τόν 19ο και 20ό αι.), *Χρονικό και Βιβλιοκρισίες*.

Σ.Μ.

ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΑΘΗΝΑ:

Θεμιστοκλέους 37, τηλ. 38 26 319, fax: 38 39 930

Συνεργασία Ε.Π.Ε. Ζαλόγγου 6, τηλ. 38 08 954

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ:

Βιβλιοπωλείο «Πράξη», Αρμενοπούλου 24, τηλ. 031-202 349

«Κέντρο του βιβλίου», Λασσάνη 3, τηλ. 031-237 463

ΛΕΥΚΩΣΙΑ

Βιβλιοπωλείο «Γαλιόσσα» Πειραιώς και Τομπάζη 71, 003572-367413

Rocco Aprile

Η Ελλάδα του Σαλέντο

Το βιβλίο του καθηγητή Ρόκκο Απρίλε πραγματεύεται ένα θέμα γοητευτικό και εξαιρετικά ενδιαφέρον τόσο για τον μέσο αναγνώστη όσο και για τον ειδικό. Πρόκειται για την ιστορία του Ελληνισμού της περιοχής του Σαλέντο, στην Κάτω Ιταλία από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, για ένα ιστορικό θαύμα που επιβίωσε μέσα από αντίξοες συνθήκες.

Γιάννης Μηλιός

Ο μαρξισμός ως σύγκρουση τάσεων

Γιάννης Κορδάτος, Σεραφείμ Μάξιμος, Παναγής Λεκατσάς, Νίκος Πουλιαντζάς, τέσσερις εμβληματικές μορφές του ελληνικού μαρξισμού αποτελούν τό αντικείμενο της μελέτης του Γιάννη Μηλιού.

ΤΖΙΝΑ ΠΟΛΙΤΗ,

Συνομιλώντας μέ τά κείμενα, Έκδόσεις "Άγρα, 1996

Παρουσίαση από τόν Δ.Ν. Μαρωνίτη

Η άποψινή εισήγηση, όπως υποπτεύεστε, δέν γίνεται σε ούδέτερη ζώνη. Ένω δηλαδή άντικειμενικός της στόχος είναι νά μιλήσει γιά τίς Συνομιλίες τής Τζίνας Πολίτη μέ κάποια κείμενα, παρεμβαίνουν και υποκειμενικές διαθέσεις, πού δέν πρέπει νά άποσιωπηθοῦν όλότελα.

Μέ τήν Τζίνα Πολίτη μέ δένουν καλά ο χρόνος και ο χώρος. Γνωριστήκαμε στά δίσεχτα χρόνια τής δικτατορίας, και από τότε τό δίχτυ του άμοιβαίου χρόνου μας άλλοτε πύκνωνε και άλλοτε άραιωνε.

"Όσο γιά τόν δεσμό, ή τά δεσμά, του χώρου, θυμίζω πρώτα τό περιβάλλον αὐτῆς τής πόλης — γιά μένα γενέθλιας. Ειδικότερα τόν αὐλόγυρο του Πανεπιστημίου, πού δέν ήταν, και δέν είναι βέβαια, θερμοκήπιο. "Όπως κι αν έχει τό πράγμα, ή άδαιρέτη κάποτε Φιλοσοφική Σχολή, πού μεταδικτατορικά κερματίστηκε, άποτελεί γιά τίς ανθρώπινες σχέσεις συγχρόνως πόλο έλξης και άπόθησης. "Η άμφίβολη αὐτή δοκιμασία δέν άφησε έντελώς άνεπηρέαστη και τή σχέση μου μέ τήν Τζίνα Πολίτη, πού ωστόσο καθ' όδόν έξελίχθηκε σε πραγματική φίλια. Μιλῶ γιά φίλια, όπου ή διαφορά δείχνει συγγένειες, και ή συγγένεια διαφορές.

"Όσοι δίνουν στή φίλια προτεραιότητα έναντι τῶν άλλων σχέσεων, θά συμφωνήσουν, υποθέτω, ότι στον πυρήνα της συντίθενται τά δύο προηγούμενα στοιχεία (τῆς συγγενικής διαφορᾶς και τῆς διάφορης συγγένειας), πού τό ένα συμπληρώνει και υπερασπίζεται τό άλλο. Και τώρα επί του προκειμένου.

"Ένα καλό βιβλίο συστήνεται καλύτερα μέ τά δικά του λόγια. "Αν μάλιστα δεχτοῦμε ότι ο πρόλογός του ψάχνει εκείνον ακριβῶς τόν κόμπο όπου συμπλέκονται κείμενο, άντικείμενο και υποκείμενο, τότε ή επιλογή γίνεται εύκολοτερη, αν όχι υποχρεωτική. Παραθέτω λοιπόν τήν πρώτη παράγραφο του Πρόλογου: *Τό μικρό παιδί έχει άπόλυτη επίγνωση πῶς παράλληλα μέ τόν κόσμο τῆς καθημερινῆς πραγματικότητας υπάρχει ο κόσμος τῆς φαντασίας, όπου "ἀκούγεται" μιά άλλη φωνή. Πρίν μάθει ανάγνωση, τό παιδί αφήνει ανάμεσα στους δύο κόσμους μιά γλωσσική δίοδο, έτσι ώστε ο ένας νά εισβάλλει ελεύθερα και άβίαστα μέσα στον άλλον, και οι δύο τους νά συνομιλοῦν.*

Μικρό σχόλιο στην ιδρυτική αὐτή πρόταση του βιβλίου, όπου όμολογοῦνται ή υπονοοῦνται κάποια άνθρωπολογικά και ποιητολογικά αξιώματα, όπως τά έζησε και τά άναγνωρίζει τώρα έξ επαφῆς ή Τζίνα Πολίτη: τό παιδί, πού υποχρεώθηκε νά μεγαλώσει ο κόσμος τῆς πραγματικότητας και ο κόσμος τῆς φαντασίας, στή θετική και άντιθετική τους παράσταση ή δική και ή άλλη φωνή, πού υποσχονται τή συνομιλία τέλος, ή δίοδος τῆς γλώσσας, άβίαστη στην αρχή, έμποδισμένη ύστερα, και όμως αναπόφευκτη — μπορεί και μοραία. Δέν χρειάζονται επ' αὐτοῦ περισσότερα.

Οι Συνομιλίες τῆς Τζίνας Πολίτη άποτυπώνονται σε όκτώ κείμενα πού διατάσσονται στή γραμματολογική τους σειρά. Δίνω τούς πλήρεις τίτλους και τούς χρονολογικούς δείκτες δημοσίευσης, πού δέν είναι αναγκαίο βέβαια νά συμπίπτουν μέ τούς δείκτες συγγραφῆς, φαίνεται όμως νά μην έχουν μεγάλη άπόσταση μεταξύ τους:

Πένθος και μελαγχολία: *Ο Φιλόπατρις* του Κάλδου, 1991.

Μίλων, Φιλαράς, Ρηγόπουλος: *Τό όδοιορικό μιάς έρευνας*, 1985.

Η μυθιστορηματική κατεργασία τῆς ιδεολογίας: *Ανάληψη τῆς Λυγερῆς* του Άντρέα Καρκαβίτσα, 1981.

Φωνή και γραφή στο μυθιστόρημα: ο *Αρχαιολόγος* του Άντρέα Καρκαβίτσα, 1994.

Δαρδινικό κείμενο και *Η Φόνισσα* του Παπαδιαμάντη (πρόταση άνάγνωσης), 1993.

Τό παιχνίδι του κόσμου, τό παιχνίδι τῆς ποίησης και ο παίκτης (Όδυσσεάς Έλύτης), 1993.

Τό Σῶμα τῆς Ιστορίας και τό Στόμα τῆς Γραφῆς: *Πεθαίνω σαν Χώρα*, Άνακοίνωση του 1995.

Τό βουδó πρόσωπο τῆς ιστορίας: *Όρθοκωστά*, 1995.

Έφεξῆς κάποιες γενικές, μπορεί και σχολαστικές, παρατηρήσεις:

1. Πρόκειται γιά δοκιμακῆ έργασία δεκαπέντε χρόνων, άραιότερη στή δεκαετία του '80, πυκνότερη στην επόμενη πενταετία. Τοῦτο σημαίνει (γιά νά χρησιμοποιήσω τήν όμολογημένη, προχθές άκόμη, όρολογία τῆς Τζίνας Πολίτη) ότι ή «μετανάστευσῆ» τῆς στή νεοελληνική λογοτεχνία προχώρησε σταδιακά και τείνει νά γίνει εγκατάσταση.

2. Οι όκτώ Συνομιλίες καλύπτουν ευρύ γραμματολογικό

φάσμα, από τόν Κάλβο έως τόν Βαλτινό, από τό 1826 έως τό 1994. Λογοτεχνικό επομένως παρελθόν και παρόν στην προκειμένη περίπτωση συγκλίνουν, και η σύγκλιση αυτή μαρτυρεί αναγνωστική και συγγραφική τόλμη, που δεν πρέπει να περάσει απαρατήρητη.

3. Δύο κείμενα αναφέρονται στη νεοελληνική ποίηση (Κάλβος και Έλύτης — ή έσωτερική συγγένεια των δύο ποιητών είναι ήδη διαπιστωμένη). Έξι στη νεοελληνική πεζογραφία (ο κριτικά υποτιμημένος Καρκαβίτσας κερδίζει εδώ τή μερίδα του λέοντος). Η πρόκριση της πρόζας ασφαλώς δεν πρέπει να θεωρηθεί συμπτωματική.

4. Και στά όκτώ κείμενα οι τίτλοι είναι έρεθιστικοί και έξηγητικοί. Σχεδόν χωρίς εξαίρεση, προηγείται τό πλαίσιο και έπεται τό στίγμα του κειμένου. Στο πλαίσιο εγγράφεται τό μέτρο της ανάγνωσης· τό στίγμα αναφέρεται στό μετρημένο άναγνωσμα.

5. Σχηματοποιώντας στό έπακρο τό μαγνητικό πεδίο των Συνομιλιών και τίς μεθόδους που έπιστρατεύονται, θά πρότεινα τά έπόμενα ζεύγη: γραφή και ανάγνωση· γραφή και βιογραφία· γραφή και ιστορία· γραφή και ιδεολογία. Κοινός συντελεστής στά προηγούμενα ζεύγη: ή άναζήτηση της άνθρωπολογίας και της άνθρωπογνωσίας στό έσωτερικό της ποίησης — μέ τήν ευρύτερη σημασία των όρων.

6. Στην άθηναϊκή παρουσίαση των Συνομιλιών, που συνέπεσε μέ τή σύσταση του τόμου Ένδεχομένως του Παντελή Μπουκάλα (Στάσεις στην έλληνική και ξένη τέχνη του λόγου), έγινε διάκριση ανάμεσα στην έπιστημονική και στη δοκιμαστική, ή και δημοσιογραφική, κριτική. Τά κείμενα της Τζίνας Πολίτη εκτιμήθηκε πώς άνήκουν στην πρώτη κατηγορία· τά κείμενα του Μπουκάλα στην δεύτερη. Δεν έχω αντίρρηση για τήν προτεινόμενη ταξινόμηση (θά προτιμούσα τόν όρο «φιλολογική» άντί «έπιστημονική»), μέ τήν προϋπόθεση όμως ότι οι δύο αυτοί τρόποι ανάγνωσης των λογοτεχνικών κειμένων δεν είναι στεγανοί· συχνά συμβάλλονται, μέ άμοιβαίο όφελος. Στην περίπτωση πάντως των Συνομιλιών ή συμβολή αυτή είναι δεδομένη και όρίζει τήν ύψηλή θερμοκρασία τους. Από εκεί και πέρα, ό θεωρητικός έξοπλισμός της Τζίνας Πολίτη παραμένει προφανής και άποτυπώνεται στά παραθέματα και στις βιβλιογραφικές ενδείξεις, που άντιστοίχως στίζουν και υποστηρίζουν τά κείμενά της. Η αυστηρότερη πάντως μέθοδος ανάγνωσης και γραφής δεν όλισθαίνει εύτυχώς στην έκφραστική έκζητηση ή άκόμη και στόν άποκρυφισμό, όπως συχνά συχνά συμβαίνει σε όμόλογες ανάζητήσεις. Τό ύφος έξάλλου των Συνομιλιών, ενώ διατηρεί ευδιάκριτη τήν προσωπική φωνή, παραλλάσσει αναλόγως προς τό αντικείμενο καθενός κειμένου· κατά κάποιον τρόπο μοιάζει μέ άντιφώνηση στην φωνή του συγγραφέα, μέ τήν όποια ή Τζίνα Πολίτη συνομιλεί.

Ό αναγνώστης των Συνομιλιών μπορεί να κάνει τίς δικές του έπιλογές. Προσωπικά θά είχα ιδιαίτερους λόγους να επιμείνω σε δύο δοκίμια, για συγγραφείς μέ τούς όποιους έτυχε να διασταυρωθώ και έγώ στό παρελθόν: έννοούνται τά κείμενα για τόν Έλύτη και για τόν Δημητριάδη.

Αποφεύγοντας, όμως, έναν τόσο έγωκεντρικό έλιγμό, θά σχολιάσω έφεξης σύντομα τό δοκίμιο για τόν Φιλόπατρι του Κάλβου — για λόγους, θά έλεγα, συναισθητικούς. Θέλω ώστόσο προηγούμενως να προειδοποιήσω τούς αναγνώστες για τό συναρπαστικότερο ίσως κείμενο του τόμου: έννοείται τό δεύτερο δοκίμιο, που σε μορφή θρίλερ έξιστορεί τό όδοπορικό μιάς έρευνας, μέσα στην όποια συναδελφώνονται ό διάσημος Μίλτων μέ τούς δικούς μας, σχεδόν άγνωστους, Φιλαρά και Ρηγόπουλο. Η άστυνομικού τύπου αυτή πολιορκία άποκτά πρό-

σθετο ενδιαφέρον, καθώς ή μορφή και τό έργο του Ρηγόπουλου συστήνονται και κρίνονται εδώ, πριν από τό όμόθεμο μυθιστόρημα της Ρέας Γαλανάκη, υπό τόν τίτλο Θά ύπογράφω Λουί. Στο ίδιο έξάλλου δοκίμιο παρατίθενται και έπιστολές του Μίλωνα προς τόν Φιλαρά, από τίς όποιες ή δεύτερη όμολογεί τήν προοδευτική τύφλωση του έπιστολογράφου μέ ά συναγωνιστή ένάρχεια, που τή συναγωνίζεται έπιτυχώς ή μετάφραση της Τζίνας Πολίτη. Δεν άντέχω στόν πειρασμό, και προς άπόδειξη διαβάζω ένα άπόσπασμα (σελίς 39-40): *Είνα τώρα... μετά τό γεύμα ως τό δρόαδν*.

Και τώρα ή συναισθητική μου αντίδραση στό κείμενο για τόν Φιλόπατρι του Κάλβου. Διαβάζω πρώτα τήν Ώδή.

Άντιγράφω, έπίτηδες κατά λέξη, όσα βιογραφικά και βιβλιογραφικά στοιχεία συμπυκνώνει για τήν ώδή αυτή ή Τζίνα Πολίτη στό έσωτερικό του κειμένου της: «Ό Άντρέας Κάλβος, όπως ξέρουμε, άπομακρύνθηκε ξαφνικά από τή μητέρα του και τή Ζάκυνθο, όταν ήταν 10 έτών. Τό 1826, δύο χρόνια μετά τή δημοσίευση της ώδης ό Φιλόπατρις, ό Κάλβος έπεστρεψε στην Ελλάδα και έγκαταστάθηκε στην Κέρκυρα, όπου και έζησε 26 όλόκληρα χρόνια. Έτσι ό νόστος του έμεινε παντοτινά άνεκπλήρωτος. Φαίνεται πως ή φιλοπατρία ζητά από τή νοσταλγία να κατοικεί μονίμως στην έξορία, στό πένθος και στην έπιθυμία. Η Έπιστροφή σημαίνει λήθη».

Αισθάνομαι ότι ή περίοδος αυτή προκατάβάλλει ήδη τά κλειδιά μέ τά όποια ή Τζίνα Πολίτη δοκίμασε να άνοίξει τό κρυφό ύπόγειο του Φιλόπατρι.

Στό μεταξύ ένα λοξό σχόλιο: γιατί τό κείμενο για τον Φιλόπατρι του Κάλβου προτάσσεται στόν τόμο των Συνομιλιών; Η προφανής άπάντηση είναι ότι στην γραμματολογική σειρά ό Κάλβος και ή ώδή του προηγούνται. Παρά ταύτα ύποπτεύομαι ότι ή πρόταξη του κειμένου όφείλεται: ή έστω συνέπεσε, και μέ προσωπικότερες, συγγενικές, εμπειρίες της Πολίτη: έξορισμένη, για κάμποσα χρόνια της ζωής της, πρώτα στην Άμερική, ύστερα στην Άγγλία, έζησε τή φιλοπατρία και τήν έπιθυμία του νόστου μέ άνάλογο προς τόν ποιητή και τήν ώδή του τρόπο. Μήπως και ή δική της έπιστροφή έμεινε τελικώς άνεκπλήρωτη, όπως και όσο του Κάλβου; μήπως ή έξορία της συνεχίζεται; μήπως εκκρεμεί άκόμη ή φανταστική έπιθυμία του γυρισμού σ' ένα κενό, στό όποιο εγγράφεται τώρα τό κείμενό της για τόν Φιλόπατρι του Κάλβου;

Επιμένω στην άδιάκριτη αυτή ύπόθεση, γιατί, κατά τή γνώμη μου, έξηγει καλύτερα τήν ανάγνωση μιάς δοξαστικής ώδης ως πένθιμης έλεγείας — έρμηνεία που, όσο ξέρω, προτείνεται για πρώτη φορά, και μπορεί σε κάποιους να φανεί αυθαίρετη.

Η Τζίνα Πολίτη ώστόσο θεμελιώνει καλά και έξαρχής τήν προκατάληψη της για τήν καλδική ώδή, παραλέποντας στόν Φρόυντ, στην όμηρική Όδύσεια και στόν Ροδινάνα Κροϋσο. Τό παράθεμα μάλιστα από τόν μεγάλο Βιεννέζο άναλυτή, που έπηρέασε, όσο λίγοι, τήν πρακτική και τή θεωρία του μοντερνισμού, έπιλέγεται ως άφετηρία του δοκιμίου. Διαβάζω: «Κατά κανόνα τό πένθος είναι ή αντίδραση στην άπώλεια ενός άγαπημένου προσώπου, ή στην άπώλεια μιάς άφηρημένης έννοιας που τό αντικαθιστά, όπως ή πατρίδα, ή έλευθερία, κάποιο ιδανικό». Άλλη μιά φράση που θά μπορούσε να άκουστεί και ως αυτοβιογραφική.

Τό δοκίμιο για τόν Φιλόπατρι μοιράζεται σε τέσσερα κεφάλαια, τά όποια λειτουργούν σάν κοχλίας, προχωρώντας από τήν έπιφάνεια στό σκοτεινό δάθος της ώδης. Στα

ἀκραία του σημεία εμφανίζονται τό θέμα τοῦ νόστου καί τοῦ θανάτου — ὅπως περίπου συμβαίνει καί στό ὑπόστρωμα τῆς ὀμηρικῆς Ὀδύσειας. Στό μεταξύ, καθώς ὁ κοχλίας θυθίζεται, εμφανίζονται καί ἄλλες, διάμεσες συζητήσεις. Τίς σημειῶνω μέ δάναυσο τρόπο: τό ὄλο πού κόβεται στά δύο ἢ γενέτειρα καί τά ξένα ἢ τό ἐντός καί τό ἐκτός ἢ τό ἐδῶ καί τό ἐκεῖ ἢ παρούσα-ἀπουσία καί ἢ ἀπούσα-παρουσία ὁ πατριῶν φαλλός καί ὁ μητριῶν ὀμφαλός ὁ πατριῶν γίός καί ὁ μητριῶν γίός, ἀνάμεσά τους ὁ γίός-ποιητής ἢ ἱστορία καί ἢ φύση ἢ μνήμη καί ἢ λήθη ὁ κινούμενος καί ὁ ἀκίνητος χρόνος, πού μεταβάλλεται σέ ἀνέφικτο χῶρο.

Δέν θά προχωρήσω περισσότερο. Ἐτσι κι ἄλλιως τό κείμενο αὐτό τῆς Τζίννας Πολίτη εἶναι, κατά τή γνώμη μου, τό παθολογικότερο τῶν Συνομιλιῶν, καί ὡς ἐκ τούτου δύσκολα ἀναμεταδίδεται. Ἡ γραφή ἐδῶ μοιάζει μέ φωτογραφική

μηχανή πού κινεῖται στό ἡμίφως, ἢ ἀκόμη καί στό σκοτάδι, δοκιμάζοντας νά πιάσει σκιές-φανές ὁ ὅποιος, ὅπως συμβαίνει καί στήν ὀδυσσειακή «Νέκυια», γιά νά μιλήσουν, θέλουν νά πιούν τό αἷμα κάποιας θυσίας. Σ' αὐτή τή θυσία ἢ Τζούλια Κρίστεδα ἀναλαμβάνει τό ρόλο τοῦ Τειρεσία. Κλείνω μέ ἕνα ὑστερόγραφο:

Ἄν ἡ Ζάκυνθος στήν ὠδή τοῦ Κάλβου ἀποκαλύπτεται σέ ὅλα τά σήματά της, ὅπως τό δείχνει ἡ συνομιλία τῆς Τζίννας Πολίτη, θηλυκή, καί ἀντιστοιχεῖ στή μήτρα τῆς μητέρας γῆς, δέν εἶναι εἰρωνεία πού ἡ μητρική αὐτή γῆ, κρατώντας τό θηλυκό της φύλο, ὀνομάζεται *φιλάτη πατρίς* — λέξη πού παραπέμπει προφανῶς στόν πατέρα; Τελείωσα καί εὐχαριστῶ.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

ἀπό τήν Ἄννα Τζούμα

Εἶναι ἰδιαίτερη τιμή καί ξεχωριστή χαρά γιά μένα νά σᾶς παρουσιάσω σήμερα τό βιβλίο τῆς Τζίννας Πολίτη, *Συνομιλώντας μέ τά κείμενα*.

Ἐπειδή τό πρωτόκολλο τῶν κοινωνικῶν ἐκδηλώσεων καί ἢ κοινοχρησία καί κενοχρησία τῶν λέξεων πού ἀπαιτεῖ ἔχουν ἀφαιρέσει ἀπό τά λόγια τό βαθύ καί οὐσιαστικό τους νόημα, θά ἤθελα νά τονίσω αὐτή τήν τιμή πού μοῦ γίνεται νά εἶμαι ἐγώ πού ἀξιώνομαι νά μιλήσω γιά ἕναν Λόγο τοῦ ὁποίου τό ἦθος σφράγισε τή νεοελληνική παιδεία τά τελευταῖα εἴκοσι χρόνια.

Γιατί αὐτό πού κάνει τό λόγο της νά εἶναι Λόγος Μαθητείας δέν εἶναι μόνον ἡ ἐμβέλεια καί ἡ πρωτοτυπία τοῦ στοχασμοῦ της, οὔτε ὁ θησαυρός τῶν γνώσεων καί ἢ συντεταγμένη ἐπιχειρηματολογία πού στηρίζει τά κείμενά της, οὔτε ἡ χορογραφική της σύνταξη πού ζυγίζει τήν ἀνάγνωση σέ ἕναν ἐξαιρετικῆς καλλιτέπειας ρυθμό, οὔτε κἀν τό ἀξιολογικό σύστημα πού διαφαίνεται καί συνεχέι τό ἔργο της. Εἶναι κάτι πού ἐκφράζεται μέ αὐτές τίς ἀρετές ἐνώ ταυτόχρονα τίς ξεπερνάει: εἶναι ὁ ἴμερος γιά τόν ἄνθρωπο καί τά πράγματα, γι' αὐτό τό συναρπαστικό κείμενο πού εἴμαστε καί γιά τό ἄλλο συναρπαστικό κείμενο πού φτιάχνουμε.

Αὐτός ὁ ἴμερος εἶναι τό ἦθος τοῦ λόγου τῆς Τζίννας Πολίτη, λόγου διάτρητου ἀπό τήν ἐπιθυμία τοῦ ἄλλου, λόγου πού αὐτοακυρώνεται γιά τήν ἐλευθερία τοῦ ἄλλου, λόγου μετέωρου καί ἀνοιχτοῦ γιατί ἀπό βούληση ἄγνωρου, λόγου πού, καί ὅταν βεβαιώνει, ἀπερίφραστα συνδηλώνει πῶς ἀναρωτιέται ἀκόμα.

Γι' αὐτόν τό λόγο θά σᾶς μιλήσω σήμερα, καταθέτοντας παράλληλα, ἔστω ἀργά, ἔστω ἔμμεσα, ἕνα προσωπικό εὐχαριστῶ.

Συνομιλώντας μέ τά κείμενα λοιπόν, μιά συλλογή ἀπό ὀκτώ μελετήματα γιά κείμενα τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας πού γράφτηκαν καί δημοσιεύτηκαν σέ περιοδικά ἀπό τό 1981 ἕως τό 1995.

Αὐτό πού θά ἐπιχειρήσω εἶναι νά ξεδιπλώσω μπροστά σας τόν μηχανισμό τοῦ κριτικοῦ στοχασμοῦ τῆς Τζίννας Πολίτη, δηλαδή νά ἀσκήσω κατά κάποιον τρόπο μιά μετακριτική.

Ὁ κριτικός καί ὁ μετακριτικός λόγος, τόσο διαφορετικοί στή δομή τους ἐξαιτίας τοῦ διαφορετικοῦ στόχου πού ἔχουν, παρουσιάζουν ὡστόσο ἕνα κοινό χαρακτηριστικό: τήν ἐπιλογή τοῦ δλέμματος. Τόσο ἡ κριτική ὅσο καί ἡ μετακριτική υἱοθετοῦν πάντα μιά ὀπτική γωνία γιά νά μιλήσουν, ἐπιλογή πού εἶναι πάντα ἰδεολογική καί ἐκφράζεται μέ ὅλη τήν ἀποσκευή τῆς ἰδεολογίας, γλωσσική καί ἐπιστημολογική.

Ἐτσι, ἀκόμα καί ὅταν χρησιμοποιοῦμε χάρακες μέτρησης, μεγέθη σταθερά, δηλαδή ὀρισμένα, συμπεφωνημένες διεθνῶς κατηγορίες προκειμένου νά στηρίξουμε τήν ἀποδεικτική ἐπιχειρηματολογία μας, ἡ κριτική καί ἡ μετακριτική, ἐξαιτίας ἀκριβῶς τῆς ἐπιλογῆς καί ὀργάνωσης τοῦ ὕλικου τους, εἶναι κατά βάση λόγος ὑποκειμενικός πού προσποιεῖται ἀντικειμενικότητα. Γι' αὐτό ἐξᾴλλου καί ἐκτίθεται σέ ἀξιολόγηση, δηλαδή σέ ἀμφισβήτηση. Ἐτσι, ἡ μετακριτική διάσταση πού μοιραία ὑπεισέρχεται στήν παρουσίαση ἑνός κριτικοῦ λόγου, θά χαρακτηριστεῖ ἀπό τά δύο κύρια γνωρίσματα τοῦ ὑποκειμενισμοῦ μου: τήν ἐπιλογή μιάς ἐπιστημολογικῆς προοπτικῆς καί τήν ἀποκάλυψη μέσα σ' αὐτήν νοηματικῶν κόμβων καί κωδίκων πού συνιστοῦν ἐν τέλει τίς προτιμήσεις τῆς ὀμιλήτριας. Αὐτό πού ἀφήνω λοιπόν νά ἐννοηθεῖ εἶναι ὅτι ἡ κριτική σκέψη πού ἔρχομαι νά σᾶς παρουσιάσω εἶναι πολύ πιό πληθυντική ἀπ' ὅ,τι θά διαφανεῖ μέσα στό λόγο μου.

Ἡ Τζίνα Πολίτη εἶναι ἀπό τούς πρώτους — ἢ μήπως ἡ πρώτη; — πού ἐγκαινιάζει στήν Ἑλλάδα τήν ἐπιστημονική λογοτεχνική κριτική, εἰσάγοντας στήν προσέγγιση τῶν λογοτεχνικῶν κειμένων τό λόγο τῆς Θεωρίας καί τά μεθοδολογικά ἐργαλεῖα ἀνάγνωσης. Σταθερά ὄλ' αὐτά τά χρόνια ἀπέστρεψε τά κείμενά της ἀπό τή σαγήνη τοῦ ἀνυπόφορου λογοτεχνίζοντος γλωσσικοῦ ναρκισσοισμοῦ καί τοῦ «ἐμπνευσμένου» παραληρηματοῦ πού χαρακτηρίζε — καί χαρακτηρίζε — τήν παράδοση τῆς ἀξιολογικῆς κριτικῆς στήν Ἑλλάδα. Ἡ κριτική αὐτή ἐγκλωβίζει τό ἀντικείμενό της μέσα στό λογοτέχνημα ἐνεργώντας περιγραφικά, δηλαδή ἐπαναληπτικά, ἀδυνατώντας νά παραγάγει γνώση, κάτι ἄλλο πέρα ἀπό τό δοσμένο αἰσθητικό ἀντικείμενο, τοῦ ὁποίου ἀκριβῶς νά ἐπεξηγεῖ τίς αἰσθητικές ἐπιλογές ὡς γε-

Ἀντίθετα, ἡ γνωσιολογικὴ κριτικὴ πού ἀσκεῖ στὰ δοκίμιά της ἡ Τζίνα Πολίτη προσπαθεῖ νά δείξει ὅτι ἡ λογοτεχνία, ὡς κοινωνικὴ πρακτικὴ, ἐντάσσεται μέσα στὰ κατὰ καιροὺς ἰσχύοντα συστήματα σκέψης καὶ ἐπικοινωνεῖ μέ τις ἄλλες μορφές τοῦ ἐπιστητοῦ μέσα ἀπὸ κώδικες καὶ σημειακά πεδία τὰ ὁποῖα ἐγγράφει ἀλλὰ καὶ στὰ ὁποῖα ἐγγράφεται. Μὲ ἄλλα λόγια, πῶς ἡ τέχνη γίνεται ἀντικείμενο γνώσης μόνον ὅταν μιλώντας γι' αὐτὴν δέν τὴν ἐπαναλαμβάνουμε χρησιμοποιώντας τὰ δικά της μέσα, ἀλλὰ τὴν προβάλλουμε συνειδητὰ πάνω σὲ μοντέλα σκέψης μέσα ἀπὸ τὰ ὁποῖα προσπαθοῦμε νά τὴ διερευνήσουμε. Ὅτι ἀπὸ αὐτόφωτο, τὸ λογοτεχνικὸ κείμενο εἶναι στὴν πραγματικότητα ἑτερόφωτο, μιὰ πληθωρικὴ πρόφαση γιὰ προσανατολισμένη ἑτερολογία, καὶ ὅτι ἡ γνώση μας γι' αὐτὸ ξεκινᾷ μόνον ἀπὸ τὸ δοσμένο, δηλαδὴ ἀπομακρύνεται.

Ἀφουγκράστηκε ἐπίπονα καὶ προσεκτικὰ τις ἔρρευες καὶ τὰ πορίσματα ἄλλων ἐπιστημῶν, τῆς γλωσσολογίας, τῆς ἀνθρωπολογίας, τῆς ψυχανάλυσης, τῆς κοινωνιολογίας, τῆς ἱστοριογραφίας, μέ τις ὁποῖες ἡ λογοτεχνία — ἀλλὰ καὶ ἡ κριτικὴ — συνδέεται μέσα ἀπὸ τὴ γλώσσα καὶ μέσα ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία τῆς ἀναπαράστασης, δηλαδὴ τῆς σημασιοδότησης τῆς πραγματικότητας.

Στὰ δοκίμια πού μᾶς παρουσιάζει, ὁ μύθος δέν τὴν ἐνδιαφέρει καθ' ἑαυτός, ὁ κώδικας καὶ τὸ ἐννοιολογικὸ σύστημα στὸ ὁποῖο παραλέμει γίνεται τὸ ζητούμενο. Τὸ λογοτεχνικὸ κείμενο παύει νά εἶναι διάφανο καὶ εὐανάγνωστο, καὶ ἐπιβάλλει τὴν πραγματικὴ του φύση: ἐρμητικὸ, κλειδωμένο, αἰνιγματικὸ, διφορούμενο, πολύσημο, μέ πρόδηλη τὴν ἀνάγκη τῆς αὐτοκαταστροφῆς του προκειμένου νά ἀναδυθεῖ ὁ ἄλλος λόγος, ὁ ἱστορικὰ περιγεγραμμένος.

Η ἐπιστημονικὴ κριτικὴ, ὅπως τὴν ἀσκεῖ ἡ Τζίνα Πολίτη στὰ δοκίμιά της, δημιουργεῖται συσχετιστικά:

α) Ὡς πρὸς τὸ λογοτεχνικὸ κείμενο τὸ ὁποῖο καλεῖται νά «ἀναγνώσει», νά προκαλέσει δηλαδὴ σὲ νόημα καὶ ὄχι νά τοῦ ἀποσπάσει τὸ νόημα.

β) Ὡς πρὸς ἕνα σύστημα ἐπιστημονικῶν ἀρχῶν καὶ συμβάσεων πού συνιστοῦν τὴ θεωρητικὴ τῆς στοιχειοθέτηση καὶ ὀρίζουν τὸν προσανατολισμὸ αὐτοῦ τοῦ νοήματος. Οἱ ἀρχές αὐτές καὶ οἱ συμβάσεις ἐκπορεύονται πάντοτε ἀπὸ ἕναν συγκεκριμένο τρόπο θέασης τῆς πραγματικότητας, δηλαδὴ ἐν τέλει ἀπὸ μιὰ ἰδεολογικὴ προοπτικὴ.

Μὲ αὐτὴ τὴν ἔννοια, ἡ λογοτεχνικὴ κριτικὴ τῆς Τζίνας Πολίτη, ὡς πρακτικὴ παραγωγὴ νοήματος, ἐντάσσεται μέσα στὴν ὅλη πολιτισμικὴ διαδικασίαν, ὡς μιὰ ἀπὸ τις σημαίνουσες πρακτικὲς τῆς, ἀφοῦ, ὅπως γνωρίζουμε, στόχος τῆς κάθε κουλτούρας εἶναι ἡ ὀργάνωση καὶ συνοχὴ τοῦ κόσμου σὲ κοινὴ αἴσθηση καὶ ἀντίληψη γιὰ τὴν πραγματικότητα. Ἡ ἐνταξὴ αὐτὴ, γενικά, μπορεῖ νά συμβεῖ μέ δύο τρόπους:

α) Εἴτε μέ τρόπο *θεσμικό*, ὅπου ἡ λογοτεχνικὴ κριτικὴ ἐπαναλαμβάνοντας συντάσσεται μέ τούς κοινούς προσανατολισμούς καὶ τις κοινές τάσεις πού ρυθμίζουν τὴν κοινωνικὴ καὶ αἰσθητικὴ συμπεριφορὰ τῶν μελῶν μιᾶς πολιτισμικῆς ὁμάδας.

β) Εἴτε μέ τρόπο *ἀνατρεπτικό*, ὅπου ἡ λογοτεχνικὴ κριτικὴ, ἀλλάζοντας τούς ὅρους θέασης τῆς πραγματικότητας, ἀσκεῖ ἕνα εἶδος πολιτισμικῆς κριτικῆς καὶ εἶναι σὲ θέση νά ἐπιφέρει ἀκόμα καὶ μετασχηματισμὸ τῆς κουλτούρας.

Θεωρῶ πῶς τὸ χαρακτηριστικὸ γνῶρισμα καὶ ἡ μεγαλύτερη ἀρετὴ τῶν δοκιμίων, πού σᾶς παρουσιάζονται σήμερὰ ἀπὸ τις ἐκδόσεις Ἄγρα, εἶναι ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ ἀνατροπὴ

στὴ θέαση τῆς πραγματικότητας καὶ στὸν τρόπο σκέψης πάνω στὰ κείμενα, ἀνατροπὴ πού ἐκφράζει ταυτόχρονα τὴν πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ χειρονομία τῆς συγγραφῆς τους.

Ἐξετάζοντας τὰ ὀκτώ μελετήματα τοῦ τόμου, τὰ χωρίζω συμπερασματικά, δηλαδὴ ἀδιάκριτα, σὲ δύο κατηγορίες:

1. Σ' ἐκεῖνα πού στηρίζονται στὴν ἀποδεικτικὴ γραφὴ καὶ ἀποσκοποῦν στὴν ἀνάλυση.

2. Σ' ἐκεῖνα πού στηρίζονται στὴν ἐρμητικὴ γραφὴ καὶ ἀποσκοποῦν στὴν ἐρμηνεία.

Καὶ στίς δύο κατηγορίες θρίζουν οἱ διακειμενικὲς ἀναφορές σὲ προτάσεις ἀνάγνωσης τῆς πραγματικότητας γνωστῶν καὶ μεγάλων θεωρητικῶν τοῦ 20οῦ αἰ., ρητές σὲ ὑποσημειώσεις, ἀρρητες μέσα ἀπὸ τὴν ὀρολογία καὶ τὴν τροπικότητα τῆς σκέψης τῆς συγγραφῆς.

Ἡ κριτικὴ προοπτικὴ πάνω στὰ κείμενα τῶν Νεοελλήνων λογοτεχνῶν πού παρουσιάζονται (Καρκαβίτσα, Κάλβου, Παπαδιαμάντη, Ἐλύτη, Βαλτινοῦ, Δημοτριάδη) συντάσσεται ἔτσι μέ ἀντιληπτικὰ πεδία εὐρύτερου καὶ γενικότερου προβληματισμοῦ, πού ἀνατρέπουν τὴν τρέχουσα «αὐτονομία» ἀποψή μας γι' αὐτὰ καὶ ξεσκεπάζουν τὸ ψεῦδος τῆς μονοσημίας τῶν κειμένων. Ἡ ὀριμότητα ἐπιπλέον τῶν δοκιμίων αὐτῶν θρίζεται στὸ γεγονός ὅτι ὁ κριτικὸς λόγος δέν προβάλλει τὴ θεωρητικὴ του σκευὴ πάνω στὴν ὁποία θὰ στηριχθεῖ ἡ ἀνάλυση, ἀλλὰ τὴν ἀφομοιώνει μέσα στὴν ἀνάλυση. Γιὰ ὅσους ἀπὸ ἐμᾶς γνωρίζουμε τὰ πράγματα ἀπὸ κοντὰ, ξέρουμε τὴ δυσκολία τοῦ ἐγχειρήματος καὶ πόσο «ἐκ περισυίας» πρέπει νά εἶναι ὁ θεωρητικὸς λόγος γιὰ νά μπορέσει νά γίνῃ κάτι τέτοιο.

Ἦδη ὁ τίτλος τῆς συλλογῆς εἶναι βαρῆς σὲ θεωρητικὸ ὑπαινιγμὸ. *Συνομιλώντας μέ τὰ κείμενα* εἶναι τίτλος πού ἀρμόζει σὲ μουσικὴ δωματίου.

Ἡ συνομιλία ὑποβάλλει λόγο μοιρασμένο, πρᾶο, προσωπικὸ καὶ συνένοχο, λόγο ἐρωταπόκρισης σὲ χωρὸ κλειστὸ. Ποιὸς ρωτᾷ; Ποιὸς ἀπαντᾷ; Τὸ κείμενο ἢ ὁ ἀναγνώστης; Τὸ κείμενο μόνον ἢ μήπως μόνον ὁ ἀναγνώστης; Ὁ τίτλος συνειδητὰ σηματοδοτεῖ ὅλο τὸν προβληματισμὸ τῆς θεωρίας τῆς ἀνάγνωσης καὶ τῆς νοηματοδότησης τοῦ κειμένου, ὅπως διαμορφώνεται ἤδη ἀπὸ τὰ γραπτὰ τοῦ Mukarovsky (ὁ ἀναγνώστης εἶναι ὁ ὑπεύθυνος τοῦ νοήματος), στὸν Roman Ingarden (ὁ ἀναγνώστης κάνει νὰ μιλήσουν τὰ ἀναποφάσιστα σημεῖα τοῦ κειμένου), στὸν Collingwood (ὄχι, τὸ κείμενο ἀπαντᾷ σ' αὐτὸ πού ὁ ἀναγνώστης θὰ τὸ ρωτήσῃ, τὸ νόημα εἶναι ἐγγεγραμμένο μέσα στὸ κείμενο, εἶναι δικό του), στὸν Gadamer καὶ στὸν Voderick (ὄχι, ἡ ἀπάντηση εἶναι ἱστορικὴ, δηλαδὴ διαχρονικὰ μεταβλητὴ), στὸν zauss (ναί, ἀλλὰ ἡ ἀπάντηση ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν ὀρίζοντα ἀναμονῆς τοῦ ἀναγνώστη καὶ τὸν αἰσθητικὸ ὀρίζοντα τοῦ κειμένου), στὸν Barthes (ἐπιτέλους, εἶναι ὁ ἀναγνώστης πού θέτει τὴν ἐρώτηση καὶ εἶναι ὁ ἴδιος πού ἀπαντᾷ, τὸ νόημα εἶναι ἀποκλειστικὰ δικό του).

Ἔτσι, ἄλλοτε περισσότερο καὶ ἄλλοτε λιγότερο ὑπαινικτὸς εἶναι ὁλος ὁ θεωρητικὸς ἐξοπλισμὸς τῆς συνομιλίας μέ τὰ κείμενα. Ἐκεῖνο πού μένει στὸ τέλος εἶναι τὸ κορυφαῖο ἀποτέλεσμα τῆς ἀνατροπῆς. Κείμενα πασίγνωστα, πού φυλλομετρήσαμε ξανά καὶ ξανά ἀπὸ τὸ σχολεῖο, ἀλλάζουν θεωρία, πετώντας τὴν ἀναμασημένη σμύδαση, ἀποκαλύπτουν μιὰ ρωγμὴ νοηματικὴ πού δέν εἶχαμε φανταστῆ. Ἡ ὀρησκευτικὴ, ὁ νόμος τῆς θείας δικαιοσύνης στὸν Παπαδιαμάντη, γίνεται ἡ οἰκονομία τῆς δαρβινικῆς φύσης πού, σὲ ἀντίθεση μέ τὸν θεῖο καὶ τὸν ἀνθρώπινο Νόμο, λειτουργεῖ πέρα καὶ ἔξω ἀπὸ κάθε ἠθικὴ, μέ φορὰ ἄμο-

ραλιστική, ξεκληρίζοντας τό ασθενέστερο είδος. Τό λαο-γραφικό στοιχείο καί ή είδυλλιακή γραφή του Καρκαδίτσα γίνεται ή ιδεολογική αντίφαση τής εθνικής πρός τήν ιστορική συνείδηση, του μοντέλου τής υϊκότητας καί επανάληψης σέ αντίθεση πρός τό μοντέλο τής πατροκτονίας καί τής ανάκτησης τής ιστορικής ταυτότητας. Ή φιλοπατρία του Κάλθου γίνεται ό προβληματισμός μιάς σχάσης, του έντός σέ σχέση μέ τό έντός, τής άπουσας-παρουσίας που φαντασματοποιεί τό αντικείμενο του πόθου σέ αντίθεση πρός τήν παρούσα-άπουσία που τό άπομακρύνει.

Τά νεοελληνικά κείμενα μεταγλωττίζονται: από τή γλώσσα του προφανούς συμπεράσματος μεταφέρονται στή γλώσσα του προβληματισμού γιά τό συμπέρασμα. Ή συγγραφέας προχωρεί τέμνοντας. Κατ' άρχάς τήν τελματωμένη μας πρόσληψη. Στη συνέχεια τόν τρόπο θέασης τής πραγματικότητας που καθορίζει αυτή τήν πρόσληψη.

Ό τρόπος τής κριτικής πράξης στά δοκίμια αυτά έπενεργεί έτσι πάνω στήν κουλτούρα μας μέ μετασχηματιστική επιθυμία, προσπαθώντας νά δείξει έμμεσα ότι ή ιστορικό-τητά μας συνεπάγεται καί τήν άλλαγή των προϋποθετικών

δρων αντίληψης του κόσμου καί ότι ή άναγκαιότητα των μετερμηνειών που προκύπτει δέν εκφράζει άλλο από τήν άνάγκη μας νά ιδιοποιηθούμε τό παρόν μας. Ή ίδια άνάγκη που στήν άρχαιότητα έπέβαλε τήν άλληγορική έρμηνεία του Όμήρου από τους Άλεξανδρινοίς, προκειμένου τα Όμηρικά έπη νά διατηρήσουν τήν πολιτισμική τους άξία, δηλαδή τόν κανονιστικό τους χαρακτήρα, αλλά ταυτόχρονα καί νά εκσυγχρονισθούν.

Όπως στόν Άρχαιολόγο του Καρκαδίτσα, όπου ή πλοκή αναλύεται ως άλληγορία τής σύγκρουσης άνάμεσα στο διαχρονικό-έθνικό καί στο ιστορικό υποκείμενο, τά δοκίμια, ως άλλη άλληγορία, δέν είναι παρά ή άφήγηση τής άναγκαιότητας κατάκτησης τής ιστορικής μας ταυτότητας δηλαδή τής γνωσιολογίας τής.

Άναμφίβολα πρόκειται γιά άλλαγή Παραδείγματος στόν τρόπο σκέψης μας γιά τόν κόσμο-κείμενο, καί γιά τό κείμενο-κόσμο. Ό άδίαςτος προορισμός των δοκιμίων θα ήταν λοιπόν τό στανταλικό όμολόγο to the happy few. Αλλά ό Όμερος, ήθος λόγου καί πράξη ζωής τής συγγραφείας προσδοκά καί περιμένει νά μιλήσουν to the happy many.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΔΕΛΗΓΙΩΡΓΗ

Ο ΜΟΝΤΕΡΝΙΣΜΟΣ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Η αναζήτηση της χαμένης ενότητας

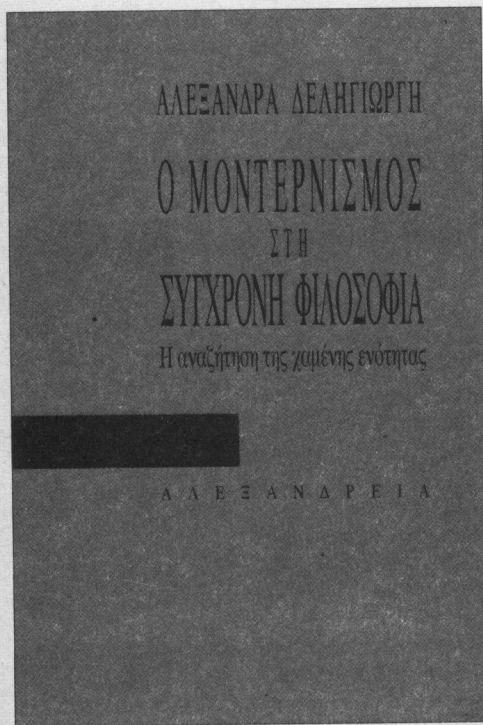
Σε συνεχή διάλογο με κείμενα που έρχονται σε ρήξη με τη μηχανιστική σκέψη του Διαφωτισμού καί τα θετικιστικά σχήματα που την αναπαράγουν, το βιβλίο αυτό παρακολουθεί τη γένεση καί τη συνέχιση του φιλοσοφικού μοντερνισμού με αφετηρία την καντιανή κριτική τής δογματικής μεταφυσικής.

Η συγγραφέας επιχειρεί μια συστηματική χατογράφηση τής αντικαρτεσιανής επανάστασης που ανέλαβαν να φέρουν σε πέρας οι θεμελιωτές καί οι συνεχιστές του μοντερνιστικού ρεύματος, στο πλαίσιο τής σύγχρονης διαλεκτικής -μαρξιστικής καί μη μαρξιστικής- σκέψης, προετοιμάζοντας ανάλογες επαναστατικές κινήσεις στην τέχνη καί την επιστήμη.

Κλειδί για τη δημιουργία καινοφανών καί όχι απλώς εκσυγχρονιστικών κατηγοριών άάλυσης, στο πλαίσιο του φιλοσοφικού μοντερνισμού, αποτελεί ή αναζήτηση τής ενότητας την οποία διέσρηξε το εκσυγχρονιστικό πρόγραμμα του Διαφωτισμού, με το πνεύμα στυγνής εξειδίκευσης που επέβαλε. Παρακολουθώντας το νήμα αυτής τής αναζήτησης, ο αναγνώστης έρχεται αντιμέτωπος με ζητήματα τής σύγχρονης φιλοσοφικής κριτικής, όπως οι σχέσεις επιστήμης-μεταφυσικής, συνειδητού-ασυνείδητου κ.ά. Είναι έτσι σε θέση να αναγνωρίσει καί να αποτιμήσει εναργέστερα τις θλιβερές συνέπειες τής αντιφιλοσοφικής τάσης που καλλιεργεί σήμερα ή μεταμοντέρνα σκέψη, όταν αναπαράγει θετικιστικές καί αναλυτικές προσεγγίσεις.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ

Κεντρική διάθεση: Σόλωνος 133, 106 77 Αθήνα, τηλ. 3806305, 3821813 fax 3838173
Βιβλιοπωλείο στη Στοά του Βιβλίου: Πεισμαζόγλου 5 / Σταδίου 44, 105 64 Αθήνα, τηλ. 3311719

ROSALIND THOMAS

Γραπτός και προφορικός λόγος στην αρχαία Ελλάδα.

Μετάφραση: Δημήτρης Κυρτάτας,

Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ήράκλειο 1996

Ο Σωκράτης διηγείται στον νεαρό Φαίδρο, στον ομώνυμο βεβαίως πλατωνικό διάλογο, τον παρακάτω χαριέντα μύθο που εξηγεί τη γένεση της γραφής: στη Ναύκρατη, πόλη της Αιγύπτου, ο πτηνόμορφος δαίμονας Θεύθ επεδίδετο σέ ξερυνες, και, τεχνικότατος ὢν, ἔφτασε σέ σημαντικές ἀνακαλύψεις. Τούς ἀριθμούς βρῆκε καί τά γράμματα καί ἐπίσης σωρεία ἐπιστημῶν καί παιγνίων λέγεται, σύμφωνα μέ τον αἰγυπτιακό μύθο, πῶς τοῦ χρωστοῦν τήν ὑπαρξή τους. Χαρούμενος ὁ δαίμων ἔτρεξε στόν βασιλιά τῆς πόλης τῶν Θιβῶν, τόν σοφὸ Θαμοῦν, καί τόν παρακάλεσε νά ἐπικουρήσει στή διάδοση τῶν ἐφευρημάτων του. Ὁ Θαμοῦν ἄρχισε νά τόν ρωτᾶ γιά τό καθένα ξεχωριστά λεπτομέρειες καί τή χρησιμότητα τῆς ἀνακάλυψης καί ἄλλα νά τά ἐπαινεί καί ἄλλα νά τά ψέγει. Ὅταν ἔφτασε στά γράμματα καί ρώτησε περί τῆς ὠφελείας πού δύνανται νά προσφέρουν, ὁ Θεύθ περήφανος εἶπε: «Μνήμης τέ γάρ καί σοφίας φάρμακον εὑρέθη». Ὁ Θαμοῦν, ὅμως, εἶχε διαφορετική γνώμη. Πῶς μέ τή γραφή θά τεμπελιάσουν εἶπε οἱ ἄνθρωποι καί πῶς θά περνιέται ἡ ἀμάθεια γιά πολυμάθεια καί σοφία, γιατί τά γράμματα εἶναι «ὑπομνήσεως φάρμακον» καί ὄχι μνήμης καί τήν ἀληθινή τή γνώση ὁ ἄνθρωπος τήν κουβαλᾷ μέσ' στό μυαλό του καί ὄχι στά γραμμένα χαρτιά καί τέλος πῶς «δοξόσοφοι γεγονότες ἀντί σοφῶν» οἱ ἄνθρωποι. Δέν εἶναι ἡ μοναδική φορά πού ὁ Πλάτωνας καταδικάζει τή χρήση τῆς γραφῆς, τήν ὁποία θεωροῦσε ὡς ἀνεπαρκές μέσο παιδείας καί φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ. Ἄλλωστε ἔχει ὑποστηριχθεῖ ἀπό πολλούς μελετητές του, καί μαζί τους συμφωνοῦμε καί ἐμεῖς, ὅτι ἀνάμεσα σ' ἄλλους λόγους, ἡ σέ μορφή διαλόγου παρουσίαση τῶν ἔργων του προσπαθεῖ νά ἀναπαράγει κατά τό δυνατόν τό κλίμα τῆς προφορικῆς διδασκαλίας. Θυμηθῆκαμε τό μύθο μέ τήν εὐκαιρία τῆς ἀνάγνωσης τοῦ ἐνδιαφέροντος βιβλίου τῆς Ρόζαλιντ Τόμας *Γραπτός καί προφορικός λόγος στήν ἀρχαία Ελλάδα* (Πανεπιστημιακές Ἐκδόσεις Κρήτης, Ήράκλειο, 1996) στήν ὡραία μετάφραση τοῦ Δημήτρη Κυρτάτα.

Τό θέμα τῆς προφορικότητας καί τοῦ γραπτοῦ λόγου στήν ἀρχαιότητα ἔχει ἀπασχολήσει κατά καιρούς τούς φιλολόγους καί τούς ἱστορικούς ἀλλά καί πλειάδα ἄλλων ἐπιστημονικῶν ειδικοτήτων (ἀνθρωπολόγους, γλωσσολόγους κλπ.). Ὁ σύγχρονος δυτικός πολιτισμός εἶναι στενότατα συνφασμένος μέ τή γραφή, μέ τό γραπτό κείμενο. Ὁ ἀναλφάβητισμός, εἴτε ὡς ὀλική ἀνικανότητα ἀποκρυπτογράφησης τῶν συμβόλων του ἀλφαβῆτου καί τῆς ἀνάγνωσης λέξεων καί προτάσεων, μέ πλήρη κατανόηση τοῦ νοήματος των, εἴτε ὡς μερική ἀνικανότητα αὐτῆς τῆς διαδικα-

σίας (δηλαδή ἀναγνώριση τῶν συμβόλων, ἀλλά συλλαβισμός μέ δυσκολία καί ἀδυναμία γρήγορης κατανόησης τοῦ νοήματος τῶν ἀναγνωσθεισῶν λέξεων καί προτάσεων) εἶναι σχεδόν ἀδιανόητος καί πάντως ψόγος μέγας. Ζοῦμε σ' ἕναν κόσμο γραπτῶν μηνυμάτων καί μάλιστα μέ τή σταδιακή ἀλλά γοργή ἐπέλαση τῆς πληροφορικῆς, ἡ προφορικότητα περιορίζεται ὀλοένα καί περισσότερο. Εἶναι δέ τόσο σημαντική, τόσο αὐτονόητη, γιά νά τό ποῦμε καί ἔτσι, ἡ χρήση καί ἡ κατανόηση τῆς γραφῆς, ὥστε θεωρήθηκε ὄριο εἰσόδου ἑνός λαοῦ στήν Ἱστορία. Στίς μέρες μας μάλιστα ἡ ἐπέκταση τῆς γραφειοκρατίας μᾶς καθιστά κυριολεκτικά δούλους τῶν ἐγγράφων. Ἐνα ἔγγραφο, παρά τήν ἐπιρρέπειά του σέ παραποιήσεις, εἶναι ἀξιολογότερος μάρτυς ἀπό ὁποιαδήποτε, ἀκόμα καί ἐνορχη, μαρτυρία. Φτάσαμε πλέον σέ ἀκρότητες τοῦ τύπου «Εἶδες αὐτό τό τραγούδι;», ἀφοῦ τό τραγούδι ὀπτικοποιεῖται καί δέν συναγωνίζεται σέ ποιότητα μουσικῆς καί στίχου μέ τά ὁμοιά του, ἀλλά καί —ἴσως μάλιστα κυρίως— στίς ὀπτικές εἰκόνες πού τό συνοδεύουν.

Δέν ἦταν ὅμως πάντα ἔτσι, λέει ἡ Ρόζαλιντ Τόμας, ἡ ὁποία ὑποστηρίζει ὅτι στήν ἀρχαία Ελλάδα ἀπό τά προμυθικά χρόνια ὡς καί τόν τέταρτο μετά Χριστόν αἰῶνα τό βασίλειο τοῦ γραπτοῦ κειμένου ἦταν ἐξαιρετικά περιορισμένο. Ὅπως ἡ ἴδια τό λέει στήν Εἰσαγωγή τῆς «/.../ ἡ ἀρχαία Ελλάδα ἦταν ἀπό πολλές πλευρές μιά κοινωνία τοῦ προφορικοῦ λόγου, στήν ὁποία ὁ γραπτός λόγος κατεῖχε τή δεύτερη θέση. Σέ σχέση μέ ὅσα γράφονταν καί διαδάζονταν, πολύ περισσότερα ἀπό ὅσα μποροῦμε νά φανταστοῦμε ἦταν ὅσα ἀκούγονταν καί ἐκφράζονταν προφορικά» (σ.3).

Τό βιβλίο, λοιπόν, παρακολουθεῖ τή σχέση γραπτοῦ καί προφορικοῦ λόγου στήν ἀρχαία Ελλάδα ἀπό τά ἀρχαῖα χρόνια ὡς τήν κλασική ἐποχή. Ἡ συγγραφέας χωρίζει τή μελέτη τῆς σέ ἑπτὰ μεγάλα κεφάλαια, ἐνῶ στό τέλος τοῦ ἔργου βρῖσκουμε καί μιά προσθήκη, ἕναν ἐπίλογο, ὅπως τόν ὀνομάζει, πού ἀφορᾷ τόν ρωμαϊκό κόσμο. Τά πέντε πρῶτα σχετίζονται περισσότερο μέ τά ἀρχαῖα χρόνια, στό ἕκτο καί κυρίως στό ἔβδομο ἐλέγχεται ἡ κλασική περίοδος. Στήν Εἰσαγωγή τῆς, πού ἐνέχει καί θέση πρῶτου κεφαλαίου, καταθέτει τή βασική θέση τῆς, τήν ὁποία μόλις καί προαναφέραμε, καί πρὸς ἀπόδειξή τῆς καταφεύγει στήν ποίηση, τή φιλοσοφία καί τήν πολιτική καί ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ἑλληνική λογοτεχνία προοριζόταν σέ προφορική διάδοση, γιά νά ἀκουστεῖ καί νά τραγουδηθεῖ καί ὄχι ν' ἀναγνωσθεῖ, ἔστω καί μεγαλοφώνως, ὅπως συνηθίζόταν στά χρῶ-

νια πού μελετᾷ. Γνωρίζει πάντως, καί δέν διστάζει νά τό ἐπισημάνει, ὅτι ἡ σημασία τῆς γνώσης τῆς γραφῆς, ἀλλά καί ἡ σχέση γραπτοῦ λόγου καί προφορικότητας μεταβάλλεται ἀπό τόπο σέ τόπο καί ἀπό ἐποχή σέ ἐποχή, τόσο πού μπορεῖ τήν ἴδια στιγμή ἄλλα νά ἰσχύουν π.χ. γιά τήν πόλη τῶν Ἀθηνῶν κι ἄλλα γιά τήν Κόρινθο. «*Ἡ προφορική ἐπικοινωνία σ' ἕνα τομέα δέν συνεπάγεται ἀναγκαστικά τήν προφορική ἐπικοινωνία σ' ἕναν ἄλλον*», γράφει (σ.8). Παρουσιάζει μέ συντομία τό ζήτημα τῆς ἀναγνωστικῆς ἱκανότητος στίς ἀρχαίες ἑλληνικές κοινωνίες, δείχνοντας πώς ὑπῆρχαν ἄνθρωποι πού μποροῦσαν νά διαβάσουν χωρίς νά μποροῦν νά γράφουν, ἀλλά καί πάλι οἱ διαβαθμίσεις αὐτῶν τῶν ἱκανοτήτων ἦταν πολλές, ἀφοῦ διαφέρει σαφῶς ὁ ἄνθρωπος πού ἀπλῶς γνωρίζει τά γράμματα ἀπ' αὐτόν πού μπορεῖ νά κατανοήσῃ ἕνα ἀπλό κείμενο καί οἱ δύο αὐτοί ἀπό ἐκεῖνον πού μπορεῖ νά διαβάσῃ καί μέ ἀνεση νά κατανοῖ δύσκολα, πολύπλοκα νοηματικά κείμενα. Στό τέλος τοῦ κεφαλαίου περιγράφεται τό σταδιακό πέρασμα τῆς Ἀθήνας στήν ἐπικράτεια τοῦ γραπτοῦ κειμένου.

Στό δεύτερο κεφάλαιο ἐξετάζει τό ζήτημα τῆς γραφῆς στή σχέση της μέ τήν ὀρθολογική σκέψη καί τό δημοκρατικό καθεστῶς, ἐπισκοπώντας τίς βασικές θεωρίες γιά τό θέμα. Ξεκινᾷ μέ τό παλιό, ἀλλά ἀκόμα ἐξαιρετικά ἐνδιαφέρον ἄρθρο τῶν Goody καί Wait «*The consequences of literacy*», τό ὁποῖο ὑποστηρίζει πώς ἀπό τίς προσπάθειες τοῦ ἀνθρώπου νά ἀναπαραστήσῃ ὀπτικά τή σκέψη καί τά λόγια του, ἡ ἀλφαριθμητική ἀναπαράσταση τῶν ἡχῶν, ἡ προοπτική ἀναπαράσταση τῆς ἀμφίδρομης ἀναπαράστασης γράμματος, ὠθησε τήν ἀνάπτυξη τῆς ἀφηρημένης σκέψης, τοῦ ὀρθολογισμοῦ, ἀλλά καί, κατ' ἐπέκταση, τῆς δημοκρατίας. Ἡ θέση αὐτή, πού ἐγγράφεται στή διαφωτιστική λογική τῆς κυριαρχίας τοῦ γραπτοῦ λόγου, βρίσκει ἀντίθετη τή συγγραφέα, παρά τό σεβασμό μέ τόν ὁποῖο τήν ἀντιμετωπίζει. Ἡ Τόμας ἔχει δίκιο ὅταν διαβλέπει σ' αὐτήν ἕναν πολιτιστικό ἑλληνοκεντρισμό, ἢ καλύτερα ἕναν πολιτιστικό δυτικοκεντρισμό. «*Ὅμως θά πρέπει κάποτε νά τό πούμε πώς ἔτσι πρέπει νά διαβάσουμε τό σύνολο τῶν θεωριῶν ἀπό τήν ὑστερή ἀρχαιότητα τουλάχιστον καί μετά. Νά ἔχουμε δηλαδή πάντα κατά νοῦ ὅτι παρά τήν ἐπιθυμία τῆς οἰκουμενικότητάς τους εἶναι στενότητα δεμένες καί προσαρμοσμένες στόν κόσμο καί τόν πολιτισμό πού τίς γέννησε. Ἐνῶ ἡ σχέση ὀρθολογισμοῦ καί ἀλφαριθμητικῆς γραφῆς εἶναι δεδομένη γιά τήν ἀρχαία Ἑλλάδα, θά ἦταν ἐπισημονικά διάτορη μιά τέτοια θέση γιά πολιτισμούς μέ εἰκονογραφικά ἀλφάβητα. Ὁ δυτικοκεντρισμός μιᾶς θεωρίας δέν μπορεῖ νά ἀποτελεῖ ἐπιχείρημα ἐναντίον της, πρέπει νά εἶναι ἀπλῶς ἕνα δεδομένο στή μελέτη της, ἀλλά, ἄς μοῦ ἐπιτραπῇ, καί στή σύνταξη τῆς κάθε θεωρίας γιά νά περιορίσει τήν ἀντιεπισημονική πλαστή οἰκουμενικότητα. Ὅμως οὔτε καί τήν ἀντίθετη θέση, πού παρουσίασε ὁ Κλώντ Λεβί-Στρῶς στό βιβλίο του *Θλιμμένοι Τροπικοί*, ἀσπάζεται. Πώς δηλαδή ἡ χρήση τῆς γραφῆς διευκολύνει τήν ὑποδύλωση σέ κοινωνικά ἢ ἔθνηκα στρώματα πού κατέχουν τή γραφή καί μποροῦν μ' αὐτήν νά ἐπιβάλλουν τή θέλησή τους μέσα ἀπό ἕνα πλέγμα μαγικῶν-συμβολικῶν λειτουργιῶν της καί ἔλλογων πολιτικῶν χρήσεών της (νομοθεσία κλπ) ἢ γνώση τῆς γραφῆς, πολύ περισσότερο δέ ἡ κυριαρχία της, χρησιμοποιήθηκε εὐρῶς ὡς φορέας ἐξουσίας. Ὁφείλουμε πάντως νά σημειώσουμε ὅτι ἡ συγγραφέας παραθέτει τήν παραπάνω θέση ἐπί τροχάδην καί τήν ἀντιμετωπίζει σχετικά ἐπιτόλαια, λέγοντας ἀπλῶς ὅτι χρειάζεται*

ἰδιαίτερη προσοχή στή χρήση της ὅταν ἀφορᾷ τόν ἀρχαῖο κόσμο (κ. 5, σ. 125), χωρίς νά προσέξει οὔτε κἀν τά ἐξωεπικοινωνιακά ζητήματα τουλάχιστον πού αὐτή ἐπιλύει.

Μάλιστα τό ἐπιχείρημα πού χρησιμοποιεῖ γιά νά ἀντικρούσει τή θέση περί συσχετισμοῦ τῆς δημοκρατίας μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς ἀλφαριθμητικῆς γραφῆς, πώς δηλαδή οἱ δολοκληρωτικές κοινωνίες ἔδωσαν βαρύνουσα σημασία στή μαζική διάδοση τοῦ γραπτοῦ λόγου, αὐτό ἀκριβῶς ἀποδεικνύει, πώς ἡ γραφή εἶναι φορέας ἐλέγχου καί ἐξουσίας. Ἡ Τόμας προτιμᾷ νά βλέπει τίς συνέπειες τῆς χρήσης τοῦ γραπτοῦ λόγου ὡς ἐξαρτώμενες ἀπό τό εἶδος τῆς κοινωνίας πού τήν ἀξιοποιεῖ. «*Ἡ γιά νά τό πούμε μέ τά δικά της λόγια, «ἡ γραφή δέν πέφτει πάνω σ' ἕνα λευκό πινάκα» (σ. 29), ἀλλά καί «δέν εἶναι ἀναγκαστικά τό κατοπτρικό εἶδωλο καί ὁ καταστροφῆς τῆς προφορικότητας» ἀντενεργεῖ ἢ ἀλληλεπιδρᾷ μέ τήν προφορική ἐπικοινωνία μέ διάφορους τρόπους» (σ. 33).*

Ἡ προφορική ποίηση ἀποτελεῖ τό θέμα τοῦ ἐπόμενου κεφαλαίου ὅπου ἐξετάζεται μέ συντομία, ἀλλά ἀρκετᾷ διεξοδικά, τό ὀμηρικό ζήτημα: Μετά ἀπό μιά ἀροχύντως ἐξαντλητική κριτική στή λογοτυπική θεωρία τοῦ Μίλμαν Πάρρυ [Milman Parry] καί τοῦ μαθητῆ του Α. Λόρντ [A. Lord], καταλήγει στό συμπέρασμα πώς ὁ ἐπικός ποιητής γνώριζε σωρεῖα τεχνικῶν γιά νά θυμᾷται τή δημιουργία του καί νά μπορεῖ *grosso modo* νά τήν ἀναπαράγῃ μπροστά στό κοινό του. «*Ἄλλωστε γιά τή συγγραφέα οἱ πιθανές παραλλαγές ἀπό ἐκτέλεση σέ ἐκτέλεση δέν ἀλλοιώνουν οὔτε τό χαρακτήρα οὔτε τήν ἀξία τοῦ κειμένου. Γιά κείνην τό σημαντικό δέν εἶναι νά θυμᾷται ὁ προφορικός ποιητής τή δημιουργία του, ἀλλά νά διατηρηθεῖ αὐτή στή μνήμη τῶν ἐπόμενων γενεῶν. «*.../ Πρόβλημα ἀποτελοῦσε ἡ προφορική μετάδοση. ὄχι ἡ προφορική σύνθεση. Ἡ ποίηση κατεῖχε κεντρική θέση στήν ἀρχαίη Ἑλλάδα ἀκριβῶς ἐπειδή ἀπομνημονεύονταν καί ἐπειδή ἦταν ἐπαρκῶς δομημένη ὥστε νά ἀποτελεῖ μίαν ἀπό τίς λίγες ἀποτελεσματικές μορφές διαφύλαξης*» (σ. 64). Σέ κατοπινὸ κεφάλαιο θά ἐξηγήσει τήν ἐπιλογή τοῦ μυθολογικοῦ ὕλικου πού χρησιμοποιεῖται στήν ἐπική ποίηση.*

Τό τέταρτο κεφάλαιο ἀφορᾷ τό ζήτημα τῆς ἔλευσης τοῦ ἀλφαριθμητοῦ καί τό πέμπτο τίς πολλαπλές χρήσεις τῆς γραφῆς. Ἐδῶ γίνεται ἐκτενῶς λόγος γιά τήν καταγωγή τοῦ ἀλφαριθμητοῦ καί τή σημασία τῆς προσθήκης τῶν φωνηέντων στό φοινικικό ἀλφάβητο. Ἡ συγγραφέας ἐπανέρχεται περισσότερο μαχητικά σέ θέσεις πού εἶδαμε ν' ἀναπτύσσονται στό δεύτερο κεφάλαιο. Παραθέτει ἕναν ἐνδιαφέροντα καί καλῶς τεκμηριωμένο κατάλογο τῶν χρήσεων τῆς γραφῆς στήν ἀρχαίη κοινωνία: καταγραφή τῆς ποίησης, νομοθεσία, χαρακτηρισμός καί προστασία περιουσιακῶν στοιχείων. Ἡ συγγραφέας ἐπιμένει πολύ στή μνημειακή καί συμβολική χρήση τῆς γραφῆς. Πρόχειρα χαράγματα πάνω σέ προσωπικά ἀντικείμενα, ὅπως κύπελλα κλπ., σέ πρωτοπρόσωπο λόγο δίνουν φωνή στό ἀντικείμενο γιά νά δεβαιώσει τήν ταυτότητα τοῦ κατόχου του, ἐπιτύμβιες ἐπιγραφές πού ἡ μεγαλόφωνη ὑποχρεωτικά ἀνάγνωσή τους ἀπό τόν τυχαῖο διαβάτη δίνει φωνή στό νεκρό, ἡ μαγική δύναμη τῆς ἀναγραφῆς τοῦ ὀνόματος κάποιου, τά ἀφιερῶματα στοὺς θεοὺς, οἱ ἰδιωτικές καί δημόσιες ἀρές πού ὅταν παρουσιάζονται σέ γραπτὴ πιά μορφή ἀποκτοῦν μεγαλύτερη δύναμη καί ἀποτελεσματικότητα, χρησιμοποιεῖται ὡς ἀποδεικτικά στοιχεία. Ἡ εἰκαστική ἀξία τῆς γραφῆς ὡς διακοσμητικὸ στοιχεῖο μνημείων καί μικροαντικειμένων

δέν διαφεύγει από τή συγγραφέα. Καί φυσικά παρουσιάζεται ὁ δημόσιος ρόλος τῆς γραφῆς μέσα στήν ἀρχαίῃ πόλῃ: καταγραφή τῶν νόμων, χάραξη τους σέ ἐπιγραφές τοποθετημένες σέ σημεῖα τῆς πόλης πολυσύχναστα ἔτσι πού νά ἐπιτυγχάνεται ἡ δημοσιοποίησή τους, εἴτε γιά νά προστατευοῦνται οἱ νόμοι ἀπό τή δικαιολογία τῆς ἀγνοίας πού ὀδηγεῖ στήν καταπάτησή τους, εἴτε ἀπό τυραννικές ἐπιδουλές, εἴτε πάλι, ἀντιθέτως, γιά νά μήν ἐπιτρέπεται βελτιωτική παρέμβαση. Παρ' ὅλο πού ἐμφανῶς ἀρχίζει νά διαφαίνεται ἡ ὁλοένα καί εὐρύτερη χρήση τῆς γραφῆς στή δημόσια ζωή, ἡ συγγραφέας ἐπιμένει στήν ἀξία τῆς προφορικότητας μέ τήν ἀναφορά στους μνήμονες — γνώστες καί ἀπομνημονευτές τῆς νομοθεσίας στους ὁποίους κατέφευγαν οἱ ἄρχοντες σέ περιπτώσεις νομικῶν προβλημάτων. Θεωρεῖ μάλιστα πῶς ἡ λίθινη ἐπιγραφή «ἀποτελοῦσε ἴσως ἀρχικά μιά προσπάθεια νά προσδοθεῖ στους νέους πολιτικούς καί διαδικαστικούς νόμους τό βάρος καί τό κύρος — καί, τό σπουδαιότερο, ἡ θεϊκή προστασία — πού προσidiaζαν ἤδη στους ἄγραφους νόμους» καί δέν βλέπει στή χρήση της παρὰ «τήν ἀπόδοση μνημειακοῦ βάρους, καί ἴσως θρησκευτικοῦ κύρους, στή νέα πολιτική οργάνωση τῆς ἀναπτυσσόμενης πόλης» (σ. 88), δηλαδή οὐδέμια παραγωγή, ἐξέλιξη καί διάδοση τῆς γραφῆς πού νά συνάδει πρός τίς διαρκῶς αὐξανόμενες καί ὁλοένα πῶς περιπλοκές ἀνάγκες τῆς πόλης.

Θέση συζητήσιμη βεβαίως, γιατί δέν ἐξηγεῖ καθόλου οὔτε τό γιατί τότε, οὔτε τό γιατί ἐκεῖ τοῦ φαινομένου. Ἐνῶ ἡ ἐπιμονή σέ μιά πέραν τοῦ ὀρθολογισμοῦ χρήση τῆς γραφῆς, μιά μαγική χρήση, εἶναι θεμιτή, γοητευτική ἐπίσης, ὡστόσο ὑπερβολικά ἀπλοϊκή γιά νά σταθεῖ ὡς ἐπαρκές ἐπιχείρημα ἐναντίον τῆς συσχέτισης ὀρθολογισμοῦ καί ἀλφαβήτου.

Ἡ προφορική παράδοση τήν ἀπασχολεῖ στό ἕκτο κεφάλαιο. Τά ὅσα χάθηκαν ἀπό τόν ἀρχαῖο πολιτισμό εἶναι προφανῶς περισσότερα ἀπ' ὅσα διασώθηκαν. Τί ξέρουμε π.χ. γιά τήν ἀρχαία μουσική, πῶς ἔδενε αὐτή μέ τήν ποίηση; Σχεδόν τίποτε ἀπ' αὐτά δέν ἔφτασε καί δέν πρόκειται νά φτάσει ποτέ ὡς ἐμᾶς. Ἡ Τόμας ἐξετάζει τούς λόγους γιά τούς ὁποίους διασώθηκαν ἀπό γενιά σέ γενιά στήν ἀρχαία Ἑλλάδα κάποιες παραδόσεις οἱ ὁποῖες σχετίζονται μέ τό μυθολογικό παρελθόν ἐπιφανῶν γενῶν. Τονίζει τό γεγονός ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες σπάνια ἐνδιαφέρονταν γιά τό πρόσφατο παρελθόν τους καί ἀντίθετα ἔψαχναν τό ἀπώτατο παρελθόν πού συνήθως τούς γέμιζε δόξα καί λαμπρότητα (θεϊκές καταγωγές, καταξίωση σέ πανελλήνιους ἀγῶνες καί ἐκστρατείες, θεοφάνειες, θεοποιήσεις κλπ). Μ' ἕναν λόγο, οἱ παραδόσεις πού διασώζονταν ἀφοροῦσαν τά ἀριστοκρατικά γένη καί μάλιστα ἡ μνήμη ἦταν ἀκόμη πῶς ἐπιλεκτική, ἦταν οἱ ἰδρυτικοί μῦθοι αὐτῶν τῶν γενῶν. Μετά τούς Περσικούς Πολέμους πάντως τό ἐνδιαφέρον στράφηκε στους μεταξὺ τῶν πόλεων ἀνταγωνισμούς καί τό ἀτομικό ἐπίτευγμα ἔδωσε τή θέση του στό συλλογικό. Ἐτσι ἡ ποίηση ἔδωσε τή θέση της στήν ἱστορία. Ὁ ποιητής πάντως ἔμεινε ὁ φύλακας τῆς ἀλήθειας, ἐνῶ ὁ θαυμασμός πρός τούς ποιητές ἐξακολούθησε ὡς τήν ὕστερη ἀρχαιότητα. Καί φυσικά δέν νοεῖται ποιητική ἐκτέλεση ἀπό χειρογράφου. Ὁ ποιητής μεταδίδει προφορικά τά καλλιτεχνικά του πονήματα καί τίς πληροφορίες του. Ἡ προφορικότητα βρῖσκει ἐπίσης τό βασίλειό της στήν ἄσκηση τῆς ρητορικής. Ὁ ρήτορας φυσικά προετοιμάζει μέ ἐπιμέλεια τό λόγο του, ὁμως ὅταν τόν ἐκφωνεῖ ἡ χρήση χειρογράφου εἶναι ἀνεπι-

τρεπτη. Ἄλλωστε κάτι τέτοιο στερεῖ τή δυνατότητα αὐτοσχεδιασμοῦ γιά τόν ὁποῖο περηφανεύονταν τόσο οἱ ἀρχαῖοι ρήτορες. Τό κεφάλαιο αὐτό, κατά τή γνώμη μας, εἶναι τό ἀξιολογότερο καί καλύτερα τεκμηριωμένο τοῦ βιβλίου· μιά θαυμάσια καταγραφή τῆς δημόσιας προφορικότητας καί τῆς ἀξίας της πού εἶναι δύσκολο νά ἀμφισβητήσει κανεῖς, ἔστω καί ἂν ἡ σύνολη θέση πού δίνει στήν προφορικότητα ἡ Τόμας τόν βρῖσκει διαφωνοῦντα.

Τό ἕβδομο κεφάλαιο, τέλος, ἐπανερχεται στό ζήτημα «γραφῆς καί ἐξουσίας», ὅπως αὐτό διαμορφώθηκε στους κλασικούς χρόνους. Καί ἐδῶ ἐμμένει στήν ἀποψη τῆς ἐλαχίστης σχέσης γραφῆς καί ἐξουσίας, ἂν καί ἡ ὁλοένα αὐξανόμενη χρήση τῆς γραφῆς καί ἡ ἐπικράτηση τοῦ γραπτοῦ δικαίου τήν ὑποχρεῶνουν νά κατεβάσει λίγο τούς τόνους. Ἐνῶ δίνει χορταστικές πληροφορίες γιά τά ἀρχεῖα καί τήν ἀρχαιοθέτηση στήν ἴδια ἐποχή, τονίζοντας δικαιολογημένα πῶς, παρὰ τήν ἐγγραφομανία πού ἀρχίζει νά πλήττει τήν ἀθηναϊκή πόλη, τά ἀρχεῖα ἔχουν πολύ κακή οργάνωση.

Τό βιβλίο τῆς Ρόζαλιντ Τόμας, παρὰ τίς διαφωνίες πού μπορεῖ νά ἐγείρει (δέν ἐλέγχεται καθόλου π.χ. ἡ αὐξανόμενη δύναμη τῆς ὄρασης ὡς αἰσθησης κυρίαρχης — καί βασικῆς γιά τή γνωστική πρόσληψη ἢ τίς διαφοροποιήσεις συσχετισμῶν μεταξύ ὄραν καί λέγει στήν πολιτική), καί ἴσως ἀκριβῶς γι' αὐτές τίς διαφωνίες, παρουσιάζει φιλολογικό ἐνδιαφέρον. Ὡστόσο, δέν ἀπευθύνεται μόνο στόν πολύ εἰδικό. Κεφάλαιά του διαβάζονται εὐχάριστα καί ἀπό ἕνα εὐρύ κοινό πού ἐνδιαφέρεται νά πληροφορηθεῖ ἢ καί νά μάθει κάπως καλύτερα τόν ἀρχαῖο πολιτισμό του, τόν ὁποῖο, στήν πραγματικότητα, ἐλάχιστα γνωρίζουμε σίς γοητευτικές καί ἀποκαλυπτικές λεπτομέρειές του. Στά θετικά τοῦ βιβλίου νά προστεθεῖ ἡ πλούσια βιβλιογραφία, στήν ὁποία ἡ συγγραφέας προτάσσει ἕνα βιβλιογραφικό σημεῖωμα ὅπου προτείνει ἀνά κεφάλαιο καί θεματική ἐνότητα τήν κατά τή γνώμη της πῶς σημαντική βιβλιογραφία· ἐπίσης τό γεγονός ὅτι ἡ μελέτη χρησιμοποιεῖ καί προτείνει μιά πολύ πρόσφατα ἐκδομένη βιβλιογραφία τήν καθιστᾷ ἀκόμη περισσότερο χρήσιμη στόν μελετητή· καθώς καί ἡ προσεγμένη μετάφραση πού ἐπιτρέπει στόν ἀναγνώστη νά χαρεῖ ἕνα ἐπιστημονικό κείμενο σέ καλά ἑλληνικά. Μία παρατήρηση μόνο: στους ἀπό καιροῦ παροικούντας τήν Ἱερουσαλήμ τῆς κλασικῆς φιλολογίας ἢ συγγραφέας μπορεῖ νά εἶναι γνωστή, γιά τούς νεότερους ὁμως φιλόλογους ἀλλά καί ἕναν εὐρύτερο ἀναγνωστικό κύκλο δέν θά ἔπρεπε ἕνα μικρό βιογραφικό σημεῖωμα, πού νά πληροφορεῖ γιά τό βίο καί τό ἔργο της;

Μαργὸ Τριανταφύλλου

